

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

БАБ'ЯК ГАЛИНА ПЕТРІВНА

**ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ
В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ (НА
МАТЕРІАЛАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

11.00.02 — економічна і соціальна географія

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних
наук**

Науковий керівник —
кандидат економічних наук,
професор Качан Є. П.

Тернопіль — 1996

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ	
1.1. Трудовий потенціал: суть поняття, кількісні та якісні параметри.....	10
1.2. Трудовий потенціал як фактор територіальної організації виробництва	23
1.3. Методика дослідження трудового потенціалу регіону та його складових частин	35
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
2.1. Демографічна ситуація і її вплив на формування трудового потенціалу:	
а) природний рух населення;	
б) механічний рух населення	48
2.2. Статеві-вікова структура населення.....	68
2.3. Величина і структура трудового потенціалу області.....	75
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ. ПЕРСПЕКТИВНІ І ПРОГНОЗНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБЛАСТІ	
3.1. Зайнятість як головна умова використання трудового потенціалу	85
3.2. Рівень і структура зайнятості трудового потенціалу області. Формування ринку праці.....	95
3.3. Використання трудового потенціалу в сільському господарстві. Основні напрями в умовах переходу до ринкових відносин	109

3.4. Особливості використання трудового потенціалу в промисловості,будівництві, транспорті і зв'язку	120
3.5. Особливості використання трудового потенціалу в сфері послуг	139
3.6. Перспективні і прогностні особливості та оцінка трудового потенціалу області	151
ВИСНОВКИ	161
ЛІТЕРАТУРА.....	170
ДОДАТКИ.....	190

ВСТУП

Актуальність теми . Реформування економіки України в напрямі ринкової робить надзвичайно актуальною проблему формування і використання трудового потенціалу регіону, формування і вдосконалення механізмів ринку праці. Необхідна і вихідна передумова такого вдосконалення полягає у глибокому і всебічному дослідженні економіко-географічних закономірностей демографічного розвитку, руху і використання трудового потенціалу, розкритті рушійних сил, причин і механізмів цих закономірностей .

Для наукового обґрунтування формування і використання трудового потенціалу регіону особливого значення набуває розробка теоретичних і методичних питань його дослідження. До деякої міри ці питання відображені в науковій літературі, але в ній поки що не знайшли розв'язання проблеми використання трудового потенціалу регіонів в умовах переходу держави до ринкової економіки. В географічній літературі дана проблема практично не розглядалася до цього часу.

Відсутня цілісна методика комплексного вивчення даного питання.

Перехід до ринкових відносин вимагає нових нетрадиційних підходів до вирішення проблеми формування і використання трудового потенціалу і на цій основі вдосконалення системи показників, аналізу закономірностей, резервів і факторів економії праці. Тобто багато теоретичних, методологічних і методичних положень вимагають перегляду з огляду на зміну суспільних відносин. З урахуванням цього посилюється увага до економіко-географічних досліджень демографічної ситуації, проблем зайнятості населення регіону. Такі дослідження необхідні для встановлення основних напрямків комплексного соціально-економічного розвитку регіону.

Таким чином, актуальність проблеми, її теоретичне і практичне значення, недостатня вивченість з позицій сучасних вимог побудови

національної економіки на основі розвитку ринкових відносин визначили мету, завдання, предмет, об'єкт, методологію і методику, наукову новизну, практичну цінність проведеного дослідження.

Об'єктом дослідження вибрано трудовий потенціал, територіальну організацію системи зайнятості у взаємозв'язку з формами власності і господарювання на рівні регіону. Прикладом такої території є Тернопільська область.

Предметом дослідження є геопросторові відтворювальні процеси, що відбуваються у трудовому потенціалі регіону, теоретико-методичні та прикладні проблеми формування і використання трудового потенціалу.

Мета і завдання дослідження. Основна мета роботи полягає у поглибленні теоретичних і методичних положень вивчення трудового потенціалу регіону; дослідженні особливостей формування і використання трудового потенціалу області в умовах переходу до ринкових відносин; виявленні територіальних відмінностей та особливостей формування і використання трудового потенціалу; обґрунтуванні загальних принципів управління розвитком трудового потенціалу регіону.

Для досягнення цієї мети в дисертації були поставлені і розв'язані такі завдання:

— розкрити суть та параметри поняття трудового потенціалу як категорії на етапі становлення ринкових відносин;

— поглибити науково-методичні основи дослідження трудового потенціалу на рівні регіону;

— охарактеризувати сучасну демографічну ситуацію, що склалася в досліджуваному регіоні і виявити її вплив на формування трудового потенціалу;

— провести системне дослідження структурних зрушень в зайнятості населення, яке включає регіонально-галузевий і територіальний аналіз

зайнятості населення, оцінку ресурсів праці, джерел їх формування, розподілу і перерозподілу;

— проаналізувати особливості використання трудового потенціалу в галузях господарства досліджуваного регіону;

— оцінити існуючі умови, територіальні особливості та стан використання трудового потенціалу;

— провести перспективну і прогностичну оцінку трудового потенціалу регіону, враховуючи територіальний аспект.

Методологія, методи дослідження, використані матеріали.

Методологічною основою дослідження стали теоретичні економіко-географічні і економічні розробки українських і зарубіжних вчених з питань формування трудового потенціалу, зайнятості населення, ринку праці, безробіття, державні законодавчі акти та постанови уряду і парламенту України, нормативні і методичні документи.

Розробка теоретико-методичних основ дисертації базується на основних положеннях, викладених у наукових працях економіко-географів і економістів. Теоретичні і методичні питання формування якості трудового потенціалу розроблені в працях вчених львівської економічної школи (Долішнього М. І., Злупка С. М., Писаренко С. М.). В дещо іншому напрямку досліджували демографічні, економіко-географічні та економічні аспекти трудового потенціалу, населення Богиня Д. П., З аставецький Б. І., Качан Є. П., Ковтонюк М. О., Пирожков С. І., Фащевський М. І. Значні досягнення в дослідженні проблеми зайнятості населення та ринку праці містять праці Бандура С. І., Заставного Ф. Д., Лібанової Є. М., Онікієнка В.В., Онищенко В. П., Петриги М. О., Тітової Н. А., Шаблія О. І., Швеця В. Г. та ін.

В процесі дослідження застосовувалися методи порівняльного і системного аналізу, статистичний, порівняльно-географічний, картографічний, екстраполяційний, метод математичного моделювання та ін.

Основні положення роботи, висновки та пропозиції базуються

на використанні і узагальненні статистичних матеріалів Тернопільського обласного управління статистики, оргметодкабінету Тернопільської обласної лікарні. Тернопільського обласного центру зайнятості населення, річних та кварталних звітів колгоспів області, інших організацій.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- розкритті та конкретизації поняття трудового потенціалу регіону, його структури в умовах становлення ринкових відносин;
- вдосконаленні і доповненні методичних підходів до оцінки трудового потенціалу регіону та окремих його складових частин;
- виділенні та оцінці геопросторових тенденцій і перспектив демографічного розвитку трудового потенціалу регіону та впливу соціально-економічних, організаційно-технічних та інших факторів на використання трудового потенціалу на етапі переходу до ринкових відносин;
- розробці моделі перспективної та прогнозової оцінки трудового потенціалу регіону;
- побудові серії карт, що відображають процес формування і використання трудового потенціалу Тернопільської області.

На захист виносяться наступні положення, висновки і пропозиції:

1. Сучасне трактування суті трудового потенціалу. Трудовий потенціал розглядається як комплексна оцінка здібностей і можливостей трудоактивного населення, що реалізується в сучасній системі трудових відносин, які мають визначальний вплив на її значення.

2. Комплексне дослідження трудового потенціалу регіону вимагає врахування усіх сторін його функціонування і взаємодії з багатьма складовими, що в кінцевому підсумку визначають структуру трудового потенціалу і напрями геопросторових відтворювальних процесів, які відбуваються в ньому. Рівень дослідження трудового потенціалу регіону і, разом з тим, недостатні можливості інформаційної бази дозволя-

ють розглядати його як багатовимірну систему, яка складається з підсистем і характеризується властивою їм групою показників. Такий підхід передбачає різнобічне дослідження трудового потенціалу з врахуванням оцінок демографів, географів, економістів та інших фахівців.

3. Ефективність використання трудового потенціалу регіону в умовах переходу до ринкових відносин значною мірою залежить від територіальних відмінностей, оцінки тенденцій і перспектив демографічного розвитку всього населення, впливу соціально-економічних, організаційно-технічних та інших факторів.

4. Розроблена перспективна та прогнозна оцінка формування та використання трудового потенціалу регіону з врахуванням територіальних особливостей його розвитку.

5. Рекомендації із стимулювання ефективної зайнятості, використання резервів трудового потенціалу на рівні регіону.

Практичне значення роботи. Теоретичні і науково-методичні висновки дисертації можуть бути використані для вдосконалення наукових основ територіального управління і прогнозування, складення нових схем і проектів районного планування, для соціально- і економіко-географічного вивчення інших регіонів України.

Конкретні рекомендації, спрямовані на поліпшення використання трудового потенціалу, можуть бути передані управлінню економіки Тернопільської облдержадміністрації і Тернопільському обласному центру зайнятості населення для їх практичного використання.

Теоретичні і прикладні положення дисертаційної роботи викладені у параграфі "Трудові ресурси, національний склад і рівень життя населення" навчального підручника для студентів "Розміщення продуктивних сил України". Окремі теоретичні положення, методичні принципи і розробки використовуватимуться в навчальному процесі при читанні курсів "Населення і

трудоий потенціал України" і "Розміщення продуктивних сил України" в Тернопільській академії народного господарства.

Апробація роботи. Основні результати наукових досліджень викладені на VII з'їзді Українського Географічного товариства (Київ, 1995), ряді звітних наукових конференцій у Тернопільському державному педагогічному інституті та Тернопільській академії народного господарства (1993, 1994, 1996).

Публікації. По темі дисертації опубліковано 7 праць загальним обсягом 2,3 друкованих аркушів.

Обсяг і структура роботи. Дисертація викладена на 151 сторінці машинописного тексту. Складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (224 позиції), ілюстрована 41 таблицею, 19 рисунками. Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок.

Розділ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1.1. Трудовий потенціал: суть поняття, кількісні та якісні параметри

Будь-яка людина володіє широким спектром особистих якостей, в тому числі трудових. Однак не всі її здібності знаходять застосування в процесі суспільно-корисної діяльності, хоча вони активно впливають на формування робітника — суб'єкта виробництва. На сучасному етапі розвитку, коли поставлене завдання прискореного розвитку економіки, виникають якісно нові вимоги до формування робітника, необхідність створення соціально-економічних передумов, що забезпечують повнішу реалізацію можливостей людського фактора і використання його трудового потенціалу.

Категорія "трудовий потенціал" почала утверджуватися в соціально-економічній літературі порівняно недавно. Її виникнення і відносна популярність пояснюють об'єктивними обставинами, що склалися у зв'язку з гострою потребою переведення економіки на шлях інтенсивного розвитку і якісними змінами в системі використання живої праці. Тому поряд із поняттям "трудові ресурси", що містило в собі кількісну визначеність, почало вживатися поняття "трудовий потенціал". Поняття "трудовий потенціал" почало вживатися в останнє десятиліття, причому різні автори вкладали у нього неоднаковий зміст, але всі виходили з визначень трудових ресурсів.

В економічній літературі склалися два підходи до визначення трудового потенціалу. Одні автори (Маслова І., Котляр А., Іванова Р., Пирожков С. та ін.) розглядають трудовий потенціал як узагальнюючу характеристику міри (кількості) і якості сукупних можливостей до праці працездатного населення по участі в суспільно-корисній діяльності, інші (Коров'яківська Н. В., Скаржинський М. І. та інші) — зводять трудовий

потенціал до потенціалу самої праці, зв'язуючи його з сукупним робітником. В залежності від умов аналізу проблеми, обсягу дослідження можна, на нашу думку, підтримати обидва підходи.

Які ж критеріальні ознаки суті і змісту трудового потенціалу, його якості і кількості? Абсолютна більшість авторів, які займаються дослідженням проблеми трудових ресурсів, під трудовим потенціалом розуміють сукупну здатність до праці як форму прояву особистого і людського фактора, максимально можливу міру праці, якою володіє суспільство на даному етапі розвитку [92. — С. 9].

М. І. Скаржинський розглядає трудовий потенціал як одну з форм особистого фактора, який, на його думку, проходить в своєму русі ряд дослідницьких стадій: ресурсну, факторну (яка залежить від умов виробництва) й виробничу. Він підкреслює, що "виробнича здатність особистого фактора, яка виражена через потенційно можливий кінцевий результат, набуває економічну форму трудового потенціалу [176. — С. 8, 9, 11, 18]. Такий методологічний підхід правомірний для визначення трудового потенціалу матеріального виробництва.

Н. В. Коров'яківська справедливо підмітила, що особистий фактор є свого роду "специфічний виробничий ресурс, в той час як сукупний робітник — умова здійснення суспільного виробництва". Вона підкреслює, що виявом сучасного розуміння ролі людини в економіці як активного суб'єкта, вирішальної сили суспільного прогресу стало поняття "людський фактор" [76. — С. 42]. Уявляється, що трудовий потенціал характеризує трудові можливості людського фактора в єдності економічного і соціального аспектів. Вихідною структуроформуючою одиницею аналізу трудового потенціалу є особистий трудовий потенціал, що утворює основу формування трудових потенціалів більш високих структурних умов, а мірою прояву — суспільно корисна діяльність.

Аналіз поняття "трудова потенціал" як форми прояву людського фактора дозволяє в комплексі розглянути сукупність його соціально-

економічних, професійно-технічних, організаційно-управлінських, ідейно-моральних і психофізіологічних можливостей, визначити систему показників кількості і якості трудового потенціалу, провести аналіз на макро- і мікрорівнях, по вертикалі і його горизонталі, вияснити коло економічних відносин, що виникають в процесі формування і використання людського фактора. Такий підхід дає можливість також визначити суть трудового потенціалу як поняття, що відображає соціально-економічні відношення, які виникають на всіх стадіях руху людського фактора: від формування ресурсів праці до повної реалізації трудових потенцій окремого або сукупного робітника в процесі суспільно корисної діяльності.

Якщо виходити з системної теорії, то в понятті "якість трудового потенціалу" системоутворюючим є лише атрибути власне трудових можливостей людини, людської спільності, населення країни. В цьому зв'язку, перш за все, необхідно розглянути суть трудового потенціалу незалежно від його якісних характеристик. Причому слід підкреслити, що поняття "трудоий потенціал" застосовується в дослідженнях давно, як синонім поняття "трудоі ресурси". З початку 80-х років йому надають іншу від трудових ресурсів соціально-економічну визначеність. Одні дослідники (бажають вони цього чи ні) зводять поняття трудового потенціалу до трудових ресурсів; інші розуміють його розширено, тобто пов'язують трудоі ресурси з засобами виробництва, а також з організацією особистісних і матеріально-речових елементів продуктивних сил. Так, Г. П. Сергеева і Л. С. Чижова пишуть: "Трудоий потенціал — це ті ресурси праці, якими володіє суспільство. Чисельність працездатного населення та його якісні характеристики (стать, вік, освіта, професійна підготовка, кваліфікація тощо) визначають (окреслюють) реальне значення "трудоого потенціалу" [172. — С. 3]. По суті, цієї точки зору притримується М. І. Гольдін, який пише, що кількісні характеристики трудового потенціалу "визначаються чисельністю трудових ресурсів" [32. — С. 3].

В. Костаков і А. Попов вказують, що "трудовий потенціал країни і її регіонів — це відповідні трудові ресурси, що розглядаються в єдності їх кількісного і якісного аспектів" [78. — С. 61]. Подібних визначень трудового потенціалу є чимало. В них фактично трудовий потенціал ототожнюється з трудовими ресурсами.

В Україні склалися головним чином три осередки дослідження проблем трудових ресурсів і зайнятості — Київський, Львівський і Харківський. Проте подібні осередки функціонували і в інших містах України [183. — С.11]. Їм не є притаманною єдність поглядів стосовно суті трудового потенціалу. Так, серед київських дослідників намітилися три позиції у розумінні суті трудового потенціалу: трудоресурсна, політекономічна і демографічна [183. — С. 11]. Першу відстоює В. В. Онікієнко, який вважає, що трудовий потенціал — це сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку, застосовує працю у народному господарстві з урахуванням його технологічної та технічної оснащеності [197. — С. 4]. В. К. Врублевський, Б. М. Сухаревський при визначенні трудового потенціалу акцентують увагу на зв'язку трудових ресурсів із засобами виробництва. Так, В.К. Врублевський відстоював політекономічні погляди на трудовий потенціал, розуміючи під ним сукупного працівника в його єдності з продуктивними силами [26. — С. 116]. Б. М. Сухаревський в систему трудового потенціалу включає населення і зайнятість, освітній рівень, зміст праці, технічне озброєння праці, продуктивність праці [175. — С. 15—16].

Демографічний підхід до оцінки трудового потенціалу представлений у дослідженнях київських економістів. Вперше цей погляд виклав І. І. Лукінов у публікації про зв'язок між відображенням і використанням трудового потенціалу, де акцентувались роль і місце окремих поколінь у функціонуванні трудового потенціалу [89. — С. 101—110].

Вказані напрямки досліджень трудового потенціалу спиралися на вікові, демографічні, професійні та інші ознаки трудових ресурсів, пов'язаних з їх біологічною основою. Виробничо-трудоий, біологічно-демографічний підхід був переважаючим, що було даниною традиції, яка склалася під впливом матеріалістичних детермінацій і тоталітарно-бюрократичного режиму використання людських ресурсів у господарських процесах. Однак ще були спроби вийти на загальнолюдські показники і критерії трудового потенціалу, розглянути його сутність і основні складові через призму всієї системи суспільних відносин, у тому числі взаємодію людини і навколишнього природного середовища [183. — С. 12].

У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження львівських економістів, які розглядають трудовий потенціал як “можливості, які можуть бути мобілізовані й приведені до дій у процесі праці і, які визначають фізичні межі трудового потенціалу на будь-якому рівні” [181. — С. 31].

У наведеному визначенні трудових ресурсів як таких немає, акцент робиться на їх потенційних можливостях, які залежать від багатьох, особливо якісних, факторів. Чи не вперше якісні ознаки трудового потенціалу були проаналізовані ґрунтовно львівськими дослідниками, які першими ввели екологічну складову в систему якісної характеристики трудового потенціалу, у розроблену відповідно до неї цільову комплексну програму підвищення рівня трудового потенціалу в регіоні. Розширене тлумачення трудового потенціалу з особливим наголошенням на якісних параметрах, властиве львівській науковій школі, що відмічалось у науково-критичній літературі 80-х років [93. — С. 6, 15-16].

Пирожков С. І. під трудовим потенціалом розуміє розвинуту в даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик і якостей працєактивного населення, які реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку

продуктивних сил, науково-технічного прогресу і системи відносин, пов'язаних з участю в процесі праці і суспільної діяльності [139. — С. 16].

Із визначень трудового потенціалу нами виділено визначення демографів, які зводять його до тривалості працездатного періоду в житті людини. На наш погляд, основним є економічний зміст трудового потенціалу, тому спроби ототожнювати трудовий потенціал з трудовими ресурсами або інтерпретувати його лише, як один з елементів продуктивних сил не мають підстав. Як будь-яке інше поняття, трудовий потенціал має свою структуру (див. рис. 1).

Структура трудового потенціалу (за Пирожковим С. І.)

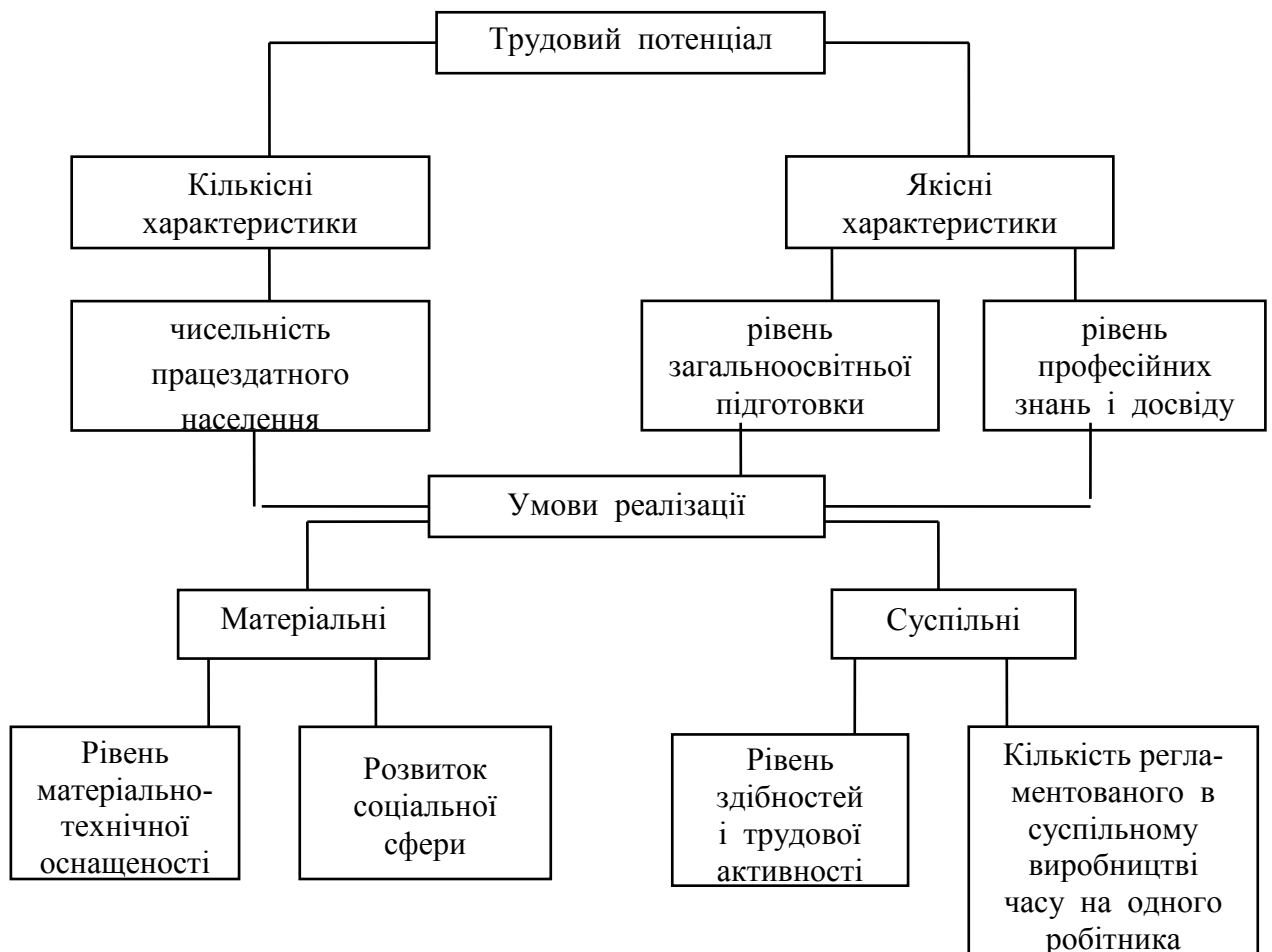

Рис. 1

Кількісна сторона трудового потенціалу визначається демографічними факторами (природним приростом, станом здоров'я, рухомістю і т. д.), потребами суспільного виробництва в робочій силі і відповідно можливостями задоволення потреби працездатного населення в праці в суспільному господарстві. Трудовий потенціал якісно характеризується працездатним населенням, тобто ресурсами праці, якими володіє суспільство в даний період. Слід підкреслити, що досить складно визначити загальну чисельність працездатного населення, що працює, або в силу певних обставин не працює і є потенційним робітником, а також осіб, що знаходяться на пенсії, але мають нормальну або часткову працездатність. Наприклад, з досліджень вітчизняних і угорських спеціалістів, продуктивність праці в галузях матеріального виробництва знижується до 60-64 років на 10-12 %, до 65-69 років на 13-15% порівняно з середніми показниками. В той час у 10% осіб пенсійного віку працездатність зберігається повністю, в 11% осіб вона майже не знижується [31. — С. 5].

Природною основою трудового потенціалу є працездатне населення, а значить, якість трудового потенціалу в широкому розумінні може бути оцінена з позицій найвищої мети сучасного виробництва, його соціально-економічних можливостей в наближенні процесу відтворення робочої сили до відтворення всебічно розвинутої особистості. Якісна визначеність трудового потенціалу формується під впливом потреб виробництва, попиту на робочу силу, на основі розвитку системи загальної і професійної освіти і виховання. Мірою якості трудового потенціалу виступає ступінь збалансованості професійно-кваліфікаційних характеристик сукупного робітника з вимогами суспільного господарства, що розвивається динамічно.

Якість трудового потенціалу — поняття відносне. Воно розкривається в параметрах і компонентах трудового потенціалу. Його показники проявляються в показниках якості працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного робітника або робочої сили. Якісні характеристики трудового потенціалу можуть бути розкриті з допомогою сукупності ознак:

демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психофізичних, моральних, науково-технічних і ін. [65. — С. 13].

Якість трудового потенціалу — це сукупність властивостей, якими характеризується трудовий потенціал. Кожна властивість по-різному реагує на ті або інші впливи. Для того, щоб отримати можливість ефективно впливати на розвиток якості трудового потенціалу, необхідно знати його властивості.

На наш погляд, при якісній характеристиці трудового потенціалу, перш за все, необхідно врахувати особливості демографічного розвитку. Якраз завдяки управлінню деморозвитком складаються ті або інші бажані якісні характеристики сукупного робітника. Достатньо підкреслити в зв'язку з цим, що вік, стать, і інші його властивості мають безпосереднє відношення до якості трудового потенціалу. Генетичний фонд населення, його роль у відтворенні населення, зміна демоструктури з врахуванням регіональних особливостей і інші властивості, безпосередньо впливаючи на якість трудового потенціалу, утворюють природну основу її підвищення. Вивченням демографічної компоненти займається потенційна демографія, в розпорядженні якої є методи визначення природних меж трудової активності населення [205 .—С. 198-202].

З демографічною тісно переплітається медико-біологічна компонента якості трудового потенціалу. Вона характеризує здоров'я людини, яке визначає її здатність до праці. Зміст стану здоров'я складає фізичне і психічне здоров'я, що ототожнені з нормою, яка являє собою "оптимальний рівень функціонування організму", "функціональний оптимум", що означає не тільки біологічну, але і "соціальну оптимальність". Стан здоров'я населення залежить від еколого-географічних особливостей регіону, соціально-демографічних характеристик, переважаючого розвитку промисловості і сільського господарства, форм організацій охорони здоров'я, якості забезпечення населення медичною

допомогою. Параметричні ознаки якості трудового потенціалу виступають не ізольовано, а в тісній взаємозалежності і взаємодії. В цьому переконає залежність демографічних і медико-біологічних характеристик якості трудового потенціалу від стану природного середовища, яке все більше впливає на розвиток населення, організаційні, соціальні та інші аспекти його трудової діяльності. Екологічна компонента якості трудового потенціалу в міру розвитку науково-технічної революції набуває все більшого значення. В зв'язку з цим особливої уваги заслуговує визначення в населення адаптивних здібностей організму, врахування етно-культурних традицій і етно-екологічного досвіду попередніх поколінь, які також впливають на якість трудового потенціалу.

Перераховані параметри якості трудового потенціалу тісно переплітаються з освітницькою і професійно-кваліфікаційною компонентами. Останні є безпосереднім продуктом науково-технічного прогресу, який найбільш повно відображається саме на підвищенні освіти, кваліфікації і професійної майстерності. Однак освітницький і професійно-кваліфікаційний параметр не можна виводити, не враховуючи тих суперечливих проявів, які властиві науково-технічній революції.

Інтелектуальний параметр впливає на якість всіх характеристик трудового потенціалу і в найбільшій мірі на підготовленість до праці, бо він визначає як можливість набуття знань, професійних навиків і умінь, так і реалізацію їх в процесі трудової діяльності. Тим самим інтелектуальний параметр тісно пов'язаний з професійно-кваліфікаційним параметром якості трудового потенціалу, виступаючи однією з основних передумов його розвитку і вдосконалення.

Критеріями розвитку інтелектуального параметру якості трудового потенціалу є якісні характеристики навчання, розумової і, особливо, творчої продуктивності.

Параметр професіоналізму трудового потенціалу відображає підготовленість до праці, яка визначається кваліфікацією, що базується на загальній і спеціальній освіті, навиках і вміннях, досвіді роботи по певній спеціальності. Важливий фактор підвищення рівня професійної підготовки — вибір професій відповідно до здібностей, нахилів і можливостей індивіда. Співпадання індивідуально-психологічних особливостей індивіда і вимог, які пред'являє до нього конкретна професія, обумовлює швидке і повноцінне оволодіння індивідом даною професією, хоча і існує принципова можливість оволодіння людиною найрізноманітнішими професіями.

До якісних параметрів трудового потенціалу потрібно віднести характер засобів виробництва, їх розвиток, ступінь поєднання з робочою силою. Засоби виробництва — матеріально-технічна база розвитку якості трудового потенціалу.

Таким чином, багатогранність якості трудового потенціалу визначає широке коло його параметрів, в кожному конкретному випадку необхідно виділяти, ті з них, які відіграють найбільш суттєву роль у формуванні якості трудового потенціалу і ефективності його функціонування.

До цього часу мова йшла про параметри якості трудового потенціалу, які визначаються, перш за все, рівнем розвитку продуктивних сил, їх речових елементів. Разом з тим, якість трудового потенціалу певної території можна розглядати і базуючись на ієрархічній структурі функціонування територіального господарського комплексу. На перший погляд може здатися, що такий аналіз якості трудового потенціалу слід починати з характеристики індивіда, оскільки трудовий потенціал персоніфікується людиною. Однак методологічно правильнішим є визначення якості трудового потенціалу, перш за все, у сукупності економічних, технічних, соціальних, організаційних і інших відношень. Це зумовлено тим, що зміст, параметри і рівні якості трудового потенціалу

відображають сукупність відношень конкретного етапу в розвитку суспільства. Закономірності підвищення якості трудового потенціалу визначаються взаємодією продуктивних сил і виробничих відносин. Головним засобом підвищення якості трудового потенціалу виступає прискорення науково-технічного прогресу, темпи якого, в свою чергу, залежать від людського фактора.

Крім якісних параметрів трудового потенціалу, існують ще й кількісні параметри. Одним і з них, що характеризує кількісні параметри трудового потенціалу, може служити сукупний робітник. Причому поскільки єдина форма прояву здатності до праці є участь робітника в суспільному господарстві, постільки в кількісному відношенні сукупний робітник може бути представлений всіма зайнятими суспільно корисною діяльністю впродовж регламентованого фонду робочого часу при суспільно необхідній інтенсивності праці.

Трудовий потенціал визначає можливості окремої людини, працездатного населення, сукупного робітника в цілому за участю в суспільно корисній діяльності і реалізації цілей соціально-економічного розвитку при даному рівні розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Трудовий потенціал — найважливіший узагальнюючий показник рівня розвитку і можливостей творчої активності людського фактора. Повнота реалізації і рівень ефективності використання всіх здібностей, закладених в людському факторі, у вирішальній мірі залежить від характеру виробничих відносин, стану організації суспільної праці, ступеня кількісно-якісної збалансованості робочих місць і трудових ресурсів.

У вивченні закономірностей формування трудового потенціалу доцільне виділення двох найважливіших аспектів: формування трудових здібностей, які відповідають вимогам виробництва, що динамічно розвиваються, і вирішення завдань для забезпечення всебічно розвинутої особистості [77. — С. 18].

Розглянемо перший аспект. Розвиток здібностей до праці, професійної кваліфікації сукупного робітника безпосередньо пов'язаний зі змінами, які відбуваються в суспільному поділі праці, в засобах виробництва, функціональному і технологічному розподілі праці. Особливість формування професійно-кваліфікаційних характеристик, зайнятих у виробничому процесі, наприклад, полягає в тому, що зміна їх структури відбувається в органічному зв'язку із змінами в технічному базисі виробництва, відображає технічну розчленованість праці, її зміст, складність. Відомо, що перший тип професійно-кваліфікаційної структури робітників машинного виробництва сформувався в період зміни універсальних машин, коли широко використовувалася праця ремесла. Робітнику — виконавцю на цьому етапі не потрібно було спеціальних поглиблених теоретичних знань, в елементах його кваліфікації переважали практичні навички і вміння. Другий тип професійної структури склався з використанням спеціалізованих машин, в період поточного виробництва, яке передбачало застосування мало — і некваліфікованої робочої сили. Від робітника основного виробництва вимагалось мінімум знань для виконання окремих функцій подетально розчленованого технологічного процесу. Разом з тим, росла абсолютна і відносна чисельність висококваліфікованих робітників допоміжного виробництва, зайнятих обслуговуванням основного виробництва (ремонт, наладка, виготовлення інструментів і т. д.). Велику роль у трудовій діяльності людини відіграють глибокі теоретичні знання і солідні практичні навички.

Засвоєння складних видів праці виходить за межі виробництва, тим в більшій мірі, чим вищі вимоги ставляться до рівня кваліфікації. Підготовка робітників в системі курсової мережі без відриву і з відривом від виробництва, яка відповідає підвищеним вимогам до кваліфікації робітника вже не в стані забезпечити необхідний рівень теоретичних знань на етапі механізованого і напіваавтоматизованого виробництва.

Розглянемо другий аспект дослідження. Відтворення сукупного робітника як найважливішої частини формування трудового потенціалу охоплює також відтворення всебічно розвинутої особистості. Особливості співвідношення цих процесів обумовлені наявністю певних виробничих відносин.

Поняття "особистість" і "робоча сила" розглядають різні сторони суті людини в суспільстві, мають єдину основу. З цього приводу Ф. Кутта пише, що культурний і технічний рівень — це певний ступінь культурної зрілості, яка досягається як завдяки вдосконаленню загальної освіти, так і завдяки розвитку естетичного почуття [77. — С. 24-28]. Культурний і технічний рівень, що обумовлений загальним рівнем суспільного пізнання і розвитку культури — це загальна основа розвитку кваліфікації робочої сили.

Головна сфера, в якій здійснюється реалізація трудового потенціалу, — трудова діяльність. Тому тільки в процесі праці реалізуються творчі потенції особистості, створюються споживчі вартості для задоволення різноманітних матеріальних і духовних потреб.

Відчуження основної маси робітників від управління виробництвом, перетворення суспільної власності в "казенно-державну", "нічийну", передача функцій розпорядження представникам державного апарату (міністерств, відомств, підприємств і організацій) формували відповідне ставлення до праці, незацікавленість робітника в підвищенні ефективності виробництва, в здійсненні раціональної організації суспільної праці.

Суттєво зростають на сучасному етапі вимоги до рівня професійної компетенції робітників, а отже, до рівня загальної освіти, змісту, форм і тривалості спеціальної освіти, організації перепідготовки і до підвищення кваліфікації всіх категорій зайнятих робітників. На передній план виступає завдання перебудови системи професійної освіти, створення соціально-

економічних умов реалізації принципів соціальної справедливості в отриманні професійної освіти і розвитку особистості.

Важливе значення має створення передумов реалізації трудового потенціалу. З цією метою необхідне подальше вдосконалення системи професійної освіти, організації суспільної праці, теоретичного відтворення трудових ресурсів, збалансованого розподілу працездатного населення по різних видах суспільно корисної діяльності, вирівнювання якості трудового потенціалу по економічних регіонах і всередині їх, оптимізації структури зайнятості.

Виходячи з наведених визначень поняття, характеристики його кількісних та якісних параметрів, під трудовим потенціалом ми розуміємо ті можливості (демографічні, соціальні, духовні) працездатного населення, які можуть бути реалізовані і приведені до дій в умовах певного рівня розвитку продуктивних сил суспільства та науково-технічного прогресу.

1.2. Трудовий потенціал як фактор територіальної організації виробництва

Проблема визначення факторів розвитку і розміщення виробництва є однією з центральних в регіональних дослідженнях, поскільки вона нерозривно пов'язана із завданням оптимізації розміщення продуктивних сил. Фактори розміщення виступають в якості коефіцієнтів цільової функції при вирішенні локаційного завдання, тобто при знаходженні оптимального розташування підприємств.

В економічній і економіко-географічній літературі проблемі факторів розміщення виробництва приділяється велика увага (А. Ю. Пробст, Я.Г. Фейгін, С. А. Ніколаєв, А.Т. Хрущов, М.І. Шраг та ін.). Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених факторам розміщення, в зарубіжній і вітчизняній економіко-географічній, економічній науці

практично не склалося чіткого визначення цього важливого і широко поширеного поняття. Крім того, існує змістовна і термінологічна нечіткість у використанні самого терміну "фактори розміщення" — до них, як правило, відносять все те, що, на думку Ю. М. Павлова і Е. Б. Алаєва, так або інакше впливає на розміщення виробничих об'єктів, причому в якості факторів розглядаються і "принципи", і "критерії", і "передумови", і "умови" і т.п.

За основу ми приймемо найбільш поширене за кордоном тлумачення цього терміну як територіально диференційованих природних, економічних і соціальних умов виробництва. Всі фактори дослідники розділили умовно на 3 групи: ринкові фактори, фактори, що впливають на виробничі витрати, і так звані суб'єктивні фактори [111. — С. 94-95]. До другої групи належить і робоча сила, трудовий потенціал.

В більшості зарубіжних регіональних концепцій підкреслюється рід ролі робочої сили як фактора розміщення виробництва, причому основними моментами, що враховуються при вивченні цього фактора, розглядаються не тільки фактори наявності трудових ресурсів і рівень заробітної плати, але і ступінь професійної організованості працівників, рівень безробіття, система соціального страхування, кваліфікація робочої сили і наявність умов для їх підвищення і т. д.

Трудовий потенціал будь-якого регіону є невід'ємною складовою частиною територіальної системи продуктивних сил і виробничих відносин. Його роль у цій системі визначається комплексуючими функціями, які він виконує як елемент територіальної і функціональної структури територіальних комплексів різних типів та ієрархічних рівнів.

Регіональні комплексуючі процеси, які лежать в основі формування територіальних комплексів, мають сприяти раціональному використанню трудового потенціалу, створенню оптимальної, з точки зору збереження навколишнього середовища і поліпшення умов життя,

структури виробництва. Найбільш інтегрованими територіальними утвореннями є суспільно-географічні комплекси (СГК). Кожен регіон (чи то економічний район, чи то область) являє собою такий комплекс, складові якого виконують певні функції у системі взаємодії природа — суспільство.

Суспільно-географічний комплекс є конкретно-історичною єдністю продуктивних сил і виробничих відносин, яка формується на певній території у процесі розвитку людського суспільства на основі територіального поділу праці, розселення, взаємозв'язків природи і суспільства [183. — С. 50].

Головним елементом кожного СГК є трудовий потенціал. Як елемент системи, він пов'язаний з іншими підсистемами комплексу через субординацію, збалансованість як загальну умову гармонійного розвитку системи, через сукупність факторів централізованого та децентралізованого впливу на використання трудового потенціалу, тобто через систему управління [183. — С. 50].

Територіальні системи відтворення, що визначають існування таких комплексів, формуються завдяки праці, яка є основою взаємодії природи і суспільства. У процесі праці відбувається відтворення суспільства, в тому числі й трудових ресурсів.

Праця має і просторову визначеність. Вона на тій чи іншій території створює умови для формування СГК, для відтворення трудового потенціалу. Це споживчі вартості, матеріальні і духовні блага, які створені в процесі праці. Таким чином, трудовий потенціал бере участь у процесі суспільного виробництва на тій чи іншій конкретній території своєю суспільно корисною працею. Разом з тим, трудовий потенціал виступає і споживачем вироблених споживчих цінностей. Отже, формування і функціонування СГК будь-якого рангу можливе при певній кількості і якості трудового потенціалу, який визначає його трудоресурсозабезпеченість.

Ступінь впливу трудового потенціалу на формування СГК може бути різним: активним, якщо основою комплексу є трудомісткі виробництва; середнім, якщо основу комплексу становлять виробництва з середнім рівнем трудомісткості; незначним — у комплексах, які формуються переважно на використання природних ресурсів [183. — С. 51]. Активність впливу залежить від спеціалізації, умов і рівня розвитку виробництва, а також від особливостей розміщення та якісної характеристики трудового потенціалу.

Розміщення трудового потенціалу і розміщення виробництва, формування певних комплексів являють собою складні взаємозв'язані процеси. Головна роль в цьому взаємозв'язку належить розміщенню виробництва, воно визначає і в кінцевому рахунку розміщення населення. В свою чергу, розміщення трудового потенціалу і всього населення відіграє важливу роль в розміщенні виробництва. Сама присутність або відсутність населення на тій чи іншій території є фактором, який сприяє розвитку виробництва, або, навпаки, гальмує його.

Чисельність населення, трудового потенціалу в країні чи районі має великий вплив на їх економічний потенціал, на розвиток продуктивних сил тієї чи іншої території. Звичайно, залежність ця не пряма — менша кількість населення при більш високому суспільному ладі, озброєнні досконалішими засобами виробництва, може являти собою більшу продуктивну силу, ніж багаточисельніше населення, яке проживає в умовах відстаючого суспільного ладу, погано озброєне засобами виробництва.

Райони, які мають багаточисельне і щільне населення, добре забезпечені трудовими ресурсами, мають сприятливіші умови для розміщення трудомістких виробництв. Райони, недостатньо забезпечені трудовими ресурсами, як правило, найкраще орієнтувати на розвиток і розміщення в них малотрудомістких виробництв.

На розміщення виробництва впливає і характер розселення, який склався на території (концентроване чи розсосереджене), співвідношення між міським і сільським населенням, розміщення поселень, трудові навички, виробнича практика населення, національно-культурні особливості різних народів.

Населення є активним компонентом різних просторових систем, являє собою головну продуктивну силу суспільства, в якому воно проживає. Воно є важливим фактором формування міжрайонної і внутрірайонної функцій виробництва певної території, зумовлюючи значною мірою величину і структуру потоку продукції, яка вивозиться за межі даної території, розвиток виробництв місцевого значення, що сприяють комплексному економічному розвитку території. Достатній трудовий потенціал створює можливості для повнішого використання матеріальних, фінансових та інших природних ресурсів території. Є. Д. Силаєв вказує, що "райони, які мають в теперішній час надлишок трудового потенціалу, користуються об'єктивними умовами для відповідного підвищення рівня комплексності" [173. — С. 164].

В широкому соціальному розумінні трудовий потенціал виступає основним фактором виробництва і основною стороною його територіальної організації, тільки з використанням живої праці пов'язана можливість цього виробництва, можливість використання землі і інших засобів виробництва, результатів науково-технічного прогресу.

Разом з тим, з розвитком науково-технічного прогресу відбуваються зміни в структурі виробництва, все більшого значення набувають трудоресурсозберігаючі технології, що послаблює вплив трудового потенціалу на формування СГК, на розміщення і розвиток виробництва. Крім того, комплексна механізація і автоматизація виробництва знижують трудомісткість продукції, тому зменшується потреба виробництва у трудових ресурсах. У зв'язку з цим залежність розміщення виробництва

від трудових ресурсів, а СГК від його трудового потенціалу стає відносною.

Соціальні ж аспекти трудового потенціалу проявляються у підвищенні вимог робітників до умов праці, її організації, у розширенні видів і характеру трудової діяльності, у віковій, професійній та загальноосвітній підготовці працівників. Розвиток ринкових відносин в сучасних умовах також певною мірою впливає на попит на працю та інтенсивність її використання [183.— С.51].

В теперішній час, як і в минулому, гостро стоїть проблема раціонального використання трудового потенціалу. Таке використання трудового потенціалу у кожному СГК передбачає збалансованість між потребою населення у робочих місцях і комплексу — у трудових ресурсах, між робочими місцями і віковою, кваліфікаційною і статевою структурою трудових ресурсів. Тому вплив СГК на використання трудового потенціалу виявляється, в першу чергу, через територіальну структуру робочих місць, яка кількісно і якісно визначається особливостями виробництва в тому чи іншому комплексі (див. рис. 2).

Основний методологічний принцип раціонального використання трудового потенціалу зводиться до забезпечення соціального, а також й економічного ефекту трудової діяльності людей. Не тільки виробничий, але й соціальний підхід до трудового потенціалу визначає подвійний характер (результативність) регіонального розвитку: економічну ефективність, яка втілюється у зростанні продуктивності праці, і соціальну ефективність, яка передбачає розвиток особистості, створення високого рівня і якості життя у різних СГК.

Характер взаємодії відтворення трудового потенціалу і СГК залежить від рівня ієрархії та ступеня сформованості комплексу. Комплекси можна розглядати на макро —, мезо — і мікрорівнях. На мікрорівні

Складові елементи раціонального використання трудового потенціалу регіону¹

Рис. 2

вони формуються у межах одного чи кількох адміністративних районів, агломерацій, економічних, промислових вузлів і центрів. Враховуючи особливості відтворення трудового потенціалу, можна класифікувати СГК на мікрорівні за такими ознаками: чисельність населення, характер демографічної ситуації, рівень і характер трудозабезпеченості [183. — С. 54].

На території адміністративних областей виділяють локальні СГК, які формуються на основі локальної комплексності залежно від

¹Соціально-трудоий потенціал: Теорія і практика. У двох частинах. Ч. 1. / За ред. Долішнього М. І., Злупка С. М. — К.: Наукова думка, 1994. — С. 52

історичних, етнічних особливостей тієї або іншої території, територіальної концентрації виробництва та інтенсивності розвитку внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Саме ж функціонування такого комплексу, його трудовий потенціал залежить від "ядра" комплексу, де зосереджені трудовий потенціал, виробничі і невиробничі фонди, об'єкти культури та інфраструктури.

Залежно від особливостей трудового потенціалу, а також від величини такого "ядра" можна виділити такі типи комплексів: великі — найбільш розвинуті у соціальному, економічному і культурному відношенні з відносно сприятливою демографічною ситуацією, з питомою вагою осіб старшого (20-40 старих на 100 працездатних) і непрацездатного (менше 60 старих і дітей на 100 працездатних) віку, відносно високим рівнем народжуваності, малі — найменше розвинуті у соціально-економічному, культурному відношенні з несприятливою демографічною ситуацією — великою часткою людей старшого (40-60 старих на 100 працездатних) і непрацездатного віку (60-100 старих і дітей на 100 працездатних), середні, які займають проміжну позицію між названими типами за соціально-економічним і культурним розвитком та характером демографічної ситуації. За рівнем забезпечення трудовим потенціалом локально-територіальні комплекси можуть бути трудодефіцитними, трудозабезпеченими, трудонадлишковими [183.—С. 54].

Розроблена типологія дає змогу виявити для кожного з типів локальних комплексів проблеми розвитку, які можуть бути вирішені завдяки вдосконаленню відтворення трудового потенціалу регіону. Ми притримуємося думки, що локальний СГК найбільш відповідає вимогам об'єкта територіального управління раціональним використанням трудового потенціалу регіону.

Розглянемо взаємозв'язок між відтворенням трудового потенціалу і особливостями розвитку локальних комплексів на прикладі Тернопільської

області. Тут сформувалися три локальні СГК на основі міжрайонних систем розселення (Тернопільський, Кременецький, Чортківський) і один на базі районної системи розселення — Бережанський. Тернопільський локальний комплекс сформувався на базі Тернопільського, Збаразького, Лановецького, Зборівського, Підволочиського, Козівського районів. Чортківський комплекс (Чортківський, Терехівський, Бучацький, Борщівський, Монастирський, Заліщицький, Гусятинський райони) займає найбільшу частину території області — 41,5 %. Характеристика трудового потенціалу комплексів (див. додаток 1) дає підстави для їх типології (див. додаток 2).

В економіко-географічному аспекті треба відзначити вплив територіальних відмінностей в розмірі, структурі і якості трудового потенціалу на ефективність сільськогосподарського і промислового виробництва, а саме на рівень продуктивності сільськогосподарської і промислової праці. Таким чином, мова йде про повніший підрахунок територіальної локалізації трудового потенціалу, так як в сільському господарстві в більшій мірі, ніж в галузях промисловості, місце проживання населення і характер виконуваної роботи пов'язані між собою. Це зумовлено тим, що населення, яке працює в сільському господарстві, повинно бути певною мірою розподілене по території, яку воно обробляє, а також тим, що в сільському господарстві відносно нижча кваліфікація і спеціалізація праці, ніж в промисловості. Ці особливості є причиною відносно меншої рухомості сільського населення порівняно з промисловим.

Чисельність і структура трудового потенціалу, особливості розміщення, в значній мірі, визначають формування елементів територіальної структури різних таксономічних рангів. Так, Л. М. Корецький і М. М. Паламарчук, досліджуючи формування територіальної структури промисловості, відмічають, що взаємозв'язки промислових підприємств, як основа комплексоутворення, обумовлюються, крім інших

факторів "необхідністю раціонального використання трудового потенціалу, загалом, в дотриманні певних пропорцій у використанні чоловічої і жіночої праці" [72. — С. 10].

Населені пункти як місця проживання повинні бути оптимальними, як за розмірами (людністю), так і за розвитком в них окремих функцій; забезпечення населення, що проживає в даному населеному пункті впродовж року працею і культурно-побутовими послугами.

Поблизу малих міст доцільно розвивати високоінтенсивне сільське господарство, а в самих містах сконцентрувати первинну і наступні стадії обробки і переробки сільськогосподарської сировини. В межах цих АПК помітна тенденція до зростання кваліфікації робочої сили і її дефіциту за рахунок переходу працюючих в промисловість і сферу обслуговування. Відомо, масовий відплив сільського населення в міста знижує народжуваність, що веде, в свою чергу, до старіння населення в селах, скорочення (спочатку) працездатного населення, а потім і всього населення.

Головними факторами підвищення зайнятості населення і продуктивності праці в сільськогосподарських і промислових підприємствах є:

— переведення галузей на індустріальну основу, інтеграцію сільськогосподарської і промислової праці і інших виробництв;

— раціональне використання трудового потенціалу, удосконалення територіального, технологічного і професійного розподілу праці;

— науково обгрунтована система ведення сільського господарства і промислового виробництва, а саме: повне використання земельних ресурсів і трудового потенціалу:

— систематичне підвищення кваліфікації і виробничої культури кадрів, удосконалення організації і дисципліни праці.

Значний резерв робочої сили криється в неповній зайнятості жінок в суспільному виробництві. Однак підвищення такої їх участі вимагає створення і розширення добре обладнаних громадських їдалень, хлібопекарень, майстерень для пошиву і ремонту одягу, взуття, а також повне задоволення потреб населення в яслах, дитячих садках і інше.

Таким чином, територіальна організація використання трудового потенціалу має безпосередній вплив на територіальну організацію цього найбільш "територіального" виду діяльності — сільськогосподарське виробництво, яке в області тісно пов'язане з промисловим виробництвом. Питання використання трудового потенціалу в сільських районах і області в цілому, необхідно вирішувати в процесі розробки і виконання схем сільськогосподарського і промислового обласного планування із врахуванням всіх факторів, які впливають на розвиток і розміщення продуктивних сил.

Велике значення при вирішенні даної проблеми надається підвищенню ролі людського фактора. Головною причиною об'єктивного підвищення цієї ролі у виробництві служить науково-технічний прогрес, а саме такі його прояви, як ріст технічної озброєності робітників, поглиблення і посилення спеціалізації праці.

В умовах високої фондоозброєності праці ціна недостатньої кваліфікації, легковажності, безвідповідальності робітників зростає в десятки і сотні разів. Достатньо пригадати, що тільки прямі втрати від аварії на Чорнобильській АЕС, оцінюються майже в 2 млрд. карбованців (в цінах 1986 року), загублені ж життя і здоров'я людей економічній оцінці не піддаються. Цей трагічний випадок служить найбільш очевидним доказом значення людського фактора — не тільки в позитивному, але і, на жаль, в негативному плані — в умовах науково-технічної революції.

Значення людського фактора підвищується і у зв'язку з ростом реального усупільнення виробництва, а саме збільшення кількості

економічних зв'язків (на даний час в Україні здійснюється понад 500 мільярдів господарських операцій за рік). Роль автоматичних регуляторів цих зв'язків в сучасній економіці є обмеженою.

Всі описані процеси носять об'єктивний характер і надалі будуть тільки посилюватися, що робить особливо актуальним ефективно управління людським фактором у виробництві.

Недоліки системи управління людським фактором, що склалася (про які багато сказано в документах останнього часу), її відповідність новій соціальній політиці обумовлюють недостатню ефективність використання соціальних ресурсів суспільства, його трудового потенціалу.

Соціологічні дослідження, які проводилися дисертантом в області серед працівників промисловості і сільського господарства, показують, що на повну силу працює третя частина всіх робітників. Інші, за власним їх призначенням, працюють з неповним навантаженням і при іншій організації виробництва могли б робити значно більше і краще.

Важливим шляхом до повернення творчої активності людей сьогодні є зміна форм власності, повернення працівникові відчуття господаря, власника, економічна зацікавленість працівників у результатах своєї праці.

Для того, щоб будь-яка працездатна людина могла працювати в міру властивих їй здібностей, необхідні три умови.

По-перше, розвиток здібностей людей, які належать до різних суспільних груп, що проживають в різних районах країни, в місті і селі і т. д. Це передбачає прискорений ріст відстаючих ланок — рівня знань, який дається сільськими і міськими, столичними і провінційними школами, прирівнювання можливостей різних груп молоді на оволодіння складними, цікавими, соціально престижними професіями.

Друга умова праці за здібностями — розподіл робочих місць в суспільному виробництві в залежності від власного трудового потенціалу і ділових якостей людей. І, накінець, третя умова — наявність у всіх

категоріях робітників суспільного виробництва можливості працювати на повну силу, без вимушених простоїв.

Необхідно зупинитися на двох проблемах перспективної соціальної програми, які є найбільш актуальними і складними:

— перша з них пов'язана з якісною реорганізацією системи робочих місць в суспільному виробництві і змін умов зайнятості, формування ринку праці.

Малокваліфікована ручна праця буде все активніше витіснятися і змінюватися кваліфікованою механізованою і автоматизованою працею. Повинна досягатися чисельна збалансованість технічно й економічно ефективних робочих місць з певним кількісним і якісним показником трудового потенціалу.

Разом з тим, в області вилучаються тисячі робочих місць і тому треба шукати шляхи подальшого використання цих робітників. Це вимагає створення системи перепідготовки кадрів відповідно до наявних робочих місць, структура яких безпосередньо пов'язана з особливостями функціональної територіальної структури СГК певного регіону;

— друга група перспективних питань пов'язана з необхідністю комплексної реформи системи заробітної плати в народному господарстві.

Вирішення комплексу цих проблем стане значним засобом активізації людського фактора, значного прискорення соціально-економічного розвитку нашого суспільства.

1.3. Методика дослідження трудового потенціалу регіону та його складових частин

Трудовий потенціал став об'єктом широкого дослідження після того, як істотно змінився підхід до вивчення проблем праці, пов'язаний із змінами суспільно-економічних відносин, новим мисленням, необхідністю

системного аналізу взаємообумовлених суспільно-політичних, соціально-економічних і демографічних умов відтворення робочої сили і її носія — людини.

Економіко-географічний підрахунок трудового потенціалу промисловості і сільського господарства передбачає такі етапи аналізу:

1. Вивчення його чисельності, щільності, вікової і професійної структури господарств і їх виробничо-територіальних типів. Якщо ці дані використовуються для планування розвитку і вдосконалення розміщення і спеціалізації сільського господарства на невеликий проміжок часу, необхідно врахувати розміщення трудового потенціалу як фактора, який впливає на розміщення галузей сільського господарства, особливо трудомістких.

Рівень використання трудового потенціалу визначається, як процентне співвідношення відпрацьованих людино-днів до максимально можливого фонду робочого часу відповідного продуктивного типу господарства. Цей показник характеризує участь працездатних не тільки у виробничому процесі господарства, але й в невиробничій сфері, в домашньому підсобному господарстві.

Дуже важливо при аналізі ефективності використання трудового потенціалу в різних виробничих типах господарства, враховувати вивчення місячного коефіцієнта сезонності сільськогосподарської праці — процентне відношення відпрацьованої кількості людино-днів або людино-годин в тому чи іншому місяці до середньорічної їх кількості.

2. Виявлення особливостей розміщення трудового потенціалу міст і сіл по території, яка досліджується, де спостерігається його наочна локалізація. Остання визначає величину затрат часу на переміщення від місця проживання до місця прикладання праці при врахуванні відсутності і забезпеченості мережею шляхів та ін.

В літературі ще й досі відсутня єдина науково обгрунтована методика визначення трудового потенціалу. Різні науковці підходять до цієї проблеми по-різному. Так, наприклад, теоретичні і методичні питання формування якості трудового потенціалу розробили в своїх працях вчені львівської економічної школи (Долішній М. І., Злупко С. М., Писаренко С. М.). В дещо іншому напрямку досліджували демографічні, економіко-географічні та економічні аспекти трудового потенціалу, населення Богиня Д. П., Заставецький Б.І., Качан Є. П., Ковтонюк М.О., Пирожков С.І., Фащевський М. І. Значні досягнення в дослідженні проблеми зайнятості населення та ринку праці викладені в роботах Бандура С.І., Заставного Ф.Д., Лібанової Є. М., Онікієнка В. В., Онищенко В.П., Петриги М. О., Тітової Н.А., Шаблія О.І., Швеця В.Г.

Комплексне ж дослідження трудового потенціалу регіону вимагає врахування, на наш погляд, усіх сторін його функціонування і взаємодії з багатьма складовими, що в кінцевому підсумку визначають структуру трудового потенціалу і напрями відтворювальних процесів, які відбуваються в ньому. Рівень дослідження трудового потенціалу регіону і можливості інформаційної бази дозволяють розглядати його як багатовимірну систему, яка складається з підсистем і характеризується властивою їм групою показників. Такий підхід передбачає різнобічне дослідження потенціалу з урахуванням оцінок демографів, географів, економістів та інших фахівців.

Однією з таких підсистем і, на наш погляд, основною є демографічна. Вона характеризує первинні умови і фактори відтворення трудового потенціалу і включає показники природного і механічного руху населення, його здоров'я і режиму відтворення та ін.

Аналіз демографічної ситуації базується на характеристиці наступних її елементів: віково-статевого складу населення, народжуваності, смертності, міграції, шлюбності і розлученості. Такий аналіз передбачає

виконання двох умов. По-перше, наявність повної і правдивої статистичної інформації про всі демографічні процеси (як правило, це матеріали перепису населення), по-друге, підбір найбільш точних, з визнаних в сучасному демографічному аналізі, показників, які можна було б використовувати поряд із загальним коефіцієнтом народжуваності, загальним коефіцієнтом смертності і інших.

Найпростіший показник — абсолютна чисельність народжених за певний проміжок часу — має першочергове значення для прогнозування перспективної кількості працездатних. Разом з цим, він не зовсім підходить для оцінки рівня і перспектив народжуваності.

Для аналізу змін репродуктивної діяльності жінок окремих вікових груп більшість вчених рекомендують використовувати повікові коефіцієнти:

$$f_i = \frac{N_i}{S_i} \cdot 1000, \text{ де}$$

N_i — число дітей, народжених у матерів віку i ;

S_i — середньорічна чисельність жінок у віці $i=15—19; 20—24; 25—29; 30—34; 35—39; 40—44; 45—49$.

Найбільш точною комплексною характеристикою народжуваності є коефіцієнт сумарної народжуваності, який вказує на чисельність дітей, яких народить в середньому одна жінка за все життя при рівнях повікової народжуваності відповідного року:

$$F_{\text{сум.}} = \sum_{15}^{49} \frac{5f_i}{1000} \quad [98. - \text{С.5}].$$

Для формування трудового потенціалу неабияке значення має смертність і тривалість життя.

Найбільш точною комплексною характеристикою рівня смертності є середня тривалість життя. Цю величину можна отримати тільки з таблиць смертності в результаті досить складних розрахунків. При неможливості їх виконання рекомендуємо використати повікові коефіцієнти смертності, окремо для чоловіків і жінок.

$$m_i = \frac{M_i}{S_i} \cdot 1000 \quad [98. - \text{С. 6}], \text{ де}$$

M_i – загальне число померлих в i -й віковій групі за рік;

S_i – середня чисельність населення цієї групи.

Найкраще повікові коефіцієнти смертності розраховувати для п'ятирічних вікових інтервалів (0–4, 5–9, 10–14, 15–19 і т. д.).

Особливе значення має також показник дитячої смертності, який найбільш точно характеризує рівень соціально-економічного розвитку регіону, рівень соціально-гігієнічної культури населення, стан охорони здоров'я і т. д.

$$m_0^k = \frac{M_0^k}{\frac{1}{3}N_{k-1} + \frac{2}{3}N_k} \cdot 1000 \quad [98.—\text{С.6}], \text{ де}$$

M_0^k – число дітей, які померли у віці до 1-го року в k -тому році;

N_{k-1} – число дітей, що народилися в попередньому році;

N_k – число дітей, що народилися в k -тому році.

Важливе місце в аналізі відтворення трудового потенціалу має статеві-віковий склад населення. Найбільш поширеними і простими показниками, які нами використані з цією метою, є коефіцієнти демографічного навантаження (K) і коефіцієнт демографічного постаріння

$$(W_{60}): K = \frac{S_{0-15} + S_{55,60+}}{S_{16-54,59}} \cdot 1000 \quad [98.—\text{С.3}], \text{ де}$$

S_{0-15} – чисельність населення, молодшого від працездатного віку;

$S_{16-54,59}$ – чисельність жінок і чоловіків відповідно у віці 16–54 і 16–59 років;

$S_{55,60+}$ – чисельність жінок і чоловіків відповідно у віці 55,60 років і старше.

Близький до цього коефіцієнту по змісту показник постаріння населення: $W_{60} = \frac{S_{60+}}{S} \cdot 100$ [98.–С.3], де

S_{60+} – чисельність населення у віці 60 років і старше;

S – загальна чисельність населення.

Аналізуючи процес відтворення трудового потенціалу, необхідно звернути увагу і на міграційний рух населення. Для характеристики цього аспекту нами використані коефіцієнти інтенсивності міграції по прибуттю або вибуттю.

Коефіцієнт інтенсивності міграції по прибуттю ($K_{\text{приб.}}$) визначається відношенням чисельності всіх прибулих впродовж року (M_j) до середньорічної чисельності населення (S): $K_{\text{приб.}} = \frac{M_j}{S}$.

Коефіцієнт інтенсивності міграції по вибуттю ($K_{\text{виб.}}$) визначається відповідно відношенням чисельності вибулих впродовж року (M_i) до середньорічної чисельності населення (S): $K_{\text{виб.}} = \frac{M_i}{S}$.

Ефективність міграції розраховується з допомогою коефіцієнта ефективності міграції, тобто відношення сальдо міграції до міграційного обороту: $K_{\text{еф.}} = \frac{M_j - M_i}{M_j + M_i} \cdot 1000$ [98.– С. 13].

Розміри трудового потенціалу залежать від загального відтворення населення. Розрізняють брутто- і нетто- коефіцієнт відтворення населення. Обидва показники відображають, в якому кількісному відношенні покоління батьків замінюється поколінням дітей, характерному для даного рівня повікової народжуваності і повікової смертності.

Брутто-коефіцієнт відтворення населення (Φ_x) можна визначити здійснивши розрахунки за таким рівнянням: $\Phi_x = \int_0^{\infty} f(x) dx \cdot \partial \cong \partial \sum_{15}^{49} F_x$

[187. – С. 355], де

∂ – частка дівчаток серед новонароджених дітей, дорівнює приблизно 0,485;

$f(x)$ – плодовитість у точному віці x -років.

Коефіцієнт плодовитості (f_0) визначається з формули:

$$f_0 = \sum N : \sum_{15}^{49} \bar{S} \quad [187. - С. 356, 359], \text{ де}$$

$\sum N$ – число всіх народжених дітей у жінок віком 15 – 49 років;

$\sum_{15}^{49} \bar{S}$ – чисельність жінок у віці 15 – 49 років.

Показник сумарної плодовитості дорівнює сумі коефіцієнтів повікової плодовитості: $F = \sum_{15}^{49} F_x \quad [187. - С. 356, 359].$

Показник F_x визначається так:

$$F_x = N_x : S, \text{ а б о}$$

$$F_x = \frac{N(A_x B_x B_{x+1} A_{x+1}) + N'(B'_x A_x A_{x+1} B'_{x+1})}{2S(A_x A_{x+1})} \quad [97. - С. 55], \text{ де}$$

$N(A_x B_x B_{x+1} A_{x+1})$ та $N'(B'_x A_x A_{x+1} B'_{x+1})$ – числа народжених дітей при їх проходженні через відповідні сукупності третього роду.

В уточненому вигляді методи відмінності відносяться до визначення знаменника, тобто середньої чисельності жінок віком x років, з урахуванням смертності жінок даного віку:

$$F_x = \frac{N_x + N'_x}{\frac{1}{2}S_{x+1} + S_x + \frac{1}{2}S_{x-1} + \frac{1}{4}(M_{x+1} - M'_{x-1}) + \frac{1}{3}(M_x - M'_x)} \quad [97.- С. 55], \text{ де}$$

N_x – число народжених дітей у минулому році у жінок віком x років;

N'_x – число народжених дітей у даному році у жінок віком x років;

S_x – число жінок, віком x років на початок даного року;

M_x – число померлих жінок віком x років у минулому році;

M'_x – число померлих жінок віком x років у даному році.

Нетто-коефіцієнт відтворення населення може бути одержаний при допомозі такого рівняння:

$$R_o = \int_0^{\infty} l(x) f(x) d_x \cdot \partial, \text{ а б о } R = F_x \cdot \partial \cdot L_x^* [187. - \text{С. 357}], \text{ де}$$

L_x^* – числа живих по таблицях дожиття для жіночого населення;

l_x^* – числа доживаючих по тих же таблицях.

Для аналізу перспектив оновлення населення у працездатному віці запропонуємо розглянути співвідношення чисельності групи 15-49 років до

$$60 - 64 \text{ роки} \quad (K_{\text{о п р н а с .}} = \frac{S_{15-49}}{S_{60-64}}).$$

Виходячи з демографічних показників, нами розроблені методичні підходи для кількісної оцінки трудового потенціалу області (демографічної компоненти трудового потенціалу). Найбільш важливими для характеристики демографічної складової трудового потенціалу регіону вважаємо такі показники: коефіцієнт природного приросту населення ($K_{\text{пп}}$); частка населення у працездатному віці в загальній чисельності населення, або коефіцієнт формальної працездатності населення ($K_{\text{пз}}$); коефіцієнт дожиття до наступного віку ($K_{\text{дж}}$).

Знаючи вказані показники, можемо розрахувати інтегральний демографічний коефіцієнт трудового потенціалу ($I_{\text{дм}}$):

$$I_{\text{дм}} = K_{\text{пп}} \times K_{\text{пз}} \times K_{\text{дж}} [190. - \text{С. 24}].$$

Тоді умовний трудовий потенціал населення регіону (за Тітовою Н. А.) на першому етапі розрахунків за демографічним компонентом дорівнює: $ТП_1 = N_n \times I_{\text{дм}} [190. - \text{С. 24}], \text{ де}$

N_n – чисельність населення.

Важливим компонентом є рівень освіти населення. Він, в свою чергу, зменшує або збільшує трудовий потенціал населення, який розрахований по тому ж демографічному компоненту:

$$ТП_2 = ТП_1 \times K_{\text{ос}} [190. - \text{С. 24}], \text{ де } K_{\text{ос}} - \text{коефіцієнт освіти.}$$

Важливим при розрахунках ТП також є врахування рівня здоров'я, захворюваності, через що відбувається значне зменшення запасів праці, зменшення реального трудового потенціалу. Враховуючи це

$ТП_3 = ТП_2 \times K_{пзв} - Ч_{рег}$, де $K_{пзв}$ — коефіцієнт здоров'я;

$Ч_{рег}$ — кількість зареєстрованих в службі зайнятості.

В останній час неабиякого значення в плані формування і використання трудового потенціалу набуває так зване приховане безробіття. Воно завдає великої шкоди реалізації трудового потенціалу, знижує його рівень. Враховуючи цей показник $ТП_4 = ТП_3 - B_{пр}$, де

$B_{пр}$ — втрати робочого часу через приховане безробіття.

Враховуючи інші фактори, можна здійснити дальший обрахунок трудового потенціалу. Це дасть можливість, на нашу думку, не тільки порівняти трудовий потенціал даного регіону з іншими, але й дозволить виявити певні перспективні пріоритетні напрямки у соціально-економічному розвитку тієї чи іншої території, а саме, у процесі формування трудового потенціалу і зайнятості населення, що повинно було б відбитися у регіональних програмах.

Трудовий потенціал населення, з іншого боку, — центральна характеристика його якості, в якій втілюється кількісна і якісна визначеність трудових можливостей населення. Всебічний статистичний аналіз відтворення трудового потенціалу населення передбачає, перш за все, розгляд тенденцій динаміки його величини; вивчення його структурних параметрів.

Розрахунок трудового потенціалу стаціонарного населення, що визначається середньою тривалістю майбутнього трудового періоду життя, здійснюється за методом економічно активного життя. В основі визначення середньої тривалості майбутнього трудового періоду життя лежить комбінування показників таблиць смертності населення з показниками його зайнятості за віковими групами згідно з формулами:

$$T_x^{\text{mp}} = T_x \times d_x; l_x^{\text{mp}} = T_x^{\text{mp}} / l_x, \text{ де}$$

T_x^{mp} — числа людино-років зайнятості;

T_x — числа прожитих людино-років (за таблицями смертності);

d_x — коефіцієнти зайнятості за віком;

l_x^{mp} — середня тривалість майбутнього трудового періоду, років;

l_x — числа тих, що доживають (за таблицями смертності) [86. — С.10].

Загальну величину сукупного трудового потенціалу для населення будь-якого регіону отримаємо за формулою: $\Pi^{\text{mp}} = \sum_{x=0}^{100} N_x l_x^{\text{mp}}$, де

N_x — чисельність населення за віковими групами, чол.;

l_x^{mp} — середня тривалість майбутнього трудового періоду для відповідного віку, років.

В сучасних умовах відсутності реальних перспектив зростання трудового потенціалу за рахунок збільшення чисельності населення і його працездатної частини (тобто трудових ресурсного фактора), пріоритетного значення набувають переважно інтенсивні фактори зростання трудових можливостей населення: стан здоров'я і працездатності, смертність населення, особливості структури його зайнятості та ін.

Одним з найважливіших показників використання трудового потенціалу будь-якого регіону є рівень зайнятості трудових ресурсів. Він визначається за формулою, запропонованою Є. Д. Силаєвим.

$$K_3 = \frac{Z}{T} \quad [173. — С.168], \text{ де}$$

K_3 — коефіцієнт зайнятості;

Z — кількість зайнятих в господарстві області;

T — чисельність трудових ресурсів області.

Виходячи з того, що безпосередньо у виробництві зайнято не все населення, а лише його працездатна частина, для оцінки процесів формування трудового потенціалу необхідно виділити тільки ту частину,

яку в загальному вигляді приймемо в якості демоекономічного фактора. Його ж складовими є: населення в працездатному віці (використаємо питому вагу працездатного населення в працездатному віці в загальній чисельності населення; трудова активність населення, яка характеризується відношенням чисельності зайнятих в галузі (господарстві) до чисельності працездатного населення в працездатному віці (рівень трудової активності):

$$K_{\text{а.н.}} = \frac{Z_{\text{г.}}}{T_{\text{пр.н.}}}, \text{ де}$$

$K_{\text{а.н.}}$ – рівень трудової активності населення;

$Z_{\text{г.}}$ – чисельність зайнятого в галузі (господарстві) населення;

$T_{\text{пр.н.}}$ – працездатне населення в працездатному віці;

– зайнятість в суспільному секторі економіки, яка визначається як відношення чисельності зайнятих в суспільному виробництві до загальної чисельності зайнятих в господарстві району (рівень зайнятості в суспільному секторі економіки): $K_{\text{з.с.}} = \frac{Z_{\text{с.}}}{Z}$, де

$K_{\text{з.с.}}$ – рівень зайнятості в суспільному секторі економіки;

$Z_{\text{с.}}$ – зайнятість в суспільному секторі економіки;

Z – чисельність зайнятих в господарстві району.

Враховуючи зайнятість населення, сумарно трудовий потенціал пропонуємо підрахувати за формулою:

$$ТП = П_{\text{ф}} + П_{\text{п}} = (Z_{\text{вс}} + Z_{\text{сс}}) + (У_{\text{с}} + Б_{\text{н}} + П_{\text{зн}} + П) = Н_{\text{еа}} + Н_{\text{ен}}, \text{ де}$$

$П_{\text{ф}}$ – функціонуючі працівники; $П_{\text{п}}$ – потенціальні працівники; $Z_{\text{вс}}$ – зайняті у виробничій сфері; $Z_{\text{сс}}$ – зайняті у соціальній сфері; $У_{\text{с}}$ – дорослі учні і студенти; $Б_{\text{н}}$ – безробітні і тимчасово непрацюючі; $П_{\text{зн}}$ – пенсіонери, здатні до праці; $П$ – підлітки до 16 років; $Н_{\text{еа}}$ – економічно активне населення; $Н_{\text{ен}}$ – економічно неактивне населення.

З іншого боку, характеризуючи трудовий потенціал виділимо основну і допоміжну частини демографічної складової. До основної частини віднесемо всіх працівників працездатного віку, а також тих, хто у

працездатному віці, але з відомих причин не бере участі у суспільному виробництві. Тобто це працездатне населення у працездатному віці. Допоміжна частина включає в себе працівників непрацездатного віку і непрацездатних у працездатному віці. Групування за такими ознаками необхідне при складанні балансів ресурсів праці.

Кількісно сукупні трудові можливості населення регіону можна, на нашу думку, визначити за формулою:

$$ТП = [O_{\text{тп}} + D_{\text{тп}}] = [П_{\text{пв}} + П_{\text{нв}}] + [П_{\text{пві}} + П_{\text{нп}}] = H_{\text{п}} + H_{\text{оп}}, \text{ де}$$

$O_{\text{тп}}$ – основна частина трудового потенціалу; $D_{\text{тп}}$ – допоміжна частина трудового потенціалу; $П_{\text{пв}}$ – працівники працездатного віку; $П_{\text{нв}}$ – працівники непрацездатного віку; $П_{\text{пві}}$ – інші особи працездатного віку; $П_{\text{нп}}$ – непрацездатні у працездатному віці; $H_{\text{п}}$ – населення працездатне; $H_{\text{оп}}$ – населення з обмеженою працездатністю.

Для обґрунтування державної політики в галузі зайнятості людей особливе місце займають прогнози чисельності і складу населення та його трудового потенціалу.

Найбільш поширеними методами прогнозування є екстраполяційні методи, які базуються на інерційності процесів в часі. Одним з методів дисконтування є експоненційне вирівнювання Брауна. Експоненційна середня має вигляд: $Q_t = \alpha y_t + (1 - \alpha)Q_{t-1}$, де

α – параметр вирівнювання; y_t – поточний рівень ряду динаміки.

Експоненційна середня визначається для інтервалу вирівнювання m ,

тоді
$$\alpha = \frac{2}{m + 1}.$$

Прогнозування методом експоненційного вирівнювання складається з таких етапів:

I. Визначення інтервалу вирівнювання та параметру вирівнювання α .

II. Розрахунок експоненційних середніх 1-го, 2-го та 3-го порядку:

$$Q_t^1 = \alpha y_t + (1 - \alpha)Q_{t-1}^1; \quad Q_t^2 = \alpha Q_t^1 + (1 - \alpha)Q_{t-1}^2; \quad Q_t^3 = \alpha Q_t^2 + (1 - \alpha)Q_{t-1}^3.$$

III. Визначення параметрів лінійного та параболічного рівнянь:

$$\mathfrak{Y}_t = \mathfrak{A}_0 + \mathfrak{A}_1 t, \text{ де}$$

$$\mathfrak{A}_0 = 2Q_t^1 - Q_t^2;$$

$$\mathfrak{A}_1 = \frac{\alpha}{1-\alpha} (Q_t^1 - Q_t^2).$$

$$\mathfrak{Y}_t = \mathfrak{A}_0 + \mathfrak{A}_1 t + \mathfrak{A}_2 t^2, \text{ де } \mathfrak{A}_0 = 3Q_t^1 - 3Q_t^2 + Q_t^3;$$

$$\mathfrak{A}_1 = \frac{\alpha}{2(1-\alpha)^2} [(6-5\alpha)Q_t^1 - 2(5-4\alpha)Q_t^2 + (4-3\alpha)Q_t^3];$$

$$\mathfrak{A}_2 = \frac{\alpha^2}{(1-\alpha)^2} (Q_t^1 - 2Q_t^2 + Q_t^3).$$

IV. Розрахунок точкових прогнозних оцінок за лінійним та параболічним рівняннями:

$$\mathfrak{Y}_{t+l} = \mathfrak{A}_0 + \mathfrak{A}_1 (t+l); \mathfrak{Y}_{t+l} = \mathfrak{A}_0 + \mathfrak{A}_1 (t+l) + \mathfrak{A}_2 (t+l)^2,$$

де l – період прогнозу ($l = 1, 2, 3, 4, \dots, L$).

V. Визначення помилки та довірчого інтервалу прогнозу за формулою: $y_{t\pm} \pm S_p$.

Наведені формули дозволяють, на нашу думку: по-перше, розрахувати обсяги та склад трудового потенціалу регіону, динаміку, як в цілому, так і окремих складових запасів праці, структурні зрушення; по-друге, показати процес формування працівника нового типу, адекватного рівню розвитку ринкових відносин в окремих галузях народного господарства, здатного адаптуватися до умов ринку праці; по-третє, розкрити кількісні і якісні зміни трудового потенціалу в умовах прискорення темпів науково-технічного прогресу, інтенсифікації виробництва, нової економічної політики, пов'язаної з послідовною трансформацією планово-адміністративної економіки в соціально-ринкову.

Розділ II. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Демографічна ситуація і її вплив на формування трудового потенціалу

Розширене відтворення продуктивних сил передбачає відтворення, перш за все, трудового потенціалу — складової їх частини.

Трудовий потенціал формується найбільше активною частиною населення, його склад, якісні параметри значною мірою визначаються демографічною ситуацією, яка склалася на певній території.

Демографічна ситуація характеризує стан населення даного регіону на певну дату (кількість, статеві-вікову структуру, природний і механічний рух та ін.). Зміни у цій ситуації відразу приводять до кількісних і якісних змін трудового потенціалу.

а) Природний рух населення

Демографічну ситуацію, що склалася сьогодні на Тернопільщині, можна оцінити як найнесприятливішу за весь повоєнний період. Досить сказати, що тільки втрати в природному прирості населення (різниця між тими, хто народився і кількістю померлих) в 1989-1991 рр., порівняно з 1984-1986 рр. перевищують 6 тисяч осіб. Це пов'язано, передусім, із значним скороченням народжуваності, що, в свою чергу, значною мірою залежить від зниження рівня життя в умовах слабкої соціальної захищеності населення. Особливо ця проблема загострилася в теперішній час.

Тернопільщина — одна з областей України з найменшою чисельністю населення. Станом на 1.01.1996 року тут проживало 1,175 млн.чол. (24 місце в Україні).

Динаміку чисельності населення ілюструє графік (рис. 3).

Як свідчить рис. 3, сучасна чисельність населення ще є набагато нижчою від довоєнного рівня (на 258,2 тис. чол.).

Чисельність населення Тернопільської області (тис. чол.)¹

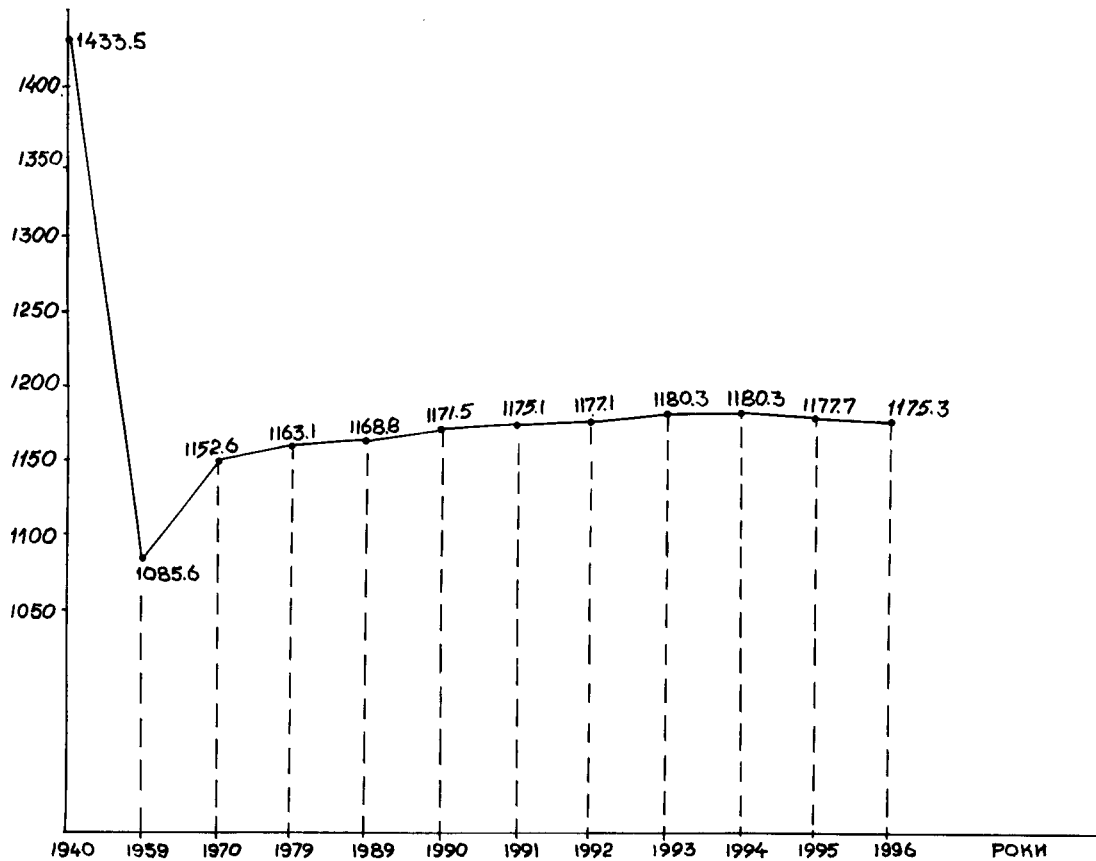

Рис. 3

На кількість населення надзвичайно негативно вплинула друга світова війна, в ході якої загинуло багато людей і на фронтах, і в фашистській, і більшовицькій неволі. А ще слід врахувати і непрямі втрати, тобто тих людей, що могли народитись, але не народились від тих, що загинули.

На зменшення чисельності населення вплинуло і те, що велика кількість людей покидали свою землю і їхали в повоєнний період на новобудови Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, на освоєння цілинних земель Казахстану. І багато з них залишилися з своїми сім'ями там і по сьогоднішній день. В останнє десятиріччя кількість населення

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

залишається майже на одному рівні (з 1985 року по 1996 рік збільшилась лише на 19,0 тис. чол.). Причому з 1995 року по 1996 рік населення зменшилося на 2,4 тис. чол. Якщо розглянути дані про чисельність населення по районах (див. додаток 3), то можна зробити висновок про тенденцію до її зменшення.

Як видно з додатка 3, показники чисельності населення двох останніх переписів населення свідчать, що найбільше зменшення характерне для Зборівського (—10,9%), Теремовлянського (—8,5%), Монастириського (—8,1), Бережанського (—8,0), Підволочиського (—7,8), Козівського (—7,6%) районів. В інших районах чисельність населення зменшилась на 3,0—7,0%. Лише в м. Тернополі ми бачимо постійне збільшення кількості жителів.

Як свідчать статистичні дані, в області відбувається значне зменшення сільського населення, збільшення кількості міського населення (див. додаток 4). Це пов'язано з тим, що багато молодих людей залишають села і йдуть до міста, де відносно кращі умови життя; разом з тим, в сільській місцевості спостерігається велика частка осіб старшого віку.

З додатка 4 видно, що починаючи з 1986 року по 1996 рік кількість сільських жителів зменшилась на 54,9 тис.чол., тоді як міських — збільшилась на 74,1 тис. чол., на що впливають вищезгадані і багато інших факторів.

Чисельність населення визначається, головним чином, такими процесами як — народжуваність, смертність. А вони, в свою чергу, визначаються соціально-економічними умовами, в яких перебуває населення. Починаючи з 70-х років на Тернопільщині відбувається стабільне зниження темпів природного приросту населення. Так, якщо в 1970 році природний приріст населення становив 7,081 тис.чол., в 1990 р.— 1,8 тис. чол., то вже в 1992 р. — -0,75 тис. чол., а в 1995 році — -2,010 тис. чол.

Зараз Тернопільська область належить до областей від'ємним показником природного приросту населення (—1,7 ‰ в 1995 р.).

Зменшення цього показника зумовлене, головним чином, двома факторами: постійним зниженням народжуваності і значним збільшенням смертності населення. Якщо в 1960 році на 1000 людей народжувалося 21,7, а помирало 7,9, то вже в 1995 році — 12,0 і 13,7 людей. Про зміну демографічних показників за останні 10 років свідчить таблиця 1 і рисунок 4. Як видно з рисунка 4, починаючи з 1992 року відбувається різкий спад природного приросту населення (через низьку народжуваність і високу смертність населення в період економічної кризи і соціальної невизначеності).

Таблиця 1

Природний рух населення Тернопільської області (чол. на 1000 чол.)¹

Роки	К-сть народжених	К-сть померлих	Природний приріст населення
1985	15,8	13,2	+2,6
1986	16,0	11,8	+4,2
1987	15,1	12,5	+2,6
1988	15,4	12,6	+2,8
1989	14,3	12,3	+2,0
1990	14,4	12,9	+1,5
1991	14,0	13,6	+0,4
1992	13,8	13,9	—0,1
1993	12,8	14,0	—1,2
1994	14,4	16,4	—2,0
1995	12,0	13,7	—1,7

Коефіцієнт народжуваності залежить від ряду факторів: умов життя населення, рівня зайнятості жінок у суспільному виробництві,

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

Народжуваність, смертність та природний приріст населення Тернопільської області (чоловік на 1000 жителів)

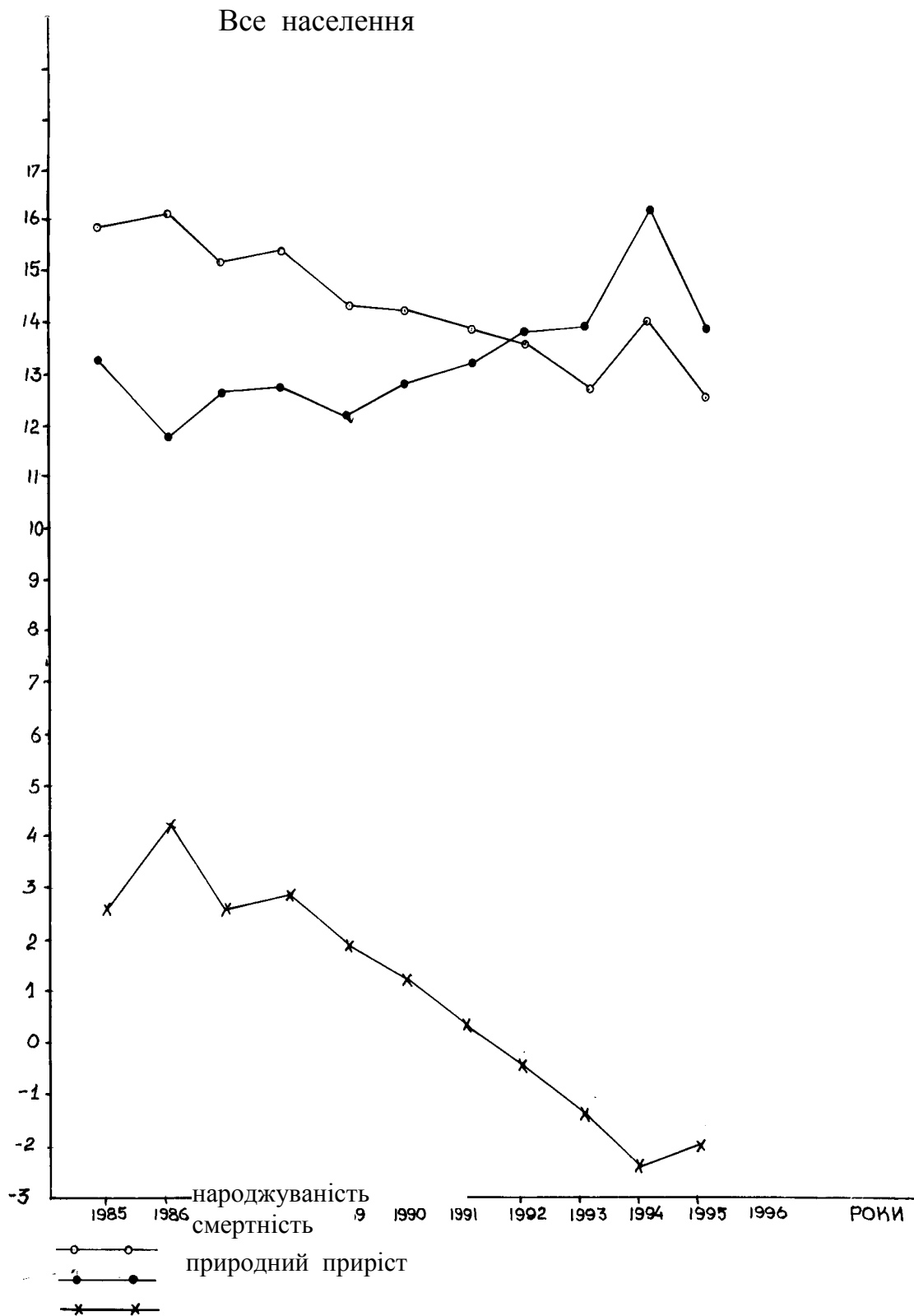

Рис. 4

рівня їх освіти та багатьох інших. Оскільки майже 85 % народжених в області — діти молодих сімей, то коефіцієнт народжуваності залежить, головним чином, від умов формування і функціонування таких сімей. Формування ж сімей в області на сучасному етапі проходить під впливом ряду особливостей: тенденція до росту ранніх шлюбів, скорочення періоду формування сім'ї за рахунок народження дітей, підвищення показників розлучень. Перші дві особливості сприяють підвищенню дітородної активності населення: частка дітей, народжених матерями до 20 років становить приблизно 10%, а до 30 років — понад 55% (див. додаток 6).

Такий же результат отримаємо, аналізуючи зміни репродуктивної діяльності жінок окремих вікових груп:

$$f_{15-19} = \frac{2628}{41979} \times 1000 = 62,6 \text{ ‰};$$

$$f_{20-24} = \frac{6773}{39692} \times 1000 = 170,6 \text{ ‰};$$

$$f_{25-29} = \frac{3078}{35721} \times 1000 = 86,2 \text{ ‰};$$

$$f_{30-34} = \frac{1427}{42255} \times 1000 = 33,8 \text{ ‰};$$

$$f_{35-39} = \frac{501}{42761} \times 1000 = 11,8 \text{ ‰};$$

$$f_{40-44} = \frac{86}{36516} \times 1000 = 2,4 \text{ ‰};$$

$$f_{45-49} = \frac{7}{31700} \times 1000 = 0,2 \text{ ‰}.$$

Це пояснюється тенденцією: матері закінчують період дітонародження і не працюють, поки діти не підуть до школи.

Як видно з додатка 6, впродовж останнього десятиріччя спостерігається зменшення кількості народжених, причому це характерне до всіх вікових груп жінок-матерів.

Аналізуючи абсолютну величину коефіцієнта сумарної народжуваності ($F_{c.ум} = \sum_{15}^{49} \frac{5 \times 367,6}{1000} = 1,838$), робимо висновок про досить низький рівень цього показника, тобто не забезпечується навіть просте відтворення поколінь, що є негативним фактором в плані формування в майбутньому трудового потенціалу області.

Однією з причин відносно невисокої народжуваності є те, що значна кількість жінок фертильного (дітородного) віку не одружена. Частина з них також народжує дітей, але цей показник набагато нижчий, ніж у заміжніх жінок. Деякі з жінок, які не вступають в шлюб, народжують дітей і частка таких сімей (мати і дитина) становить 12% від всіх сімей області (по Україні—11,2%), а частка позашлюбних дітей становить 4,3 на 1000 чол. населення. Причому цей показник впродовж останнього десятиріччя має чітко виражену тенденцію до зростання. Разом з тим, в умовах зареєстрованих шлюбів такі жінки народили б набагато більше дітей, ніж в умовах незареєстрованого шлюбу, що зрозуміло, позитивно вплинуло б на ріст народжуваності.

Разом з тим, зростання кількості розлучення негативно відбивається на показниках народжуваності. За останні 24 роки кількість розлучень в області зросла майже в 2 рази. Так, якщо в 1970 році на 100 шлюбів припадало 14,5 розлучень, то в 1994 році — 26,49 (по Україні — 20,76). Загальний коефіцієнт шлюбності в Тернопільській області найнижчий в Україні — 9,1 на 1000 чол. населення (в Україні — 10,0).

Слід також врахувати фактор свідомого внутрісімейного регулювання кількості народження, на який впливає ряд причин різного характеру, а серед них такі: зниження рівня життя людей, зменшення доходів, бажання жінок нарівні з чоловіками брати активну участь у суспільному виробництві, недостатнє забезпечення квартирами, що найбільш відчутно саме для молодих сімей у містах.

Водночас, в майбутньому погіршення умов життя зумовлюватиме все більше зменшення коефіцієнта народжуваності в області і надалі будуть зменшуватися сім'ї, які б мали 2-3 і більше дітей.

Про динаміку народжуваності в розрізі адміністративних районів в період 1985—1995 рр. свідчить додаток 7. Як з нього видно, найвищі показники народжуваності були в 1985 році, а вже з 1994 року ці показники значно зменшилися, причому по всіх адміністративних районах (див. рис. 5). На таку динаміку народжуваності населення впливають всі вищезгадані фактори, а в останні роки — ще й зубожіння значної частини населення, погіршення економічних умов життя людей. Найвищі показники народжуваності — в м. Тернополі і Буцацькому районі, найнижчі у Підволочисьькому, Ланівецькому, Козівському і Заліщицькому районах.

Тенденція до зменшення коефіцієнта народжуваності сприяє посиленню процесів старіння населення, зменшенню частки дітей і молоді, збільшенню осіб старшого віку, зростанню демографічного навантаження на населення працездатного віку.

За показником старіння населення Тернопільська область займає 17 місце в Україні (особи пенсійного віку становили у 1995 році 24,3% населення). Це значною мірою визначає тенденцію до збільшення показника смертності серед населення.

Так, якщо в 1980 році в області померло 14,2 тис. чоловік, то в 1995 р. — 16,1 тис. чол. (в сільській місцевості цей показник становить — 17,9 тис. чол.).

Динаміка показників смертності в нашій області з часу її створення показана у додатку 8. З нього видно, що в 1940 році показник смертності був в області досить високим, але після війни і до 1960 року цей "показник" знижувався. З середини 60-х років крива смертності знову почала зростати. Деяке зниження показника смертності спостерігалось у період 1986—1989 рр. Але вже з 1991 по 1996 рік цей показник знову

почав збільшуватись, причому в усіх районах області (див. додаток 9 і рис. 5).

Як видно з додатка 9, у Зборівському, Лановецькому, Підволочиському, Підгаєцькому, Терехівському і Шумському районах смертність у розрахунку на 1000 жителів становить від 20 до 16 осіб. У сільській місцевості цей показник в 1991 році досяг 17,7 чоловік, а в 1995 році 17,5 чоловік на 1000 жителів, тобто на селі вже померло на 3,7 тис. чол. більше, ніж народилося. Середній показник смертності в нашій області близький до цього ж показника в Україні (14,7 чол.).

Аналіз динаміки смертності свідчить, що впродовж останніх 20 років найбільша смертність була у чоловіків старших від 30 років і жінок у віці старше від 40 років. Максимум смертності припадає на чоловіків старших від 40 років і жінок старших від 55 років. Розподіл померлих по вікових групах населення представлено в додатку 10.

В області спостерігається значна смертність населення у працездатному віці, що є негативним демографічним фактором. Причому смертність чоловіків у цьому віці в 3—4 рази вища, ніж жінок.

Особливо слід звернути увагу на показники смертності населення працездатного віку (особливої характеристики трудового потенціалу). Визначимо повікові коефіцієнти смертності для цієї групи населення Тернопільської області окремо для чоловіків і для жінок:

$$m_{16-54} = \frac{573}{304328} \times 1000 = 1,88\text{‰};$$

$$m_{16-59} = \frac{2349}{327885} \times 1000 = 7,16\text{‰}.$$

Демографічна ситуація у районах Тернопільської області

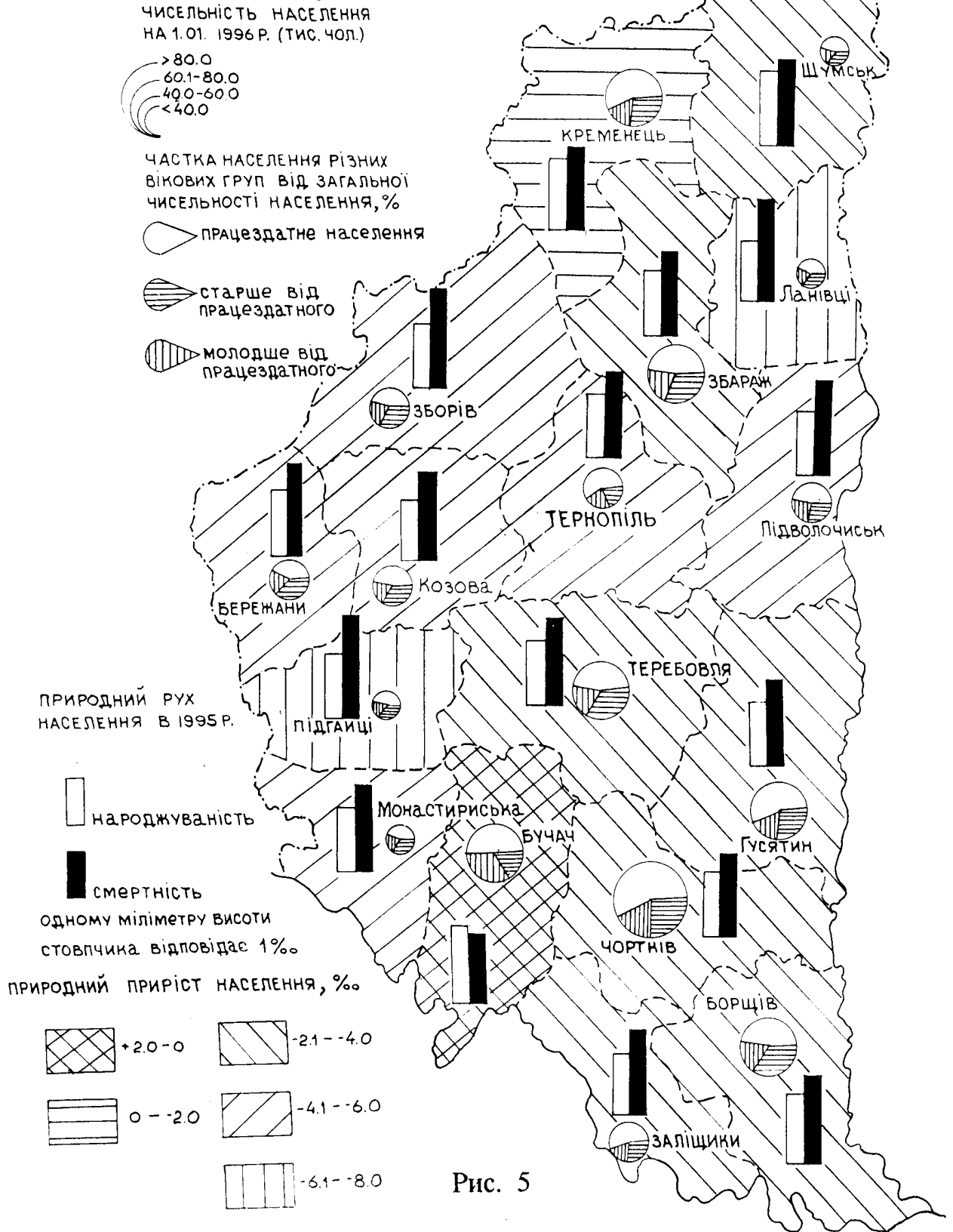

Рис. 5

Як показують розрахунки, для населення області характерні досить високі повікові коефіцієнти смертності, особливо чоловіків, що негативно впливає на відтворення трудового потенціалу. Про окремі причини такого явища вже було згадано, а про окремі ще буде сказано згодом.

Смертність, як і народжуваність людей, залежить від багатьох факторів. Наприклад, вища вона у людей з вищою освітою, а також у несімейних. Вища смертність також у містах і селах, що розташовані біля доріг.

Найпоширенішими причинами смертей в області є хвороби серцево-судинної системи, органів дихання, злоякісні новоутворення, нещасні випадки і травми.

Якщо проаналізувати динаміку смертності від названих захворювань, то можна побачити, що за останній період спостерігається збільшення числа осіб, що померли від цих захворювань. Спостерігаються певні відмінності в розподілі смертності від різних захворювань в межах області (див. додатки 11—14).

Велике занепокоєння викликає смертність населення в працездатному віці. То — одна з причин старіння трудових ресурсів, що є негативним демографічним фактором. Адже відомо: людина, яка доживає до 40 років дає прибуток, та ж, яка доживає до 60 років, дає подвійний прибуток [100]. Висока смертність працездатного населення скорочує працездатний період у чоловіків на 4—5 років, у жінок — на 1-2 роки. Особливо негативна ситуація склалася із смертністю працездатних чоловіків: вона нині у 3—4 рази вища, ніж у жінок. Вже зараз жінки живуть у середньому на 10 років довше від чоловіків.

Для Тернопільщини характерною є також висока смертність дітей у віці до року. Цей показник уже багато літ не зменшується. Якщо в 1970 р. з кожних 1000 народжених дітей помирало 14 у віці до року, то у 1995 р. — 13,7 дітей.

Аналізуючи коефіцієнт дитячої смертності

$$(m_0 = \frac{194}{\frac{1}{3} \times 6381 + \frac{2}{3} \times 2204} \times 1000 = \frac{194}{2127 + 4136} \times 1000 = 30,9\% \text{ !/}),$$

робимо висновок про досить високий рівень цього показника. Слід звернути увагу на те, що в більшості розвинутих країн рівень дитячої смертності вже набагато нижчий від 10%, причому близько 90% дітей помирають на першому місяці життя через тяжкі вроджені аномалії і пороки розвитку, тобто, по-суті, через неусувані причини дитячої смертності.

Особливо висока дитяча смертність сьогодні у Буцацькому (175,4), Збараському (181,3), Тернопільському (200,6) і Шумському (171,1 чол. на 10000 народжених) районах. Основними причинами дитячої смертності є погіршення екологічної ситуації, погіршення умов життя і медичного обслуговування населення. Про смертність дітей з різних причин свідчить додаток 15.

Зниження показників народжуваності та зростання смертності свідчать про погіршення і так несприятливої демографічної ситуації на всій території області (характерно і для всієї України).

Узагальнюючим показником відтворення населення є його чистий приріст. Чим вищий цей показник, тим швидше зростає чисельність населення. Низький природний приріст в області, як і в цілому по Україні, обумовлюється, як відомо, низьким рівнем народжуваності та відносно високим рівнем смертності. В 1995 році природний приріст населення становив “—”1,7%. В майбутньому цей показник буде ще меншим, оскільки останнім часом зменшується кількість жінок фертильного віку.

Показники природного руху населення мають деякі відмінності в межах Тернопільської області. В області за 1995 рік населення зменшилося за рахунок природного приросту на 2010 чоловік, причому в сільській місцевості воно зменшилося на 3698 чол., а в міських поселеннях

збільшилося на 1690 чол. В розрахунку на 1000 жителів показники приросту становили відповідно $-1,7\text{ ‰}$, $-5,6\text{ ‰}$ і $+3,3\text{ ‰}$. Найвищий природний приріст має м. Тернопіль ($+5,8\text{ ‰}$), яке характеризується значним припливом населення на роботу і навчання, переважно осіб в молодшому та середньому віці.

Додатний природний приріст мають майже всі населені пункти — районні центри, крім Заліщиків, Кременця, Ланівців, Підгайців, в яких кількість народжень і смертей була майже однакова, а в деяких з них смертність навіть перевищила показник народжуваності (див. додаток 16).

Серед адміністративних районів позитивний природний приріст в 1995 р. мав тільки Буцацький район ($+1,7$ чол. на 1000 жителів). В решти районах цей показник від'ємний. Значне перевищення смертності над народжуваністю в Зборівському, Ланівецькому, Підволочиському і Терехівському районах, з яких спостерігається особливо значна міграція населення у м. Тернопіль.

Народжуваність, смертність і природний приріст визначають коефіцієнт відтворення населення (див. табл. 2). З таблиці видно, що для Тернопільщини характерний досить низький коефіцієнт відтворення населення, який особливо почав знижуватися з 1992 року. Особливо цей показник низький в сільській місцевості, що пов'язано з досить низькою часткою там людей молодих вікових груп, низькою народжуваністю, високою смертністю населення і інше. Значне зниження коефіцієнта відтворення посилить в майбутньому процеси депопуляції населення.

Отже, з усього вище сказаного видно, що демографічна ситуація в області погіршується (зменшується кількість народжених, збільшується кількість померлих, зменшується природний приріст населення), що призведе до дальшого зменшення в області трудового потенціалу,

Коефіцієнт відтворення населення Тернопільської області¹

Роки	Загальний (брутто) коефіцієнт відтворення населення			Чистий (нетто) коефіцієнт відтворення населення		
	Все населення	Міське	Сільське	Все населення	Міське	Сільське
1989	0,936	0,907	0,995	0,916	0,890	0,971
1990	0,944	0,905	1,008	0,923	0,886	0,986

що в умовах нашої області з надлишком трудового потенціалу ще не є проблемою, але в майбутньому при активізації соціально-економічного розвитку може призвести до дефіциту трудових ресурсів. Як проходять процеси народонаселення далі, залежить від того, чи зможе наше суспільство подолати соціально-економічну кризу. Інакше не зможемо привести в рух демографічні резерви. Адже високий приріст населення розширює природну базу трудових ресурсів, забезпечує необхідний приплив робочої сили в сферу суспільної праці, веде до прискореного розвитку продуктивних сил.

б) Механічний рух населення

Чисельність населення, а отже і трудового потенціалу постійно змінюється не лише внаслідок природного, але й механічного руху — міграцій. Під міграціями треба розуміти переміщення населення із зміною місця проживання. Вони можуть бути пов'язані з постійною або тривалою зміною місця проживання, тимчасовими або сезонними переміщеннями населення, а також з щоденними трудовими поїздками населення з одного населеного пункту до іншого (так звані "маятникові міграції").

¹ Природний рух населення на Україні в 1986-1990 рр. - Київ: Міністерство статистики України, 1991. — С. 38

Сучасні міграційні процеси зумовлені, головним чином, економічними причинами. Важливе значення мають внутрішні міграції населення, тобто міграції, які відбуваються між Тернопільщиною і іншими регіонами України. З 1975 року до 1990 року область залишило близько 565,0 тис. чол., разом з тим, на територію Тернопільщини прибуло 553,8 тис. чол. (тобто сальдо міграції було негативним — 12,2 тис. чол.) [52. — С. 61]. Починаючи з 1992 року воно стало позитивним (понад +3,3 тис. чол.), причому приріст чисельності населення відбувався за рахунок саме механічного приросту населення. Вже в 1994—1995 рр. механічний рух населення змінився в сторону більшого вибуття населення над прибуттям (механічний приріст “—” 0,5 тис. чол.), причому це характерно для 12 районів області. Коефіцієнт інтенсивності міграції по прибуттю в області становить: $K_{\text{приб.}} = \frac{17,731}{1176,6} = 0,0151$, а по вибуттю:

$K_{\text{виб.}} = \frac{18,065}{1176,6} = 0,0153$. Аналізуючи коефіцієнт ефективності міграції в

області ($K_{\text{еф.}} = \frac{17,731 - 18,065}{17,731 + 18,065} \times 1000 = 9,3$), робимо висновок про її неефективність. Така тенденція має, в свою чергу, негативний вплив на процес формування трудового потенціалу області.

Частина мігруючого населення залишається на проживання за межами області, інша частина населення виїжджає на роботу у східні та південні області України, в держави Європи і колишнього Союзу РСР (це так звані сезонні мігранти). Для Тернопільщини характерне те, що основну частину мігрантів (70—80%) становлять чоловіки, більшість з них — у молодому і середньому віці. Так, щороку на сезонні роботи тільки з сіл області виїжджає понад 4 тис. чоловік. І найбільше таких мігрантів дають Бережанський, Борщівський, Бучацький, Монастириський та Чортківський райони (понад 40%).

Найбільше число мігрантів припадає на сільську місцевість, вони направляються у райони, де найбільш сприятливі для праці умови, де значна сфера прикладання праці. Так, за 1975—1990 рр. з сіл вибуло 278,2 тис. чол., а прибуло лише 167,8 тис. чол. (сальдо міграції — 100,4 тис. чол.). За 1994—1995 роки з сіл області вибуло вже 8493 чол., а прибуло 7832 чол. (сальдо міграції — 661 чол.). Внаслідок таких переміщень сільська місцевість щорічно втрачає близько 6,7 тис. чол., тим самим поповнюючи чисельність населення міст області, а також інших регіонів країни. Середньорічний приріст міського населення в області за рахунок тих же міграцій сягає 6,0 тис. чол., причому понад 4,0 тис. чол. становить середньорічний механічний приріст м. Тернополя (лише у 1995 році з м. Тернополя вибуло 4999 чол., а прибуло 4487 чол. — сальдо міграції "—" 512 чол.). Тобто в м. Тернополі вже спостерігаються зародки оберненого процесу (міграції населення з міста в села, особливо приміські).

Від міграції населення значною мірою залежать кількісні зміни міського і сільського населення. Однак, якщо в структурі приросту міського населення збереглася провідна роль міграції, а в останні роки стала навіть домінуючою, то в структурі зменшення сільського населення величина природного зменшення вже перевищила від'ємне сальдо міграції (на початок 1995 року — приблизно у 3 рази (див. додаток 17)).

Найбільша питома вага вибулих із сільської місцевості області і найбільша інтенсивність міграції характерні для вікових груп 15—19 і 20—24 років; низькі показники частки мігрантів у віці старшому, ніж працездатний.

Такий стан негативно впливає на темпи природного приросту населення в сільській місцевості, де вони постійно знижуються (в міській — дещо підвищуються). Внаслідок вищезгаданих процесів відбувається процес "старіння" населення, що, в свою чергу, призводить до того, що

зменшуються показники трудового потенціалу, а сільськогосподарське виробництво в більшості районів області стає трудодефіцитним.

В області є значна частина населення, яка бере участь у "маятникових міграціях" — 72—75 тис. чол. (на початок 1995 р.). Основною причиною, яка обумовлювала зростання кількості людей, які працюють за межами "свого" населеного пункту, був посиленний промисловий розвиток міст. Цьому сприяли також недостатній вибір професій на селі, низький рівень механізації виробництва та широке використання фізичної праці в сільському господарстві, недостатнє впровадження прогресивних форм організації соціальної сфери в селах та ін.

Разом з тим, зараз кількість маятникових мігрантів поступово зменшується внаслідок зупинки промислових підприємств; зменшення кількості автобусних рейсів, поїздів, дорожчання транспортних перевезень. Економічна вигода таких міграцій відсутня, тому значній кількості колишніх маятникових мігрантів вигідніше займатися підсобним господарством, ніж працювати на промислових підприємствах в містах.

Маятникова міграція, як і будь-яке інше складне соціально-економічне явище, є суперечливою. Маючи позитивні наслідки, вона справляє й негативний вплив на окремі показники якості життя людини, а також на деякі соціальні, економічні та демографічні процеси.

Серйозні негативні наслідки виникають через труднощі приміського сполучення. Не завжди зручний графік руху приміського транспорту, його переповненість й інші несприятливі фактори, що складають щоденні умови для перебування людей у дорозі, збільшують фізичні та психічні навантаження на них, викликають "транспортну втому". Понад 90% мігрантів живе на віддалі менше 25 км до місця роботи і лише 5 % витрачають на дорогу понад 1 годину. Все це негативно впливає на здоров'я працівників і відбивається на результатах їх праці.

Найбільше інтенсивні маятникові міграції характерні для центральної частини Тернопільської області, ядром якої є найбільший соціально-економічний центр — м. Тернопіль. Сюди з навколишньої території щоденно приїжджають на роботу понад 21 тис. чол. Основні ж потоки мігрантів направляються із сіл, які розміщені в зоні 1—1,5 годинної доступності від м. Тернополя. Причому майже половина всіх приїжджих (приблизно 11,7 тис.чол.) в обласний центр з сіл та містечок Тернопільського району. Значна кількість маятникових мігрантів приїжджає у м. Тернопіль із Збарзького, Зборівського, Козівського, Теремовлянського районів, трохи менше з Ланівецького і Підволочиського районів. Це пов'язано, в першу чергу, з відносно добрим транспортним сполученням даних населених пунктів з обласним центром та іншими містами області.

В середньому по області частка маятникових мігрантів в чисельності зайнятих в суспільному господарстві міст області становить близько 15%. Найвища вона в містах, що розвиваються досить швидкими темпами. Окрім обласного центру (м.Тернополя), до них можна віднести Бучач, Борщів, Монастирська, Бережани, Збараж, Кременець, Почаїв, Теремовлю, Чортків. Досить високою часткою таких мігрантів виділяються містечка Козова і Підволочиськ. В міських поселеннях, де слабкий промисловий розвиток, кількість маятникових мігрантів невелика.

В умовах нестабільності економіки маятникова міграція також нестабільна і може зазнати різких коливань, що відбуваються у зв'язку із змінами умов життя людей. Разом з тим, можна ствердно говорити, що в цілому ситуація на ринку праці така, що екстенсивного розширення сфери зайнятості не передбачається (навіть навпаки), а тому потреба міст у робочій силі не зростатиме, як у попередні роки. У найближчій перспективі слід очікувати подальшого зниження інтенсивності маяткової міграції, бо, окрім, скорочення попиту на робочу силу, на перший план вийдуть і інші фактори.

Незначні розміри на Тернопільщині має маятникова міграція між селами, є також "маятникові міграції" населення в напрямку "місто-село", але їх інтенсивність незначна. В них беруть участь, головним чином, працівники високої кваліфікації різних галузей господарства (сільського господарства, освіти, культури, торгівлі, промисловості). Вони характеризуються меншими віддалями поїздок, ніж в напрямі "село-місто", меншою їх тривалістю.

В останні 5 років особливого розмаху набула так звана "трудова" міграція населення за кордон, причому число вибулих значно переважає кількість прибулих (1851 чол. проти 1286 чол.). Про напрямки та інтенсивність таких міграцій свідчить рис. 6. Багато мігрантів залишаються в цих країнах на постійне проживання.

Особливу увагу хотілося б звернути на розподіл мігрантів за статтю та віком. Так, у 1995 році вибуло 13532 осіб працездатного віку, 51% з яких становили чоловіки. Значна частина (17,2%) мігрантів у віці молодше від працездатного. Ця тенденція має негативний вплив на відтворення, формування трудового потенціалу області, веде до його значного зменшення.

Варто наголосити на розподілі мігрантів за рівнем освіти. Як показують статистичні дані, у 1995 році вибуло 2415 осіб, які мали вищу освіту (прибуло 2229 осіб), незакінчену вищу — 400 (проти 375), середню спеціальну — 4116 (проти 4144), середню загальну — 6135 (6228), неповну середню — 1231 (1183) осіб. Це вказує на досить високий освітній рівень мігруючого населення.

Така ситуація негативно позначається на якісному стані трудового потенціалу, що особливо актуально в умовах становлення ринкової економіки, коли на першому плані стоятиме не кількість, а

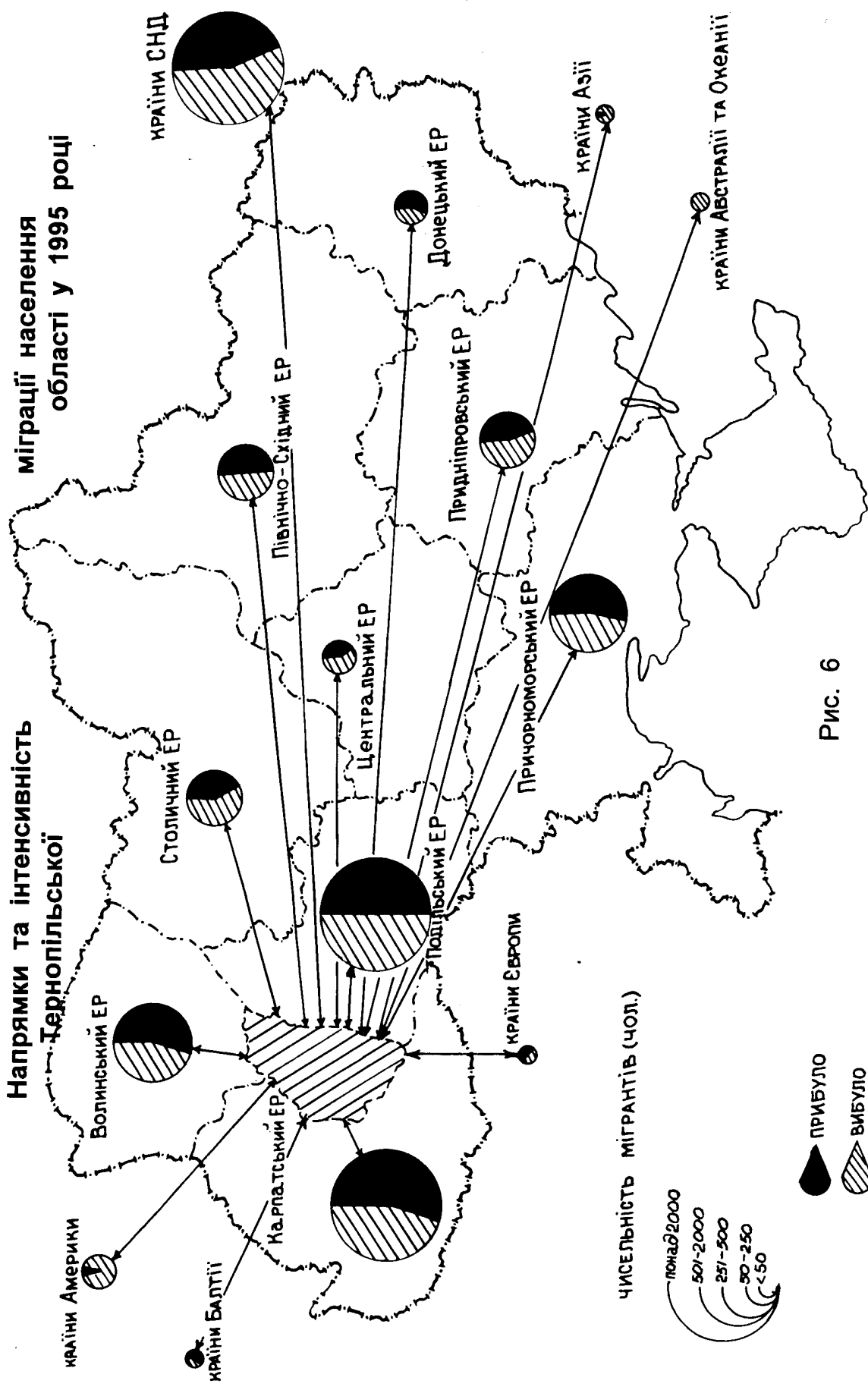

Рис. 6

якість трудового потенціалу; зменшується кількість висококваліфікованих спеціалістів, відбувається "відплив розуму" з області. Основна причина цих міграцій, на нашу думку, — економічна ситуація, відсутність можливостей використання значного обсягу теоретичних і практичних знань і навичок, матеріального стимулювання праці, належного ставлення до людей науки.

2.2. Статеві-вікова структура населення

Аналіз статеві-вікового складу населення — важлива складова характеристики демографічної ситуації. Розподіл населення регіону за статтю та віком відображає його попередній природний і механічний рух, впливає на величини показників відтворення населення. Статеві-вікова структура населення значною мірою визначає ринок праці, регіональну і професійно-кваліфікаційну структуру населення. Без чіткого уявлення про динаміку статеві-вікової структури неможлива розробка заходів демографічної політики, створення програм соціального захисту населення в умовах переходу економіки до ринкових відносин.

Особливості демографічної ситуації, що склалась в Тернопільській області, мають безпосередній вплив на співвідношення між різними віковими групами населення, між чоловіками та жінками.

Таке співвідношення відображає статеві-вікова структура, представлена у вигляді піраміди (див. рис. 7).

Основа піраміди, що відповідає групі населення 0-29 років, дещо менша за розмірами від інших вікових груп, що свідчить про зниження показників народжуваності, а звідси і природного приросту населення в останні двадцятиріччя. "Щерба" в піраміді, що представляє вікові групи 40—54 років, зумовлена зниженням народжуваності в роки другої світової війни і в післявоєнний період.

Існують певні відмінності в статеві-віковій структурі міського і сільського населення. Тому, піраміда, яка відображає структуру населення міських поселень (див. рис.7), має іншу форму, ніж сільської місцевості (див. рис. 7). В першій з них значно вища частка молоді і осіб середнього віку. Так, у віці 15—29 років ця частка становить 24,7%, у віці 30—49 років — 30,2%. В структурі ж сільського населення значно вища частка осіб старших вікових груп (60 років і старше) — 31,4%, ніж у містах — 14,7%. Це можна пояснити значним відтоком молоді з сільської місцевості у міста, де більш розширена сфера прикладання праці.

В статевій структурі більшість населення області становлять жінки (629221 чол. або 53,7%), решту (543538 чол. або 46,3%) — чоловіки. На 1000 жінок припадає 863 чоловіки, але в різних вікових групах, кількість чоловіків і жінок неодинакова. У віці до 29 років хлопців дещо більше від дівчат (видно з піраміди).

Це пояснюється, в першу чергу, тим, що хлопчиків народжується завжди трохи більше, ніж дівчаток. У віці 0—4 роки на 1000 дівчаток припадає 1036 хлопчиків, а у віці 20—24 років — 1059 хлопців. В середньому та старшому віці чоловіків стає менше, бо серед них вища смертність і менша тривалість життя) встановлено, що чоловіки порівняно з жінками не доживають в середньому 9—10 років); значно впливає на таке співвідношення між чоловічим і жіночим населенням і більша міграційна здатність чоловіків. Якщо у віці 35—39 років на 1000 жінок припадає 986 чоловіки, то вже у віці 50—54 роки — 835 чоловіки, а 65—69 років — 576 чоловіки. Старшого віку зараз досягли люди, які пережили другу світову війну. Серед загиблих найбільшу частку становили чоловіки. Тому у віці старше 70 років кількість чоловіків в області у 2 рази менше, ніж жінок (див. рис. 7). В загальній чисельності чоловічого населення найвищу частку мають такі вікові групи: 0—4 роки (7,7 %), 5—9 років (8,2 %), 10—14 років (8,2 %), 15—19 років (7,7 %),

30—34 (8,1%). Серед жіночого населення найвища частка вікової групи 70 років і старше (11,8%).

В області склалися певні територіальні відмінності у співвідношенні жінок і чоловіків (див. рис.7).

Як свідчать дані останніх двох переписів населення, в статевій структурі населення області відбуваються позитивні зміни. Так, якщо у 1979 р. на 1000 жінок припадало 834 чоловіків, то в 1989 р.— 853 (у 1995 р. цей показник становив 864 чоловіки).

У віковій структурі населення можна виділити три групи:

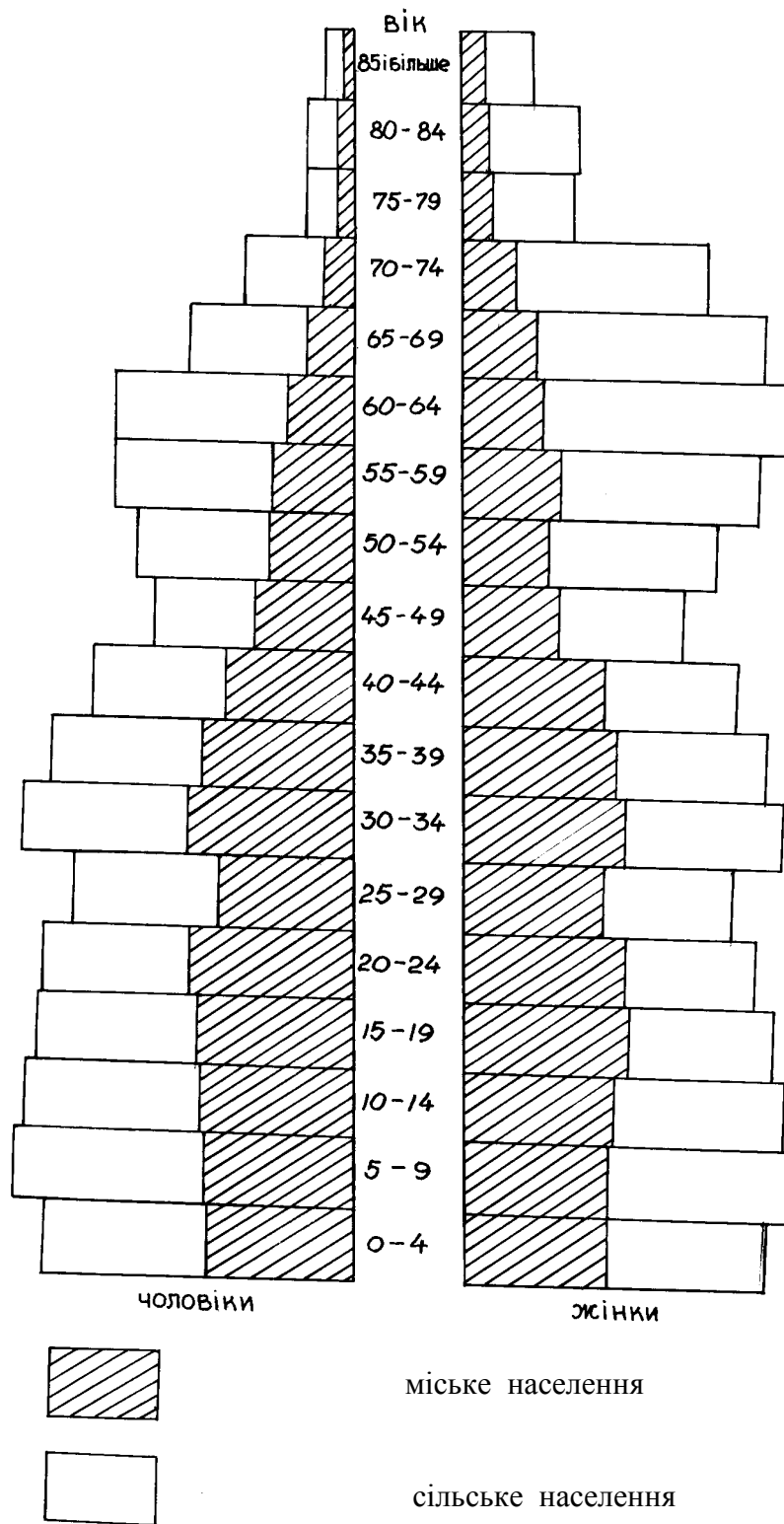
1) діти і підлітки (0—16 років); 2) працездатне населення (жінки у віці 16—55 років, чоловіки 16—60 років); 3) люди старшого (пенсійного) віку.

Найбільшою у області є група працездатного населення (52,5% від загальної чисельності населення), але його кількість і питома вага поступово знижується (так, за останні 20 років питома вага працездатних знизилась майже на 3,1%).

Найбільша частка працездатного населення в містах (60,3%), а у селах (46,5%) вона дещо менша від середньої по області. Це зумовлено тим, що збільшуються міграційні потоки працездатного населення із сільської місцевості в міста на роботу, а також темпами природного приросту населення в містах впродовж досить тривалого часу.

Існує деяка різниця в частці працездатного населення серед чоловіків і жінок. Найвища частка працездатних серед чоловіків — 58,7%, значно нижча вона серед жінок — 47,0%. Це зумовлено не тільки різницею виходу чоловіків і жінок на пенсію, але й меншою смертністю жінок, вищою тривалістю їх життя. Внаслідок цього серед осіб пенсійного віку жінок значно більше, ніж чоловіків (31,7% жінок проти 15,8% чоловіків). Є значні відмінності в частці працездатних людей на території Тернопільщини, вони визначаються показниками

**Чисельність постійного населення за статтю та
окремими віковими групами на початок 1995 року**

Горизонтальний масштаб: в 1 см 10000 чол.

Рис. 7

демографічних процесів (природний і механічний рух населення), а також особливостями розвитку господарства тієї чи іншої території. Найвища частка працездатного населення є в м. Тернополі (64,6 %), що зумовлено значним притоком сюди населення на роботу і навчання з усіх районів області (див. додаток 18). І особливо значний приплив населення на роботу в м. Тернопіль з навколишніх районів, саме тому в них найнижча частка працездатного населення. До таких районів віднесемо Збаразький, Козівський, Ланівецький, Підволочиський. Це зумовлено також низькими показниками природного і механічного приросту населення, прогресуючим процесом старіння населення в них. Дещо вищою частка працездатного населення є, як видно з додатка 18 і рис. 8), у Чортківському і Тернопільському районах, де характерні значні "маятникові поїздки" населення, які не впливають на зміну місця проживання працездатного населення і його кількість в селах даних районів.

Для аналізу перспектив оновлення населення у працездатному віці запропонуємо розглянути співвідношення чисельності вікових груп у віці 15—19 років і чисельності груп 60—64 роки. Вибір цих вікових груп ґрунтується на досвіді сучасних розвинутих країн $(K_{\text{о. пр. н.}} = \frac{S_{15-19}}{S_{60-64}})$. Для Тернопільщини такий показник становив у 1995 р. 1,12 (обидві статі), серед чоловіків — 1,3, серед жінок в середньому по області — 1,0. Серед чоловіків у місті він дорівнює 2,4, у селі — 0,9; серед жінок у місті — 2,1, в селі — 0,6 (!). Цей показник в області значно менший (причому це характерно і для України в цілому), ніж у розвинутих країнах.

Зниження частки працездатного населення у більшості районів області зумовлене зростанням кількості людей пенсійного віку.

Як показує додаток 18, найбільшу частку осіб старшого віку дають Підгаєцький, Зборівський, Ланівецький, Козівський, Шумський, Бережанський, Борщівський райони, тобто ті, які, саме дають значну

частку мігрантів у міста, а також мають найвищу частку сільського населення. Дуже низька частка людей пенсійного віку у м. Тернополі, на що впливає, головним чином, міграція до нього великої кількості осіб молодших вікових груп.

Як свідчать дані додатка 18, для Тернопільщини характерне незначне перевищення частки осіб старшого віку (24,3%) над особами молодше працездатного віку (0—16 років) — 23,2%. При цьому відмінності частки дітей і підлітків по районах області є незначними: від 21,2% (у Підгаєцькому районі) до 26,0% (у Буцацькому районі). Такі показники зумовлені неординаковими темпами природного приросту населення.

Зменшення частки працездатного населення, а також дітей і підлітків, разом з тим, збільшення частки осіб старшого віку веде до процесу старіння населення, який в сучасних умовах набув особливо великих темпів в області і в Україні в цілому, що може призвести до депопуляції населення.

Негативні демографічні процеси, які відбуваються в останні роки, проявляються і в несприятливих показниках демографічного навантаження на населення працездатного віку, спостерігається старіння працездатної частини населення, змінюється структура і склад трудових ресурсів. Показник демографічного навантаження на працездатне населення характеризує співвідношення між працездатними і непрацездатними людьми, показує скільки непрацездатних в розрахунку на 1000 працездатних є утриманцями. В середньому по області цей показник становить 906 чол. (причому навантаження дітьми дещо менше — 443 чол., ніж навантаження особами пенсійного віку — 463 чол. (див. таблицю 3).

Як свідчить таблиця, найбільше навантаження на працездатне населення є особами старше працездатного віку. Причому показники

**Демографічне навантаження на працездатне населення у 1995 році
(чоловік на 1000 осіб в працездатному віці)¹**

Територія	Загальне навантаження			В тому числі					
				Навантаження дітьми			Навантаження особами старше працездатного віку		
	все населення	міське населення	сільське населення	все населення	міське населення	сільське населення	все населення	міське населення	сільське населення
Україна	794	695	1045	393	370	451	401	325	594
м. Тернопіль	548	548	0	380	380	0	168	168	0
Терноп. обл.	906	658	1151	443	411	474	463	247	677

демографічного навантаження на населення в працездатному віці в Тернопільській області є значно вищими, ніж в Україні в цілому. Цей показник має певні відмінності між міським і сільським населенням, по районах області (див. додаток 19).

Особливо несприятливими ці показники є серед сільського населення. Якщо, наприклад, в розрахунку на 1000 людей працездатного віку припадає 906 чол. непрацездатного віку, то серед сільських жителів — 1151,0 чол.; для міських жителів цей показник є дещо нижчим від середнього по області — 658 чол. По районах області цей показник коливається серед міського населення від 646 чол. (у Заліщицькому районі) до 891 чол. (у Монастириському районі), серед сільського населення — від 985 чол. (у Тернопільському районі) до 1326 чол. (у Зборівському районі). В середньому по області найменше демографічне навантаження на людей працездатного віку є у Чортківському і Тернопільському районах та у м. Тернополі, в яких порівняно невисока частка пенсіонерів. Решта районів, в яких частка дітей і особливо людей пенсійного віку досить висока, мають значне демографічне навантаження (див. додаток 19).

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

Звертає увагу і те, що демографічне навантаження формується в основному за рахунок осіб старшого віку (найбільше в сільській місцевості). Це особливо негативно впливає на демографічний потенціал села, що веде до збільшення темпів зниження трудового потенціалу цих територій, оскільки обмежує можливість природного приросту їх населення, призводить до депопуляції сільських населених пунктів і, отже, до "старіння" і до загальної деградації багатьох сіл.

В міських поселеннях демографічне навантаження формується за рахунок дітей і підлітків, що є результатом дещо вищих показників природного приросту і високих показників механічного приросту населення і свідчить про незначне поповнення трудового потенціалу в ці населені пункти в найближчий час.

Таким чином, сучасна структура населення області в усіх її основних частинах відрізняється від нормальної. Вона характерна зниженою питомою вагою населення середнього і молодшого віку та підвищеною питомою вагою осіб старшого віку. В області спостерігається тенденція до поступового зниження кількості населення, а отже, й до зменшення трудових ресурсів. Це пов'язано, головним чином, із загальним погіршенням ситуації в усіх сферах життя, що веде за собою зменшення життєвого рівня населення, зменшення кількості народжених, зниження середньої тривалості життя і середнього віку населення, в кінцевому рахунку, до зниження трудового потенціалу Тернопільської області.

2.3. Величина і структура трудового потенціалу області

Одним із найважливіших факторів соціально-економічного розвитку будь-якого регіону є трудовий потенціал. Разом з трудовими ресурсами він включає сукупність відношень соціально-економічної природи, які створюють базу для утворення нової продуктивної сили цілеспрямованої

дії, яка виникає в результаті прикладання певних зусиль зі сторони суспільства [181. — С. 39].

Однак можливості людини можуть розкриватися по-різному при неоднакових виробничих відносинах, які впливають на трудовий потенціал. Саме тому, одні і ті ж самі трудові ресурси в різних умовах можуть виробляти різну кількість з різною якістю продукцію, по-різному впливати на соціально-економічний розвиток регіону. Трудовий потенціал визначається як кількістю та якістю населення і трудових ресурсів, так і впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, матеріальними і духовними потребами населення, особливостями економічного і соціального розвитку регіону. Оскільки його основу становлять трудові ресурси, то вони є базою для дослідження трудового потенціалу регіону.

До трудових ресурсів належить населення працездатного віку (чоловіки від 16 до 59 років, жінки від 16 до 54 років), віком понад 55 років (жінки) і 60 років (чоловіки) і підлітки до 16 років, які займаються трудовою діяльністю (із складу осіб працездатного віку слід відрахувати інвалідів I і II груп, непрацездатних у працездатному віці, які не беруть участі у суспільному виробництві, а також осіб, що переходять на пенсію на пільгових умовах). Склад трудових ресурсів Тернопільської області поданий у таблиці 4.

Основну частину трудових ресурсів складають особи працездатного віку. В Тернопільській області населення працездатного віку в загальній кількості трудових ресурсів на 1.01.1995 року становило 93,4%, а число жінок і чоловіків у віці, що перевищує працездатний 6,4%, працюючих підлітків близько 0,2%, причому до 85% з них — учні загальноосвітніх шкіл.

Частка осіб у працездатному віці на 1.01.1995 року по відношенню до всієї кількості населення області становила 52,3%.

Більшість працездатних (58,7%) припадає на чоловіків. Статевий та віковий склад працездатного населення області представлений у таблиці 5.

З неї видно, що 60,5% працездатного населення області складають особи віком до 39 років. Вже з 40—44 років починається зменшення кількості цієї групи населення. Досить низька питома вага осіб вікових груп 45—49 і 50—54 років пояснюється зменшенням народжуваності у роки другої світової війни і в післявоєнні роки. Така вікова структура населення області не цілком позитивно впливає на ріст усього населення і особливо населення у працездатному віці. В області частка цього населення поступово знижується. Це є наслідком демографічної кризи, що склалася на території області, далі продовжується процес старіння населення, зменшується кількість народжень (особливо в останні роки), а внаслідок цього відбувається зменшення чисельності осіб у працездатному віці. Так, чисельність

населення за період між двома останніми переписами в області зросла лише на 0,2%, а працездатного — знизилась на 3% (цей процес продовжується і тепер). При цьому спостерігаються досить значні і подекуди різкі зміни чисельності працездатного населення по районах області. Особливо значне зменшення працездатного населення було і є у сільській місцевості, що пов'язано з низьким природним приростом та міграційним відтоком населення. Це відбилось також на частці цього населення у складі трудових ресурсів в області. Так, за 1979 — 1995 рр. питома вага працездатного населення в області зменшилась на 2,6%, в сільській місцевості — на 5,0%, а в міських поселеннях вона дещо збільшилась на 0,3%. Зростання міського працездатного населення найчастіше є наслідком переходу деякої кількості сільського населення з сіл у містечка області, у м. Тернопіль та додаткового міграційного балансу. Населення працеактивного віку в найближчі роки зменшуватиметься.

Таблиця 4

Склад трудових ресурсів Тернопільської області, в %¹

Трудові ресурси	1.01.1995 року		
	всього	місто	село
Всього:	100,0	100,0	100,0
в тому числі:			
Населення в працездатному віці (без непрацюючих інвалідів I і II груп і осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах)	93,4	97,2	90,8
Особи старшого віку та підлітки до 16 р., які працюють	6,6	2,8	9,2

Таблиця 5

Склад працездатного населення
Тернопільської області на 1.01.1995 року за статтю і віком (у %)²

Вік (у роках)	Все населення			Міське населення			Сільське населення		
	обидві статі	чоло- віки	жін- ки	обидві статі	чоло- віки	жінки	обидві статі	чоло- віки	жін- ки
15—19	7,1	7,7	6,7	8,6	8,8	8,5	6,0	6,8	5,3
20—24	6,7	7,5	6,1	8,8	9,1	8,5	5,1	6,2	4,3
25—29	6,4	7,1	5,8	7,3	7,6	7,0	5,7	6,6	4,9
30—34	7,4	8,1	6,9	8,9	9,1	8,7	6,4	7,3	5,6
35—39	7,0	7,4	6,5	8,5	8,5	8,5	5,8	6,6	5,2
40—44	6,1	6,4	5,9	7,5	7,5	7,5	5,1	5,5	4,8
45—49	4,9	5,0	4,8	5,3	5,4	5,2	4,6	4,6	4,5
50—54	5,4	5,2	5,5	4,7	4,7	4,7	5,9	5,7	6,1
55—59	6,2	5,9	6,4	4,6	4,5	4,8	7,3	7,0	7,6
60—64	6,5	5,9	7,0	4,0	3,8	4,2	8,4	7,6	9,0
Всього у працездатно- му віці	52,3	58,7	46,9	60,1	63,5	57,1	46,5	54,9	39,5

^{1,2} Розраховано на основі даних Тернопільського обласного управління статистики

Однією з причин є зменшення частки осіб молодших вікових груп, які вступатимуть у працездатний вік, що пов'язано з багатьма факторами, основними з яких є економічна криза суспільства, втрата традицій багатодітності в сім'ях та ін.

Зміни в частці працездатного населення приводять до змін частки осіб старших вікових груп (пенсійного віку) і підлітків. Так, якщо в 1979 році на території області працюючі пенсіонери і підлітки становили 4,6% від всіх трудових ресурсів, то в 1995 році — 6,4%, що в числовому виразі становить відповідно 3,4 тис. чол. і 0,3 тис. чол. Переважна більшість пенсіонерів, які працюють, це робітники і службовці, значна їх кількість зайнята на сільськогосподарських роботах.

Частка працездатного населення в області має певні територіальні відмінності, коливаючись від 45% (в Борщівському районі) до 64,6% (в м. Тернополі) (див. рис. 8). Причому вона більша у міських поселеннях (60,1%) і значно менша у сільських (46,5%). Спостерігаються певні територіальні відмінності в частці працездатного населення серед чоловіків (58,7%) та жінок (46,9%). В міських поселеннях ця різниця значно менша (відповідно 63,5% серед чоловіків і 57,1% серед жінок), ніж у сільських населених пунктах (54,9% — чоловіки і 39,5% — жінки).

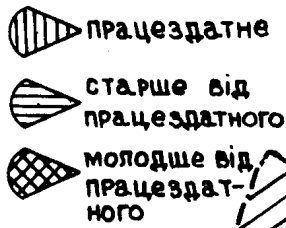
Виходячи з демографічних показників, згідно запропонованої раніше методики, зробимо кількісну оцінку трудового потенціалу області (демографічної компоненти трудового потенціалу). З цією метою звернемося до таких показників: Кпп — коефіцієнта природного приросту населення, Кпз — частки населення в працездатному віці в загальній чисельності населення, або коефіцієнта формальної працездатності населення, Кдж — коефіцієнта дожиття до наступного віку.

Трудовий потенціал у районах Тернопільської області

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ
НА 1.01 1995 Р. (ТИС. ЧОЛ.)

ЧАСТКА НАСЕЛЕННЯ РІЗНИХ
ВІКОВИХ ГРУП (%)

ДЕМОГРАФІЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ПРАЦЕЗДАТНЕ
НАСЕЛЕННЯ (чол. на 1000 пра-
цездатних)

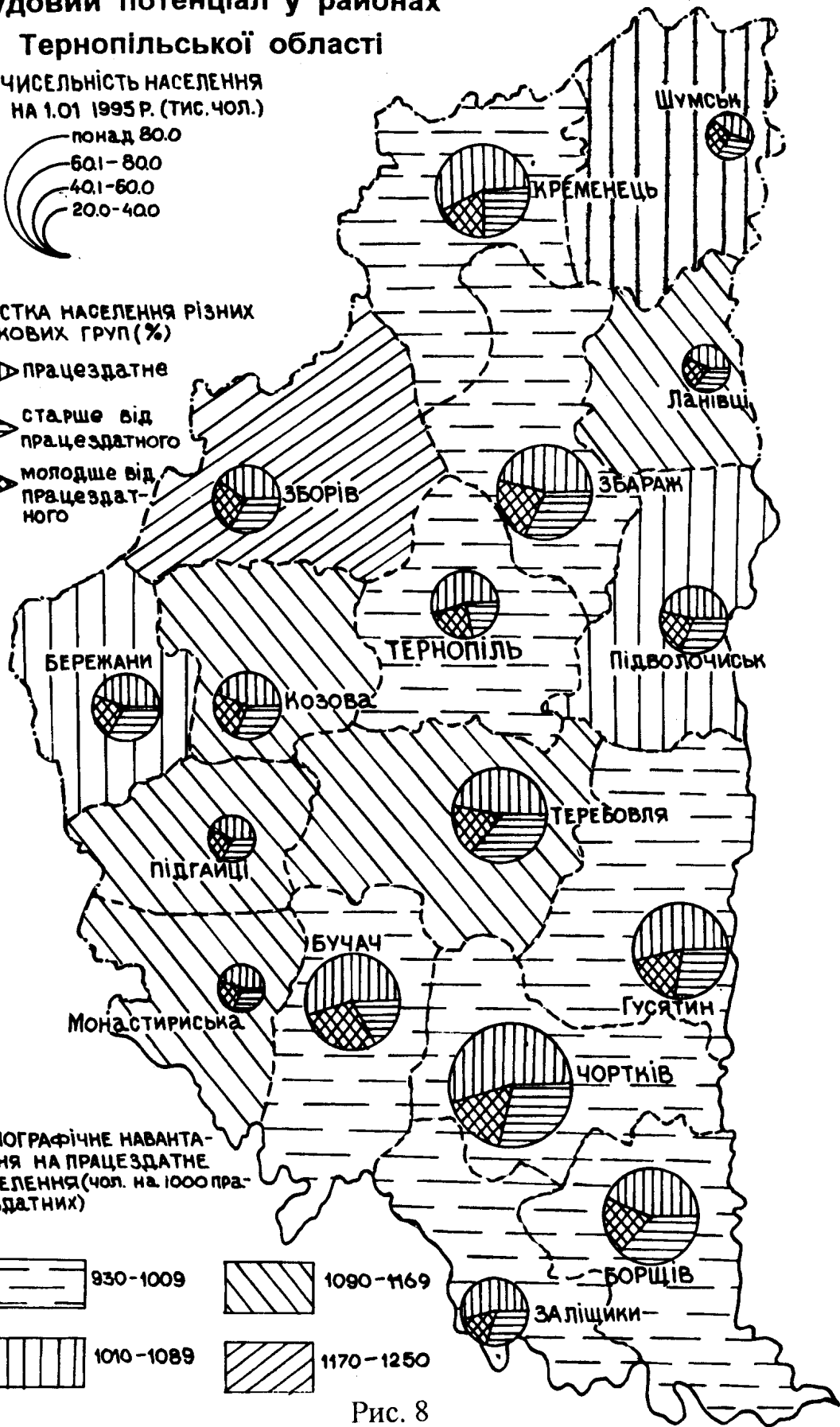
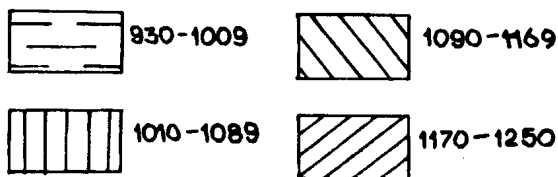

Рис. 8

Для Тернопільської області ці показники становили у 1995 році:

$$K_{\text{пп}} = 12,0—13,7 = -1,7\%_0; K_{\text{пз}} = 0,5246; K_{\text{дж}} = 0,970.$$

Це найнижчі показники, порівняно з іншими західними областями України, але значно вищі, ніж в середньому по Україні.

Виходячи з наведених даних, інтегральний демографічний коефіцієнт трудового потенціалу області становить:

$$I_{\text{дм}} = K_{\text{пп}} \times K_{\text{пз}} \times K_{\text{дж}} = -1,7 \times 0,5246 \times 0,970 = -0,865 \text{ (від'ємний показник вказує на зменшення величини трудового потенціалу області), тобто, якщо зняти "—": } I_{\text{дм}} = 0,341.$$

Тоді умовний трудовий потенціал області на першому етапі розрахунків становитиме: $ТП_1 = 1176,6 \times 0,341 = 401,2$ ум. тис. чол.

Враховуючи рівень освіти населення, який, в свою чергу, збільшує або зменшує трудовий потенціал: $ТП_2 = 401,2 \times 0,932 = 373,9$ ум. тис. чол. (коефіцієнт освіти в Тернопільській області становить 0,932).

Важливо також, при розрахунках величини трудового потенціалу області, врахувати рівень здоров'я, захворюваності, що має значний вплив на зменшення трудового потенціалу. Зважаючи на це,

$$ТП_3 = 373,9 \times 0,9779 = 360,867 \text{ ум. тис. чол.}$$

Сьогодні неабиякого значення в плані формування і використання трудового потенціалу будь-якого регіону набуває так зване приховане безробіття. Воно значно знижує рівень трудового потенціалу. Тому $ТП_4 = 360,867 - 5,87 = 354,99$ ум. тис. чол. (втрати робочого часу через приховане безробіття в області становлять, за приблизними підрахунками, 5,87 тис. чол.). Причому тенденція до зменшення показника трудового потенціалу області через це явище буде прослідковуватися й надалі.

Розрахований нами умовний трудовий потенціал Тернопільської області є набагато нижчий від аналогічних показників 1990 року; він також один з найменших серед Західних областей України (після

Волинської і Чернівецької областей), проте вищий від середньореспубліканського показника.

Враховуючи зайнятість населення, сумарно трудовий потенціал області становитиме (методика визначення наведена вище):

$$ТП = (164,9 + 120,3) = (43,0 + 4,8 + 72,8 + 0,4) = 406,2 \text{ ум. тис. чол.}$$

Визначивши величину трудового потенціалу області, робимо висновок про значне його зменшення.

Важливо також зупинитися на структурі трудового потенціалу регіону, як особливої характеристики його населення.

Виходячи з реалій сьогодення, в дисертації ми пропонуємо населення розділити на економічно активне, потенційно економічно активне і економічно неактивне.

Економічно активне населення — населення, що бере безпосередню участь у виробництві суспільного продукту в різних його формах. До економічно активного слід зарахувати:

- працюючих за наймом як повний, так і неповний робочий день;
- осіб, що самостійно забезпечують себе роботою — підприємці; особи, зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, включаючи фермерів і членів виробничих кооперативів;
- вибраних на оплачувану роботу (службу);
- тимчасово відсутніх на робочому місці в зв'язку з непрацездатністю, відпусткою, підвищенням кваліфікації, призупинкою виробництва або з інших причин;
- працівників органів безпеки, збройних сил, органів внутрішніх справ.

До економічно неактивного населення потрібно віднести домашніх господарок; пенсіонерів по старості і інвалідності; осіб, які не шукають роботу з ряду причин.

Наведена класифікація працездатного населення, на нашу думку, має ряд переваг перед використовуваною категорією "трудові ресурси", оскільки вона більш конкретна у визначенні населення по рівню його участі в трудовому процесі, а також відбиває зміни в сфері праці в умовах різноманітних форм власності на засоби виробництва, дає можливість виявити реальну робочу силу.

"Економічно активне населення" формується з урахуванням спектру умов і факторів життя суспільства. Необхідно виділити наступні фактори: демографічні (рівень народжуваності, рівень смертності, статеві-вікова структура населення, міграційні процеси), економічні (структура і спеціалізація народного господарства, наявність робочих місць, система професійної підготовки, система оплати праці, вік пенсійного забезпечення і інші), соціальні (рівень життя, система виховання і навчання, суспільні цінності та ін.), національні (національні види трудової діяльності, релігійні переконання, внутрішній розподіл праці та інші).

Економічно активне населення володіє "робочою силою" — сукупністю фізичних і духовних можливостей, що реалізуються в виробничій діяльності. Під робочою силою, або здатністю до праці, ми розуміємо сукупність фізичних і духовних здібностей, якими володіє людина і, які пускаються нею в рух щоразу, коли вона виробляє які-небудь споживчі вартості.

Робоча сила реалізується в праці, як в процесі свідомої цілеспрямованої діяльності людей, направленої на підтримку життєзабезпечення і розвитку суспільства. Робоча сила має фізіологічну і психологічну сторони. З одної сторони — робоча сила є похідною стану здоров'я, статі, віку людини, з другої — визначається рівнем загальної і спеціальної освіти, професійної підготовки, вихованням, внутрішніми потребами, цінностями.

Оскільки економічно активне населення реалізує в трудовій виробничій діяльності робочу силу, то поняття "пропонування економічно активного населення на ринку праці" найбільш ідентичне поняттю "робоча сила економічно активного населення (робоча сила)".

Для визначення величини трудового потенціалу, згідно запропонованої класифікації населення (структури трудового потенціалу) необхідно отримати всю інформацію. Однак наявні статистичні дані не дозволяють цього зробити. Тому в найближчому майбутньому необхідно виробити нові форми статистичної звітності, що дасть можливість отримувати об'єктивну інформацію про стан трудового потенціалу регіону. Вирішити це питання можна лише шляхом проведення спеціальних статистичних або соціологічних досліджень населення.

Базуючись на наведених вище визначеннях людини як учасника виробничого процесу, в дисертації вивчалися питання використання робочої сили економічно активного населення на рівні регіону.

**Розділ III. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ
ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ
СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.
ПЕРСПЕКТИВНІ І ПРОГНОЗНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА
ОЦІНКА ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБЛАСТІ**

3.1. Зайнятість як головна умова використання трудового потенціалу

Трансформація національної економічної політики України на основі розвитку ринкових відносин висуває проблеми зайнятості, її структури в число головних теоретичних і практичних проблем розвитку суспільства.

Кілька десятиліть пануючою була концепція зайнятості, яка передбачала такі її форми, як раціональна, ефективна, повна, заперечувала безробіття. Нині концепція зайнятості населення вимагає переосмислення у відповідності з новими умовами господарювання. Зокрема існує гостра необхідність у розв'язанні теоретичних і практичних аспектів зайнятості не тільки на державному, але і на регіональному і галузевому рівнях. Це вимагає обґрунтування категорій зайнятості з урахуванням сучасних процесів, які відбуваються в економіці України.

На сучасному етапі поняття "зайнятість" набуває якісно нового змісту. Так, якщо до 1985 року економіка нашої країни розвивалась за рахунок нарощування чисельності робітників (в 1950 р. рівень зайнятості населення становив 74 %, в 1970 р. — 90 %), то тепер ситуація суттєво змінюється, супроводжуючись парадоксальними ситуаціями [61. — С. 52]. Так, станом на 1 січня 1995 року в Україні питома вага працездатного населення, зайнятого на виробництві або навчанням з відривом від виробництва, склала близько 96,3 %. Але, незважаючи на це, безробіття стало об'єктивним явищем і має тенденцію до збільшення. За період з 1991 р. по 1993 р. включно кількість безробітних збільшилась в

18,4 рази. На 1 січня 1994 р. рівень безробіття становив 0,3% по відношенню до працездатного населення в працездатному віці (для Тернопільщини цей показник становив 0,89%), а на 1 січня 1995 р. — 0,29% (0,54% — по області) [185. — С. 90, 109. — С. 287, 186.— С. 62].

В порівнянні із загальною величиною трудових ресурсів України з аналогічними показниками зарубіжних країн такий рівень безробіття можна вважати незначним, якщо не враховувати, що поряд з очевидним безробіттям має місце його прихована форма у вигляді неоплачуваних безстрокових відпусток, скорочених графіків роботи та ін.

Розвиток ринкових відносин в Україні повів за собою роздержавлення і приватизацію власності. Вони сприяють не тільки росту чисельності суб'єктів власності, але і витісненню робочої сили з суспільного виробництва, скороченню попиту на неї.

Якщо у 1986—1990 р.р. процес вивільнення розвивався за рахунок скорочення на підприємствах частини прихованого залишку робочої сили (в основному управлінський і допоміжний персонал, а також робітники низької кваліфікації), то з 1991 р. звільняється значна кількість висококваліфікованих робітників і спеціалістів внаслідок реорганізації, перепрофілювання і навіть ліквідації підприємств.

Разом з скороченням потреби підприємств в робочій силі в Україні різко погіршилися можливості працівників у виборі місця роботи. Найсильніше відчули на собі дисбаланс між потребою і пропозицією в працівниках спеціалісти і службовці.

Крім переваги пропозиції робочої сили над попитом на неї в Україні, як і в межах одного регіону, так і на міжрегіональному рівні мало місце незадоволення потребою в кадрах певних професій і спеціальностей. Тобто, дисбаланс між територіальною потребою і пропозицією робочої сили поглиблюється ще й і професійно-кваліфікаційною невідповідністю працівників. Так, наприклад, в 1992 р. на

території України масові пропозиції робочої сили надходили від водіїв, продавців, швачок, слюсарів, економістів, вчителів, лікарів і т. д., а підприємства мали потребу в працівниках будівельних професій, токарях, електриках, фрезерувальниках; в сільській місцевості — в трактористах, доярках, юристах, медсестрах, агрономах, страхових агентах та інших.

На попит і пропозицію робочої сили впливають не тільки вищеназвані територіальні, професійно-кваліфікаційні, житлові фактори, але й і цілий комплекс інших проблем, наприклад, рівень цін, заробітної плати, продуктивності праці, що склався на сучасному етапі, а також інші кредитно-фінансові, антиінфляційні, податкові та інші заходи. Не брати їх до уваги не можна. Особливо серйозними наслідками для ринку праці України є змагання темпів росту інфляції і безробіття (в усіх його формах).

Таким чином, з наведеного аналізу можна зробити висновок, що сучасний етап формування ринкових відносин характеризується кризовим станом вітчизняної економіки. Це виражається в падінні темпів виробництва, скороченні інвестицій, розбалансованості фінансової системи, зниженні фондоозброєності праці, рості чисельності збанкрутілих підприємств, наростанні інфляційних процесів, зниженні кількості і якості продукції і т. д. Ускладнені політичною і демографічною ситуацією ці негативні процеси ведуть за собою високі соціальні витрати: ріст числа незайнятого працездатного населення, інтенсифікацію процесу вилучення працівників, різку зміну можливості працівників у виборі місця роботи, дисбаланс між територіальною потребою і пропозицією робочої сили, незадоволення потреби підприємства у працівниках відповідних професій і спеціальностей, а громадян — в робочих місцях, масове безробіття та інше. В сукупності все це в кінцевому результаті призводить до падіння рівня та якості життя населення. Звідси випливає головний висновок: ринок праці виступає невід'ємною складовою частиною ринкової економіки в

цілому, а значить, його проблеми повинні вирішуватися комплексно, спільно з загальними заходами, орієнтованими на економічний ріст. Соціально-економічна політика, що проводиться на державному рівні, повинна носити зважений, глибоко продуманий, послідовний і економічно цілеспрямований характер, який сприяв би максимальному усуненню негативних тенденцій в житті суспільства. Значимість тут цілеспрямованого проведення раціональної політики регулювання ринку праці, зрозуміло, величезна. Здійснення такої політики в нашій державі повинне спиратися на багатий досвід зарубіжних країн з високорозвинутою економікою.

Так, наприклад, в США в системі регулювання зайнятості важливим напрямом є формування попиту на робочу силу. Тут реалізується основна частина регулюючих заходів держави. До них відносяться:

— заходи для збільшення пропозиції робочих місць:

дотації підприємцям під час найму робочої сили, яка відчуває особливі труднощі з працевлаштуванням; збільшення пропозиції робочих місць в сфері послуг, стимулювання підприємств малого бізнесу; створення робочих місць відомствами в справах праці в рамках програм суспільних робіт;

— заходи для перерозподілу трудових навантажень:

збільшення віку поступлення в трудове життя, розширення можливостей раннього виходу на пенсію; обмеження найму іноземної робочої сили (заходи, спрямовані на скорочення робочого часу шляхом розвитку часткової зайнятості — неповний робочий день, неповний робочий тиждень, гнучкий графік роботи), збільшення періоду відпусток, практика розподілу робочих місць.

Важливими є також заходи з приводу збереження робочих місць:

податкові пільги, дотації підприємцям за збереження робочих місць, раціоналізація підприємств з метою збереження робочих місць.

Іншими словами держава впливає на соціальну поведінку підприємців через системи економічних, адміністративних, законодавчих, організаційних заходів. Разом з тим, найбільш поширеними є економічні заходи: надання кредитів для зменшення витрат виробництва, які пов'язані з наймом і підготовкою людей, які тривалий час не працюють.

Для стимулювання найму молоді в канікулярний час вводиться зниження ставок погодинних мінімумів заробітної плати. В кризових районах встановлюються гарантійні позики, оплачуються боргові рахунки, вводяться сприятливі податкові режими та ін. [161. — С. 20-21].

У Франції система заходів, спрямована на регулювання зайнятості, базується на державній концепції заохочення економічного росту, підвищення ефективності сучасного виробництва, продуктивності праці. Ці напрямки розглядаються як найважливіші умови підтримки і створення додаткової зайнятості. Для їх реалізації надається допомога при модернізації промисловості, ведеться широка інвестиційна діяльність з залученням іноземних капіталовкладень та ін. Розробляються довгострокові програми регулювання зайнятості.

Заходи держави щодо зниження пенсійного віку і передчасного виходу на пенсію стають важливим важелем зменшення безробіття і стимулювання ротацій трудових поколінь.

У Великобританії, наприклад, політика зайнятості включає в себе систему соціального забезпечення. В зв'язку з ростом безробіття, старіння населення, підвищення вартості медичного обслуговування, витрати на ці напрямки збільшуються. Джерелами фонду соціального забезпечення є бюджетні засоби, засоби індивідуального оподаткування працівників, оподаткування підприємців.

В цілому діяльність британського уряду з приводу вирішення соціальних проблем зайнятості аналогічне з політикою і програмами інших країн Західної Європи. Вона включає: створення системи профнавчання і

працевлаштування; поширення інформації про ринок праці; створення фондів страхування по безробіттю; систему соціального забезпечення.

Застійні явища на ринку праці ФРН викликали в свій час, потребу у соціальній урядовій програмі забезпечення зайнятості. В її основу була покладена концепція перерозподілу фонду робочого часу. Уряд ФРН розробив три методи вирішення проблеми безробіття, скорочення лишніх робочих рук.

Перший спосіб вирішення проблеми безробіття полягав у зменшенні тривалості робочого часу і вивільнення робочих місць для додаткового залучення безробітних. Скорочення тривалості робочого тижня до 39 годин дало можливість створити більше півмільйона нових робочих місць.

Другий спосіб вирішення проблеми безробіття полягає у зниженні пенсійного віку. В ФРН згідно з законодавством на пенсію можуть вийти особи, які досягли 65-літнього віку. Урядом прийнята поправка до діючого законодавства, яка передбачає можливість виходу на пенсію в 60 років і раніше. Збільшені дотації держави в фонд пенсійного забезпечення, що дозволило, не знижуючи рівня пенсій, виплачувати їх більшій кількості людей.

Третій спосіб полягає у перерозподілі фонду робочого часу шляхом збільшення частки частково зайнятих в загальному обсязі найманих робітників. Даний захід позитивно вплинув на зайнятість жінок. В результаті намітилася тенденція більшої участі жінок в трудовому житті [161. — С. 24-25].

Разом з тим, на ринку робочої сили зареєстровано немало вакансій, які вимагають працівників з високим кваліфікаційним рівнем.

Особливістю здійснюваної в Італії державної системи заходів по підтримці зайнятості працездатного населення є фонд компенсаційної зарплати ("інтеграційна каса"). Цей фонд створений профспілками для того, щоб дати підприємствам можливість перечекати циклічні коливання

ринкового попиту на їх продукцію, проведення технологічної реконструкції, що обмежує масові звільнення.

Населення, яке отримує допомогу по безробіттю з "інтеграційної каси", не відноситься, згідно з італійською статистикою, до безробітних.

В Італії поширення різноманітних форм праці, які не регулюються державними органами і колективними договорами, дозволяє підприємцям знижувати питомі витрати на робочу силу. Тут законодавчо введений загальнонаціональний погодинний мінімум заробітної плати, який є основою єдиної системи страхових внесків і соціальних виплат для осіб, що не підпадають під юрисдикцію колективних договорів.

Оцінюючи італійський досвід з приводу підтримання зайнятості, необхідно віднести його до гнучких форм. Крім дій зі сторони парламенту та уряду на загальнонаціональному рівні, чималу активність проявляють обласні органи влади, профспілки і різноманітні громадські організації. На рівні областей проводиться субсидування знову створених кооперативів, організація обласних інформаційно-консультативних служб по працевлаштуванню та ін.

Характеризуючи зарубіжний досвід, слід враховувати, що і він має чимало негативних моментів, а саме, відсутність дійового демократичного контролю за виконанням законів, що забезпечують політику зайнятості.

Серед держав, які зберігають низький рівень безробіття, необхідно назвати Японію. Цей показник в Японії набагато нижчий, ніж в інших розвинутих країнах (2—3%).

Державна політика регулювання зайнятості в Японії багато в чому аналогічна з західноєвропейськими країнами і США. Відмінності полягають в ступені розподілу відповідальності по боротьбі з безробіттям, перенавчанню та перерозподілу робочої сили між державою і фірмами. В Японії урядові програми доповнюються програмами великих фірм, які підтримуються урядовими субсидіями.

Характерною особливістю використання робочої сили в економіці капіталістичних країн можна назвати використання неповної зайнятості. Це пов'язано з інтересами окремих категорій робітників, а саме, жінок, які мають дітей. Крім цього, створюються додаткові робочі місця.

Неабияку увагу тут надають розвитку тимчасової зайнятості. Так, наприклад, згідно прогнозу бюро статистики праці США поширення тимчасової зайнятості в країні на період до 2000 р. буде збільшуватись в середньому на 5 % щорічно і досягне близько 50% [161. —С. 29].

Згідно з даними англійських дослідників, значного поширення тимчасова зайнятість отримала серед спеціалістів. Послугами таких працівників користуються конторські служби, медичні заклади, конструкторські бюро, підприємства наукомістких галузей промисловості. Спеціалістів на тимчасову роботу запрошують також у зв'язку з різко збільшуваним обсягом інженерних робіт. Частіше інших до послуг цієї категорії працівників звертаються навчальні заклади. Більше чверті всіх зайнятих на договірній основі працюють викладачами.

Як бачимо, світова практика нагромадила чималий досвід управління використанням трудового потенціалу в системі розвинутих ринкових відносин. Проте використання такого досвіду стосовно економіки України потребує певних досліджень, враховуючи ті протиріччя, що виникають на етапі зламу старої системи господарювання, сформованої на засадах адміністративно-командних методів управління.

Перехід до функціонування підприємств в умовах ринкової економіки, яка базується на економічних методах управління, викликає необхідність оптимального поєднання специфічних методів управління трудовим потенціалом, притаманних ринковій економіці, з традиційними, нагромадженими в період командної економіки. Сучасна наука і практика не має достатніх розробок відносно застосування найбільш доцільних форм і методів управління трудовим потенціалом в умовах формування

ринкових відносин. Це обумовлює зростання нереалізованого трудового потенціалу, зниження мотиваційних стимулів до праці, неефективну зайнятість робочої сили, що, в кінцевому підсумку, веде до дискримінації перспективних напрямків побудови економіки України. Тому виникає необхідність теоретичного обґрунтування нових форм і методів управління ефективним використанням трудового потенціалу на етапі переходу до ринкової системи господарювання.

Виходячи з цього, регулювання зайнятості вимагає здійснення комплексу узгоджених заходів в інвестиційній, технічній і соціальній політиці з метою підтримки високого рівня зайнятості і попередження негативних наслідків різнонаправленого руху попиту і пропозиції робочої сили. Необхідно перенести акцент з пасивних заходів, що виконують лише захисні функції по відношенню до безробітних, на більш активні дії в сфері регулювання зайнятості.

На рівні регіону ці проблеми повинен вирішувати, на нашу думку, спеціальний департамент (створений на базі служби зайнятості і обласного управління по праці і зайнятості населення). Його функціями, на відміну від здійснюваних сьогодні центрами зайнятості багато в чому простих спостережень за динамікою ринку праці і збору інформації про майбутні вивільнення, повинні стати: комплексне вивчення параметрів і тенденцій розвитку ринку праці; координація дій державних і колективних підприємств, приватних підприємців, профспілок і усіх зацікавлених сторін з метою створення робочих місць і забезпечення збалансованої і ефективною зайнятості населення; надання соціальної допомоги безробітним; розробка програм і регулювання зайнятості по окремих напрямках.

Регулювання зайнятості в цих умовах могло б здійснюватися по таких напрямках:

— регулювання процесів вивільнення робочої сили на основі цілеспрямованого формування структурних зрушень і узгоджених термінів

проведення технічної реконструкції підприємствами всередині одної, а також різних галузей;

— перепідготовка кадрів, яка б здійснювалася на замовлення підприємств в період їх реконструкції для забезпечення потреб майбутнього виробництва;

— тимчасове працевлаштування персоналу підприємств, що проводять модернізацію і, які зацікавлені в збереженні робочої сили, через створення малих підприємств по випуску товарів споживчого напрямку, наданню виробничих і соціальних послуг, виконанню громадських оплачуваних робіт;

— розвиток будіндустрії на основі організації виробництва будівельних матеріалів з місцевої сировини і надання допомоги у становленні підприємств, що спеціалізуються на будівництві житла і об'єктів соціальної сфери;

— створення додаткових робочих місць за рахунок введення в дію переробних підприємств АПК;

— організація економічно безпечних виробництв, які б сприяли насиченню споживчого ринку, перш за все, складальних цехів, що виготовляють продукцію точного машинобудування, електротехнічної і електронної промисловості, а також підприємств легкої промисловості;

— практичне сприяння в становленні індивідуальних селянських і фермерських господарств шляхом надання необхідної фінансової, правової та іншої допомоги, організації мобільних підприємств агротехнічного обслуговування фермерського господарства, централізованого постачання паливом, добривами і т. п.;

— вирішення проблеми виділення земельних ділянок всім бажаючим для ведення особистого допоміжного господарства та організації самозайнятості;

— вивчення можливостей подальшого розвитку збиткових на сьогоднішній день підприємств і надання, у випадку необхідності, податкової і кредитної підтримки з метою збереження робочих місць;

— розробка програм переходу підприємств до диверсифікованого виробництва з метою забезпечення стійкості їх функціонування в період структурних зрушень;

— організація післядипломного навчання випускників вищих і середніх спеціальних навчальних закладів з метою адаптації до ринкових умов трудової діяльності;

— розвиток мережі малих підприємств із надання побутових і соціальних послуг населення, в яких можна використовувати працю жінок, пенсіонерів, осіб з обмеженою працездатністю;

— створення центрів підтримки малого підприємництва, завданням яких є надання всебічної допомоги, кредитів, консультацій з правових, фінансових, організаційних питань, діяльності малих підприємств.

На наш погляд, в умовах загрози масового безробіття і відносно слабких ринкових механізмів регулювання ринку робочої сили, ці заходи могли б стерти негативні соціальні наслідки переходу до ринкової економіки.

3.2. Рівень і структура зайнятості трудового потенціалу області. Формування ринку праці

В умовах переходу до нового механізму господарювання гостро стоїть питання забезпечення ефективної зайнятості трудового потенціалу. Проблема ефективності використання трудового потенціалу багатоаспектна, залежить від багатьох факторів. Одним з найважливіших є використання трудового потенціалу, що, в свою чергу, обумовлений рівнем зайнятості трудових ресурсів.

Для Тернопільської області цей показник становить 0,73, а якщо його рахувати як частку від працездатного населення, то він становитиме 0,82. Це говорить про деяку незайнятість трудових ресурсів ($K=1$). Але це цілком закономірно, тому що завжди деяка частина працездатного населення зайнята в особистому допоміжному господарстві. Серед них значна частина жінок, які мають малих дітей (близько 4% від працездатного населення), тому й тимчасово не працюють. Працездатне населення, яке зайняте в особистому і допоміжному домашньому господарстві становить 50,6 тис. чол. Більша його частина — люди з сільської місцевості. Понад 17% працездатного населення області становлять люди, які не працюють і перебувають на утриманні інших. З них 43,0 тис. чол. (близько 1/2) — населення в працездатному віці, що навчається з відривом від виробництва в різних навчальних закладах. Значна в області частка пенсіонерів у працездатному віці (інваліди I і II групи), що отримують пенсії у державних органах соціального забезпечення (11,1 тис. чол. або 10,3%); не працюючих, що отримують пенсію за віком на пільгових умовах (чоловіки 50—59 років, жінки 45—54 років), а також людей, які мають інші засоби для існування.

Формування ринкових відносин призвело до скорочення потреби в кадрах, до вивільнення значної частини робітників і службовців з суспільного виробництва. Так, на 1.01.1996 р. Тернопільським обласним центром зайнятості населення було зареєстровано 4769 безробітних людей, що на 1482 чол. більше, ніж у цей же період минулого року (з них лише 42% працевлаштовано). Разом з тим, існує так зване приховане безробіття, яке за приблизними підрахунками становить 30—40% від усього незайнятого працездатного населення.

Величина зайнятості населення залежить від можливостей прикладання праці, умов зайнятості жінок та ін. Виходячи з цього, вона має певні територіальні відмінності в межах області. Так, величина

зайнятості найвища в Козівському, Шумському, Монастирському районах (0,80—0,90), трохи нижча — в Кременецькому, Заліщицькому, Бучацькому районах. Найнижчий цей показник в м. Тернополі (до 0,80), де є найбільша частка серед працездатного населення осіб, які навчаються, пенсіонерів у працездатному віці, вивільнених у зв'язку з перепрофілюванням, а подекуди і ліквідацією певної частини підприємств.

Коефіцієнт зайнятості населення характеризує ступінь використання трудового потенціалу не зовсім повно. Тому важливо проаналізувати зайнятість населення у різних галузях господарства, яка має свої особливості. Структура зайнятості працездатного населення представлена у додатку 20. Як показують дані додатка 20, переважна частина працюючого населення зайнята в галузях матеріального виробництва (56,5%). Разом з тим, ця частка постійно зменшується за рахунок збільшення кількості зайнятих в галузях невиробничої сфери. Так, починаючи з 1970 до 1995 року вона зменшилась на 14,6%.

Основна частина населення, зайнята в матеріальному виробництві, працює у промисловості — 25,6% (див. рис. 9). Разом з тим, впродовж тривалого часу відбувається зменшення частки працівників в харчовій промисловості і збільшення її в машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів. Це відповідає змінам, які відбуваються в галузевій структурі промисловості області. Однак, зростання вартості промислової продукції у всіх галузях виробництва відбувається значно швидше, ніж ріст чисельності працюючих в них.

Роздержавлення, приватизація, ліквідація збиткових підприємств, впровадження нових технологій і засобів автоматизації, забезпечення високої ефективності зайнятості трудових ресурсів в умовах переходу до ринку супроводжуються вивільненням частини працівників та перерозподілом робочої сили, нерідко при умові їх перекваліфікації.

Питома вага населення, зайнятого в галузях господарства Тернопільської області (на 1.01.1

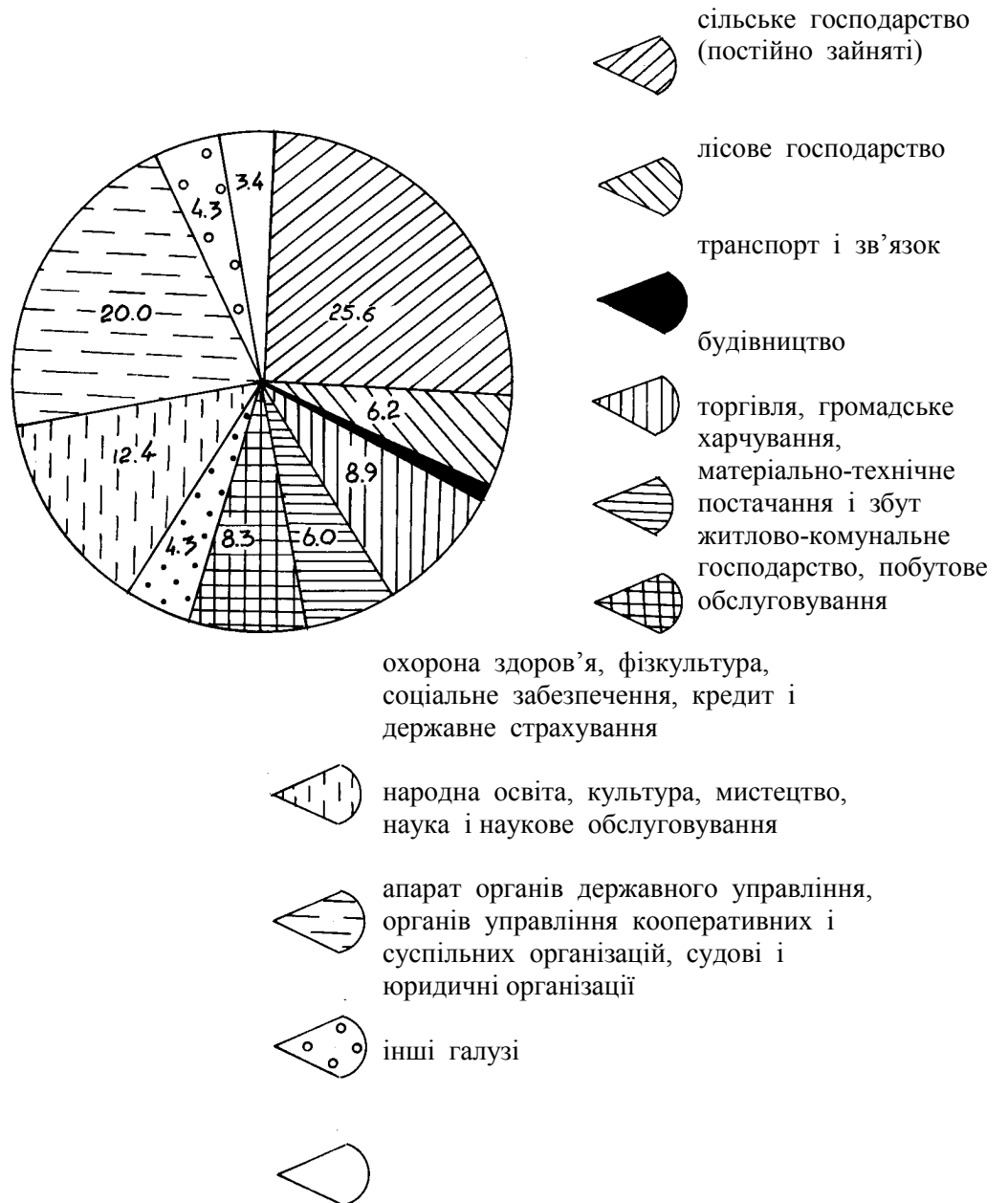

Рис. 9

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

Саме тут обов'язкове державне регулювання зайнятості населення і його соціальний захист.

Частина населення області (6,2%) працює в сільському господарстві. Але кількість цього населення постійно зменшується (див. додаток 20). Так, з 1980 по 1995 рік чисельність працівників, зайнятих в даній галузі зменшилась на 7,5 тис. чоловік (або близько 3%). Це пов'язано, головним чином, з погіршенням демографічної ситуації в області, і особливо, на селі. Чималий вплив на чисельність зайнятих в сільському господарстві області мають низький рівень механізації й електрифікації виробничих процесів, що зумовлює значну трудомісткість продукції. Недосконалі також форми організації і оплати праці. Більша половина працівників даної галузі зайнята ручною малокваліфікованою працею, для них характерна сезонна зайнятість. Всі ці та багато інших причин зумовлюють "відтік" із сіл значної кількості трудових ресурсів, особливо молоді, а також кваліфікованих працівників.

Формування ринкових відносин в аграрному секторі, перехід до різноманітних форм власності на землю (і, насамперед, до приватної власності) й організації праці призвели б до того, що значна частина населення працездатного віку (особливо молоді), залишилася б працювати в селі. Разом з тим, в майбутньому могли б розпочатися процеси зворотньої міграції ("місто-село") населення, що не прижилося в містах і, яке б повернулось до сільськогосподарського виробництва. Це, в якійсь мірі, могло б вирішити проблему забезпечення села трудовими ресурсами, значну частину яких становлять пенсіонери і особи передпенсійного віку. Забезпечення сільського виробника різноманітними сільськогосподарськими машинами, зменшення площ, зайнятих трудомісткими культурами (в першу чергу, цукровими буряками) і, нарешті, ліквідація збиткових промислових підприємств в містах, а, отже, і вивільнення значної кількості працівників призведе до повного забезпечення, а в майбутньому і до деякого

надлишку трудового потенціалу сіл. Це актуально для тих районів області, де сьогодні особливо висока частка осіб пенсійного віку, катастрофічно зменшується кількість працездатного населення, які зараз відчують нестачу робочих рук. До них ми віднесли Зборівський, Козівський, Ланівецький, Підволочиський, Підгаєцький, Тернопільський райони.

Частина населення зайнята в лісовому господарстві (0,6%), на транспорті і зв'язку (8,9%), будівництві (6,0%), в торгівлі, громадському харчуванні, матеріально-технічному постачанні і збуті (8,3%). Але їх частка постійно зменшується.

Понад третину зайнятого в господарстві населення області становлять працівники невиробничої сфери. Їх частка постійно зростає. Порівняно вищими темпами зростала дотепер зайнятість в освіті, культурі, мистецтві, науці, охороні здоров'я, житлово-комунальному господарстві (див. додаток 20). Особливої уваги заслуговує питання розширення сфери послуг населення. Воно, як ніяка інша галузь, має широкі можливості для відкриття нових робочих місць. Однак невиробнича сфера залишається основним споживачем робочої сили, що вивільнятиметься з галузей матеріального виробництва. В перспективі ця галузь стане місцем "припливу" трудових ресурсів, оскільки рівень її розвитку в області, як і в Україні в цілому, ще далеко не відповідає зростаючим потребам населення в різноманітних послугах.

Водночас збільшується кооперативний, індивідуальний та приватний сектори виробництва. Виникли нові сфери зайнятості: кооперативи по виробництву товарів і послуг та індивідуальні селянські, фермерські господарства, помітно зросла кількість особистих підсобних господарств, малих і спільних підприємств, спілок орендарів. Одночасно в країні росте безробіття. Тому в сучасних умовах необхідно вишукувати додаткові можливості для розширення сфери зайнятості населення.

Більшість робітників і службовців, зайнятих у господарстві області становлять жінки — 51,1%. Їх частка вища у галузях невиробничої сфери. Торгівлю, громадське харчування, охорону здоров'я, фізкультуру, соціальне забезпечення, народну освіту слід віднести до суто "жіночих" галузей. Питома вага жінок, які працюють в даних галузях, коливається в межах 73,6—90,9%. Частка жінок, які зайняті у промисловому виробництві, становить 44,5%, у сільському господарстві — 32,8%. Причому, частка зайнятих в загальному в господарстві жінок в останні роки зростає, в сільському господарстві — скорочується.

Найголовнішим завданням у формуванні нових економічних відносин повинно стати створення ринку кваліфікованої праці, який спрямований на формування якісно нових підходів до процесів професійного росту, перекваліфікації, створення умов для всебічного освітнього рівня особистості, з врахуванням здатності, зацікавленості, бажання кожного.

Чисельність спеціалістів з середньою і вищою освітою становить 36,0% від усіх зайнятих в господарстві Тернопільської області, більшість з них мають диплом вузу чи технікуму. Рівень освіти жінок досягнув рівня освіти чоловіків. Це сприяє розвитку галузей, які використовують висококваліфіковану робочу силу. На підприємствах і установах області працює понад 12 тисяч інженерів, 8,4 тисяч економістів, 19 тисяч педагогів, бібліотечних та культосвітніх працівників, 4,4 тисяч лікарів з вищою освітою, понад 24,8 тисяч техніків, 11,4 тисяч плановиків і статистиків, 11,5 тисяч медпрацівників з середньою спеціальною освітою та ін. Разом з тим, кількість спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою в розрахунку на 10000 чол. населення області не всюди однакова. Окремі райони мають недостатню кількість учителів, агрономів, лікарів, тоді як кількість цих спеціалістів в ряді міст області, і особливо в м. Тернополі, є досить великою, що не завжди доцільно з точки зору економії праці.

З метою щораз повнішого забезпечення і більш доцільного розміщення спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою в області рік у рік збільшується підготовка спеціалістів у вищих та середніх спеціальних учбових закладах. Але ще й досі не вдалося ліквідувати значної різниці у розміщенні кадрів високої кваліфікації між містом і селом.

Найвища частка спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою сконцентрована в промисловості (17,6%). У сільському господарстві працює 14,0% таких спеціалістів, в установах народної освіти і культури — 23,9%, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, соціального забезпечення — 12,6%, на підприємствах торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного постачання та збуту — 10,3%. Така тенденція у формуванні кількості спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою є добрим показником зростання якості трудового потенціалу регіону. Разом з тим, в сучасних умовах підвищення рівня кваліфікації працівників надається все більша увага, але не тільки за рахунок збільшення частки осіб з вищою та середньою спеціальною освітою, а й за рахунок (що є головним) підвищення якості підготовки висококваліфікованих кадрів.

Показники величини і структури трудового потенціалу області свідчать про те, що в межах області є ще деякі надлишки працездатного населення, особливо в міських населених пунктах. В загальному резерв трудових ресурсів на наступні 5 років передбачається на рівні 15,0% від загальної їх кількості. Такий надлишок трудового потенціалу (робочої сили) передбачає наявність безробіття.

Тому при переході до ринку однією з найважливіших проблем є проблема створення ринку праці. Ринок праці — система відносин у сфері обміну, у яких беруть участь власники засобів виробництва і власники

робочої сили. Формування ринку праці визначається сукупністю таких умов і факторів:

— наявністю вихідної чисельності працездатного населення, вже зайнятого в народному господарстві і незайнятого, але бажаючого працювати;

— демографічними умовами і характером поновлення працездатного населення (природне джерело, міграційний фактор, розширене, просте і звужене відтворення);

— соціально-економічними умовами розвитку робочої сили, фінансовими можливостями суспільства, підприємства забезпечити професійну підготовку і перепідготовку незайнятого населення.

На формування ринку праці в сучасних умовах визначальною мірою вплинув спад виробництва, який був викликаний, в першу чергу, розривом постійних господарських зв'язків в умовах розпаду в минулому єдиного економічного середовища. Властиві цьому середовищу зосередження виробництва на окремих найбільших підприємствах, вузька спеціалізація господарства регіонів призвели до катастрофічних наслідків порушення постійних господарських зв'язків, що викликало сировинну і енергетичну кризи в економіці України, і, зокрема, Тернопільської області. Це особливо зачепило галузі, розвиток яких залежить від поставок нафти, газу, бавовни, комплектуючих виробів.

Також значною мірою на формування ринку праці вплинуло те, що виробництво перестало бути вигідним, адже втрачено останні зв'язки між виробництвом і оплатою праці, виробництвом і споживанням.

Аналіз стану ринку праці області свідчить про зростання пропозиції робочої сили й скорочення попиту на неї. Зменшення сфери прикладання праці обумовило значне зростання напруженості на ринку праці і пов'язані з цим негативні наслідки у забезпеченні зайнятості.

Впродовж 1995 року за сприянням у працевлаштуванні звернулось 15680 чоловік, що на 31,8% більше, ніж за такий же період минулого року, а враховуючи перехідний залишок з 1994 року чисельність зареєстрованих громадян складає 19669 чол. Найбільше людей зареєстровано у Тернопільському міському центрі зайнятості (5277 чол.), Чортківському (176 чол.), Буцацькому (2020 чол.), Кременецькому (1644 чол.), а також Тербовлянському (1033 чол.) центрах зайнятості населення. Із загальної кількості населення, яке звернулось до центрів зайнятості, 56,4% становлять особи, що мають робітничі професії, 34,7% — службовці та 8,9% ті, що не мають професії, спеціальності.

Як свідчать статистичні дані, до служби зайнятості звертаються переважно незайняті громадяни. Найбільше серед них звільнених за власним бажанням (33,9%), вивільнених у зв'язку з ліквідацією, реорганізацію, перепрофілюванням підприємств, скороченням чисельності або штату (19,7%), випускників середніх, спеціальних і вищих навчальних закладів (14,9%) та демобілізованих з військової строкової служби (6,3%).

За рік в області працевлаштовано 7119 чол., з них 4237 чол. (59,5%) на робочі місця. Найбільша питома вага працевлаштованих (по відношенню до офіційно незайнятого населення) в Лановецькому (71,3%), Буцацькому (61,7%), Козівському (53,2%) та Заліщицькому (53,1%) районах.

Чисельність населення, яке працевлаштоване за допомогою служби зайнятості, постійно зростає (див. таблицю 6).

Найбільше працевлаштовано людей в промисловості (33,1%), будівництві (10,0%) та сільському господарстві (8,9%). Із загальної кількості працевлаштованих жінки складають 39,1%. Вони, в основному, направляються в установи охорони здоров'я, народної освіти, торгівлі та громадського харчування.

Таблиця 6

**Працевлаштування громадян за направленням
служби зайнятості в 1992—1995 роках¹**

Роки	Зареєстровано незайнятих громадян, чол.	З них працевлаштовано		Зареєстро-вано безробітних, чол.	З них працевлаштовано	
		чол.	%		чол.	%
1992	11854	3699	31,2	4068	1222	30,0
1993	15572	5121	32,9	5443	2029	37,3
1994	18375	5823	31,7	3287	2163	65,8
1995	19669	7119	36,2	4763	2005	42,0

¹ За даними Тернопільського обласного центру зайнятості населення

На початок 1996 року кількість вакансій на підприємствах, установах і організаціях становили 956 місць, з яких 710 (74,6%) для робітників і лише 246 (25,7%) для службовців. Кількість вакансій постійно зменшується (див. таблицю 7).

Таблиця 7

**Вакантні посади та вільні робочі місця
в області станом на 1 січня відповідного року¹**

Рік	Всього	В тому числі для		В сільському господарстві
		робітників	службовців	
1992	3466	3089	377	...
1993	1761	1517	244	...
1994	1648	1268	380	329
1995	1303	1025	278	331
1996	956	710	246	267

Як свідчать дані, серед галузей народного господарства сільське господарство надає 27,9% вакансій, будівництво — 14,8%, промисловість — 11,9%.

Найбільшою є потреба в робітниках таких професій: трактористи, доярки, електрозварники, штукатурки, електромонтери, мулярі, лікарі, вчителі (здебільшого англійської мови і музики) та головні бухгалтери.

Про особливості розподілу вакантних посад по районах області свідчать додаток 21 і рис. 10.

¹ За даними Тернопільського обласного центру зайнятості населення

Стан ринку праці у районах Тернопільської області

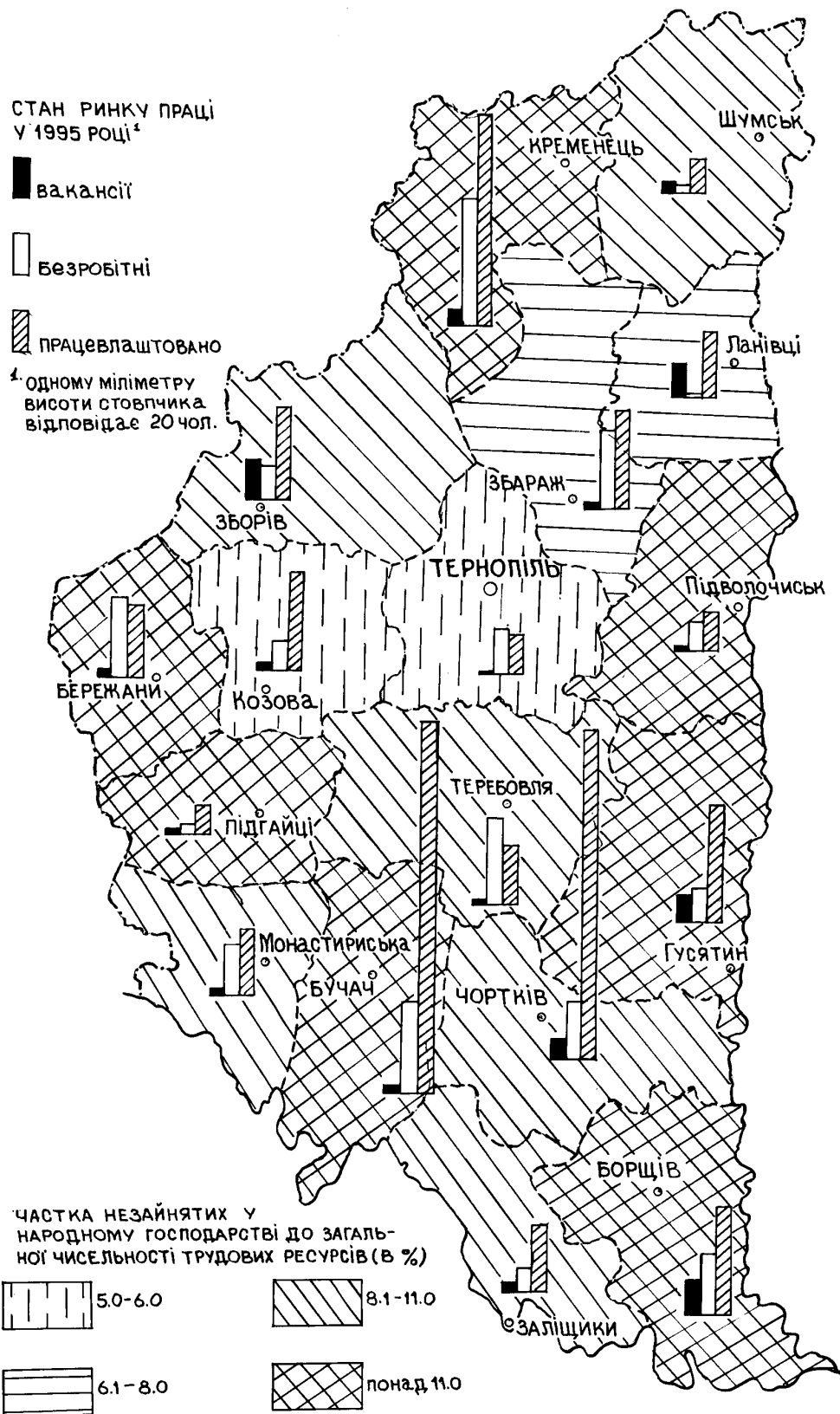

Рис. 10

За даними Тернопільського обласного центру зайнятості населення станом на 1 січня 1996 року зареєстровано 4769 безробітних проти 3287 у цей же період минулого року (не враховуючи прихованого безробіття, яке, за приблизними підрахунками становить близько 30—40 % від працездатного населення).

Найменше безробітних (до 50 чоловік) є в Лановецькому, Підгаєцькому і Шумському районах, що пов'язано, на нашу думку, з тим, що для даних районів характерна найбільша частка осіб пенсійного віку. Найбільша чисельність безробітних (понад 200 чоловік) є в Бережанському, Бучацькому, Збаразькому, Кременецькому, Терехівському, Чортківському районах і в м. Тернополі (1724 чоловік), де сконцентрована значна кількість промислових підприємств, які зупиняють, або значно скорочують свою діяльність.

Рівень безробіття (відношення чисельності безробітних до працездатного населення у працездатному віці) по області на 1.01.1996 р. складає 0,79% (по Україні в цілому 0,46%), а в Бережанському (1,16%), Бучацькому (0,95%), Кременецькому (1,15%), Монастириському (0,99%), Чортківському (0,96%) районах і в м. Тернополі (1,15%) значно перевищує середньообласний показник. В деяких містах і містечках рівень безробіття ще вищий, наприклад, в м. Кременці — 1,57%, м. Бережани — 1,48%, м. Монастириській — 1,42%. Про причини такого явища вже говорилося вище.

Як і в попередні роки, серед безробітних переважають жінки. В даний час їх нараховується 66,2% від кількості всіх безробітних.

На майбутнє їх чисельність, на нашу думку, буде збільшуватися, особливо після затвердження Урядом програми відсторонення жінок від виробництв, пов'язаних з важкою працею і шкідливими умовами.

Заслуговує на увагу питання про розподіл безробітних за віком,

освітою та професією. Так, у 1995 році в віці 18—19 років було близько 10%, а у віці 20—29 років — понад 40% безробітних. Отже, з наведених даних видно, що понад 1/2 безробітних в області становить молодь до 30 років.

Досить високий освітній рівень безробітних: 50,0% з них мають вищу освіту, 28,7% — професійну та 21,2% — загальну середню.

У професійному розрізі серед безробітних робітників найбільше швачок, кухарів, водіїв, продавців, кравців, ткалей, техніків, інженерів, вчителів, економістів, товарознавців і бухгалтерів.

Серед окремих груп безробітних значною є частка вивільнених (32,7%), звільнених за власним бажанням (26,0%), а також випускників вищих (9,3%) та професійно-технічних закладів (6,9%).

Проблема безробіття стає дедалі серйознішою з кожним днем. Враховуючи збільшення на ринку праці кількості випускників навчальних закладів спад виробництва в результаті поглиблення економічної кризи, за попередніми розрахунками, до кінця 1996 року кількість зареєстрованих безробітних може зрости до 8 тис. чоловік, що становитиме 1,3% до працездатного населення в працездатному віці. Основна причина порівняно невисокого рівня безробіття — сповільнення темпів економічних реформ.

Розв'язанню даної проблеми сприятимуть, на нашу думку, такі напрями державної політики:

— необхідно створити на державному рівні програму стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу, що забезпечить населенню значну кількість нових робочих місць;

— створення нових господарських формувань для організації робочих місць у невиробничій сфері;

— організація підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до потреб підприємств чи організацій області;

— необхідно розробити схему професійної мобільності населення з урахуванням навичок відносної близькості до тих чи інших спеціальностей при перенавчанні населення.

В умовах переходу до ринкової економіки необхідний певний механізм досягнення економічно ефективною, раціональною зайнятості. Структурна перебудова, ліквідація збиткових і низькорентабельних підприємств, згортання даних виробництв і розвиток інших, скорочення управлінського апарату неминуче підсилять процес перерозподілу робочої сили між галузями та сферами господарства, причому, на нашу думку, передусім у сферу послуг (бо саме ця сфера зможе чітко реагувати на всі зміни у формуванні трудового потенціалу, буде пропонувати шляхи оптимального використання робочої сили).

3.3. Використання трудового потенціалу в сільському господарстві. Основні його напрямки в умовах переходу до ринкових відносин

Трансформація національної економіки України, окремого її регіону на основі ринкових відносин висуває проблеми зайнятості сільського населення, які безпосередньо пов'язані з розвитком аграрної сфери, з глибокими якісними змінами, які відбуваються в сільському господарстві. У цьому зв'язку теоретичної і практичної цінності набуває необхідність наукового обґрунтування суті основних форм і закономірностей формування системи зайнятості сільського населення з точки зору обумовленості новими формами власності і господарювання в аграрному секторі економіки, в першу чергу, в сільському господарстві, розробки соціально-економічного механізму регулювання зайнятості населення, адаптованого до ринкових умов, з врахуванням регіональних умов розвитку. Тому основна увага в роботі зосереджена на системі зайнятості сільського населення, яка безпосередньо пов'язана з реформуванням

власності і форм господарювання в сільській місцевості Тернопільської області.

Як показують статистичні дані, значна частина населення області, що постійно зайнята в матеріальному виробництві, працює в сільському господарстві — 6,2% (17,7 тис. чол.). Разом з тим, впродовж тривалого часу відбувається значне зменшення частки працівників в цій галузі. Так, тільки за період з 1980 по 1995 рік чисельність зайнятих в сільському господарстві зменшилась на 7,5 тис. чол. (або близько на 3%). Причому це зменшення характерне для всіх районів Тернопільської області.

На особливу увагу заслуговує інший параметр — загальна чисельність трудових ресурсів села. Як відомо, внаслідок прогресуючого зменшення (через міграцію і депопуляцію) чисельності сільського населення постійно скорочуються й трудові ресурси села. Так, за період з 1988 по 1995 рік їх чисельність скоротилася з 166,7 тис. чол. до 132,3 тис. чол., або на 20,6%. У 1995 році із загальної кількості трудових ресурсів села у сільському господарстві було зайнято 113,0 тис. чол. проти 140,1 тис. чол. у 1988 році.

Структура зайнятості трудових ресурсів сільської місцевості дається у додатку 23. Із нього видно, що у сільському господарстві зайнято 84,1% трудових ресурсів сільської місцевості. Привертає до себе увагу показник працюючих в особистому підсобному та домашньому господарстві, він приховує неповну зайнятість. Адже значна частина працездатного населення вважається зайнятою в особистому та домашньому господарстві. Та, як показують обстеження цих людей, серед них переважають особи, які у весняно-літній період виїжджають на будівельні та сільськогосподарські роботи за межі своєї області.

Аналіз структури зайнятості трудових ресурсів сільської місцевості області свідчить, що в 1988—1995 рр. переважали такі тенденції: зменшення частки зайнятих майже у всіх галузях народного господарства

(сільському господарстві, інших галузях АПК, невиробничій сфері). Причин такого явища є чимало. Одна з них — погіршення демографічної ситуації на селі.

Скорочення чисельності сільського населення, його старіння негагативно впливають на процес відтворення і формування трудового потенціалу на селі. Якщо у 1990 році питома вага сільського населення Тернопільської області у працездатному віці складала 47,1%, а в пенсійному — 30,8% від загальної чисельності населення області, то в 1995 році це співвідношення було відповідно 46,5% і 31,5%, до 2000 р. чисельність працездатного населення буде зменшуватися, разом з тим, відбуватиметься збільшення частки осіб пенсійного віку. При збільшенні темпів приросту населення пенсійного віку значно збільшується кількість непрацездатних на 1000 працездатних. У сільській місцевості Тернопільської області на 1000 працездатних припадає 1151 непрацездатних. Причому депопуляція відбувається у всіх районах області, крім Бучацького.

Поряд з абсолютним скороченням чисельності трудового потенціалу села відбувається відносно його зменшення, основною формою якого є міграція працездатного населення.

Чималий вплив на чисельність зайнятих в сільському господарстві області мають низький рівень механізації й електрифікації виробничих процесів, що зумовлює значну трудомісткість продукції. Недосконалі також форми організації і оплати праці. Більше половини працівників даної галузі зайнята ручною малокваліфікованою працею, для них характерна сезонна зайнятість (див. додаток 24). Вона визначає сезонність використання трудового потенціалу в промисловості, що переробляє сільськогосподарську сировину. Це веде до нерівномірного використання засобів виробництва впродовж року.

Сезонність сільськогосподарської праці обмежує можливості раціонального використання техніки, основних фондів, матеріальних і фінансових ресурсів. Внаслідок цього посилюється міграція сільського населення, знижується виробництво сільськогосподарської продукції.

Як показує додаток 24, чисельність населення, зайнятого в ІV кварталі (жовтень, листопад, грудень), складає близько 80—90% від чисельності зайнятих в літні місяці року (характерно для всіх районів області). Це свідчить про те, що в зимовий період в колгоспах області спостерігається недовикористання трудового потенціалу, а в весняно-осінній період — гостра їх нестача, виникає дефіцит балансу праці. Так, в найбільш інтенсивні періоди сільськогосподарських робіт в області необхідність в трудових ресурсах становить 200,7 тис. чол., а трудовий потенціал області — близько 178,1 тис. чол., таким чином рівень забезпеченості становить 88,7%.

Недостача робочої сили на 15 — 20% компенсується залученням до праці непрацездатної частини сільського населення — підлітків та осіб пенсійного віку. Але воно не вирішує проблеми трудових ресурсів села. Сільському господарству потрібна не робоча сила взагалі, а кваліфіковані кадри для виконання механізованих та інших робіт. А в період "пік" не вистачає, наприклад, трактористів-машиністів, комбайнерів, шоферів, майстрів-наладчиків, слюсарів по монтажу, експлуатації і ремонту машин на фермах, операторів машинного доїння корів та ін. Їх не можна замінити підлітками, пенсіонерами. Разом з тим, обсяги підготовки механізаторських та інших кваліфікованих робочих кадрів такі, що всю наявну чисельність кваліфікованої робочої сили через кожні 5—6 років можна повністю замінити випускниками СПТУ та курсів, однак дефіцит у кваліфікованих робочих кадрах не зменшується.

Рівень соціального розвитку села, його інфраструктури також, як вже було підкреслено, має певний вплив на процес трансформації села. У

Тернопільській області є значне відставання її соціального розвитку. Так, наприклад, в селах області нараховується 29 сільських дільничих лікарень, тобто в середньому майже 24 тис. жителів на одну лікарню, або 620 чол. на одне ліжко; діє 936 клубних закладів, але приблизно 40% розміщені в пристосованих приміщеннях. Недостатня і мережа служби побуту, в 46,6% сіл відсутні дошкільні заклади, в 21,9% немає шкіл, в 5,7% — ніяких закладів охорони здоров'я.

Соціальний розвиток села в умовах формування ринкових відносин неможливий без створення його нового механізму.

Впровадження ринкових відносин у сфері аграрної праці викликає глибокі зрушення у відтворенні, розподілі, пропозиції, попиту та зайнятості трудового потенціалу. Характерною рисою на ринку праці в аграрному секторі є поява безробітних. У 1995 році у Тернопільській області було зареєстровано 5403 сільських безробітних. В основному це працівники невиробничої сфери (вчителі, кухарі, працівники культури), промислових підприємств (інженери, технологи, які проживають у селі, а працюють у місті). Вони, в першу чергу, попадають під скорочення і не мають можливості влаштуватися за фахом у селі.

Наведена цифра досить умовна. Ринкові відносини в аграрному секторі економіки України тільки формуються, тому безробіття, яке має місце, носить фрикційний характер. Вивільнення відбувається не стільки під впливом дії ринкового механізму, скільки в силу традиційних факторів. Справжній стан на ринку праці прихований, оскільки на багатьох сільськогосподарських підприємствах утримується значний надлишок робочих рук, а існуючий механізм господарювання не спонукає їх скорочувати зайві робочі місця. Якщо змодельовати цей процес на майбутнє, коли ринкові відносини на селі стануть домінуючими, і орієнтуватися на стандарти розвинутих країн, то можна впевнено

стверджувати, що масштаби вивільнення різко зростуть, а кількість вивільнених може досягти не менше чверті від зайвих в галузі.

Вивільнені з аграрного сектора економіки, як свідчить досвід зарубіжних країн, знайдуть своє місце у сфері виробничої та соціальної інфраструктури. Сучасні господарства мають слабо розвинуті допоміжні виробництва і служби — промислові, переробні, будівельні, ремонтні підприємства, установи культурно-побутового призначення тощо. Це обмежує сферу прикладання праці сільського населення, особливо молоді і жінок, і несприятиме при необхідності вирішенню проблеми зайнятості селян. Практично треба створювати і розвивати названі галузі на селі.

Ще один аспект цієї проблеми. У порівнянні з міським сільський житель, який пропонує свої послуги на ринку праці, економічно незалежний, оскільки він володіє і користується земельною ділянкою, має в повній власності житловий будинок, господарські споруди, худобу та птицю, володіє частиною майна, що знаходиться у його власності, а також може отримувати прибутки від особистого підсобного господарства. Це, в свою чергу, знижує мобільність, обмежує вплив на кон'юнктуру ринку праці і сприяє формуванню в основному місцевих (локальних) ринків праці. Разом з тим, селянин не має в повній власності ні землі та інших об'єктів виробництва, ні об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, ні особливо високих доходів.

Основною закономірною умовою становлення ринку праці в аграрному секторі є забезпечення приватної власності на землю, інші засоби виробництва, робочу силу, результати своєї праці та формування на цій основі нового статусу селянина як незалежного господаря, який має право вільного вибору форм власності і господарювання.

Нині в Україні законодавчо закріплена приватна власність на землю. У Земельному кодексі та Законі "Про форми власності на землю" зазначено, що власність на землю в Україні має такі форми: державну,

колективну та приватну. Всі вони є рівноправними. Громадяни можуть одержати землю у спадщину, в результаті купівлі — продажу, дарування, обміну тощо. Однак, в Кодексі існує значне обмеження на реалізацію цієї правової норми. Так, строго регламентовано розмір земельних ділянок залежно від виду господарської діяльності, яка буде на них здійснюватися, — від 0,01 га (для будівництва гаражів) до 100 га (ведення фермерського господарства). Крім того, земельні наділи можуть бути продані чи куплені не раніше, ніж через 6 років. По суті, названі обмеження затримують здійснення земельної реформи, але такі заходи є правомірні.

Поряд з власністю на землю при формуванні ринкових відносин велике значення має власність на майно та робочу силу. У Законі "Про власність" відображені права селян на володіння, користування та розпорядження майном, яке може використовуватись у виробничих цілях.

Разом з тим, необхідно законодавчо закріпити виключне право населення розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної, творчої праці, тобто приватну власність на робочу силу. Однак, цього не було передбачено в законі, а без такої норми формування ринку аграрної праці є проблематичним.

Роздержавлення землі та приватизація економіки в аграрній сфері призведуть до іншого процесу формування ринку робочої сили — розшарування сільського населення за майном та іншими ознаками. Очікується поява нових соціальних груп селян — безземельних, малоземельних, великих землевласників, тих, які мають і не мають худоби, техніки, банкрутів, заможних, середніх і незаможних тощо. Це є соціальна сторона формування нових економічних відносин. Проявиться, на нашу думку, ще одна закономірність становлення ринку робочої сили — формування резервної армії сільськогосподарських працівників. Основу її складатиме новий соціальний тип працівника — тимчасовий, найманий,

який відзначається високою мобільністю, тобто готовністю змінити вид і місце роботи, проживання.

З розвитком ринкових відносин в Тернопільській області закономірно виникають нові форми власності та господарювання на селі. Завершено реформування господарств, в результаті чого утворено 218 селянських спілок, 167 колективних сільськогосподарських підприємств, 60 колгоспів з пайовими відносинами, 17 агрофірм, 26 аграрно-акціонерних господарств і 8 колективно-пайових господарств. Понад 10 тис. чол. займаються підприємницькою діяльністю. Промислові підприємства є в 194 селах, з загальною чисельністю 15,4 тис. чол. працівників.

Однією з нових форм організації праці на селі є селянські (фермерські) господарства. На початок 1996 року в області нараховувалося понад 711 фермерських господарств, за якими закріплено понад 10,6 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 9,9 тис. га ріллі. В 1995 році чисельність працюючих в них досягла 1,5 тис. чол. Найбільш інтенсивно проходить створення фермерських господарств у Тернопільському, а також у південних районах області — Борщівському, Чортківському та Терехівському.

Разом з тим, залучення селян до землі, до справжнього господарювання на ній — це складний еволюційний процес, який передбачає не тільки надання можливостей самостійного господарювання, але й створення відповідних умов, прав, обов'язків і відповідальності. Необхідно тому створити такі умови, які б сприяли реалізації генетично закладеного в українському селянинові почуття господаря.

Розпочате перетворення відносин власності та форм господарювання треба здійснювати не адміністративними насильницькими методами, а переконанням і відповідною державною підтримкою.

Незважаючи на досить високі темпи збільшення чисельності селянських (фермерських) господарств, в теперішній час відношення

значної частини селян до їх організації неоднозначне. Соціологічні дослідження вчених показали, що більшість опитаного населення, вибираючи форми господарювання, віддає перевагу розширенню особистих підсобних господарств за рахунок збільшення земельних ділянок. І тільки незначна частина бажає стати фермером. Серед останніх переважають такі основні причини вибору: можливість господарювати самостійно, ні від кого не залежати; бажання одержати власну землю, а надалі передати її дітям; надія отримати хороші прибутки.

Серед основних причин, що перешкоджають утворенню фермерських господарств можна назвати, на нашу думку, такі: невпевненість у тому, що держава знову не заборонить самостійні селянські господарства; відсутність сили і здоров'я; матеріальна зацікавленість; незахищеність від втручання місцевої та районної влади; відсутність налагодженого збуту, постачання продукції, сировини; недостатність матеріальних і фінансових ресурсів; відсутність сільськогосподарської техніки, високі ціни на неї.

В області позитивно зарекомендували себе, як і в інших областях Західного регіону, особисті підсобні господарства селян. Вони, займаючи третину від колективних сільськогосподарських угідь, виробили понад 1/2 або майже в 2,8 раза більше продукції на одиницю площі порівняно з колективними господарствами. Отже, ефективність особистих підсобних господарств по відношенню до суспільного сектору сільськогосподарського виробництва значно вища. Проте для цих господарств характерна низька товарність виробництва.

З позитивної сторони зарекомендували себе та інші нові форми господарювання в аграрній сфері.

Реформування, модернізація сільського господарства повинна в майбутньому привести, як вже зазначалося вище, до зменшення зайнятості безпосередньо в цій галузі аграрної сфери. З року в рік буде зростати потреба в створенні нових, не пов'язаних з сільським господарством,

робочих місць в несільськогосподарських сферах прикладання праці, в комунальному господарстві, сфері обслуговування, інфраструктурі, переробній промисловості.

Більшість регіонів області, як і України в цілому, потребують розширення функцій у розвитку села, переходу до його багатофункціонального розвитку і відповідно зміни форми зайнятості.

Важливо, на нашу думку, збільшити кількість малих підприємств в сільській місцевості в сфері переробки сільськогосподарської сировини, виробництва будівельних матеріалів, побутового обслуговування населення, розвитку різних форм відпочинку (так званий агротуризм).

Розміщення цехів і філіалів промислових підприємств з випуску продукції несільськогосподарського профілю на селі дозволить створити додаткові робочі місця і буде сприяти, на нашу думку, рівномірному використанню працівників впродовж року. Важливу роль може відіграти в перспективі кооперація сільськогосподарських підприємств з промисловими підприємствами та об'єднаннями, торговельними, постачальницькими та іншими господарськими організаціями у виготовленні на основі угоди для них різних виробів виробничо-технічного призначення, напівфабрикатів, товарів народного споживання.

Важливе значення для розширення сфери прикладання праці, матиме, на нашу думку, розвиток малого бізнесу на селі. В багатьох країнах світу, наприклад, в сільській місцевості виникає значна кількість малих фірм і підприємств, які виготовляють для сільського господарства різного типу засоби виробництва, інвентар, або ті, що переробляють сільськогосподарську сировину. Необхідне також використання двопрофесійної роботи селян. Мається на увазі використання додаткової роботи в межах власного господарства (наприклад, мати сільський магазин, ремісничу майстерню, приймати туристів, переробляти продукцію сільського господарства).

Одним із напрямків вирішення проблеми забезпечення зайнятості може бути, на нашу думку, організація об'єднання типу фермер — переробне підприємство — магазин, що забезпечить швидше просування продукції до споживача. У сільському господарстві фермер повинен бути працівником широкого профілю; вузькоспеціалізовані функції повинні брати на себе різні консультаційні служби. Це ще один шлях раціонального використання трудового потенціалу в сільському господарстві та підвищення його ефективності.

Розвиток підприємництва в сільській місцевості має і матиме особливе значення. Воно створить можливість змінити цінності та забезпечити потреби сільського населення шляхом використання місцевих ресурсів, визначить розширення інфраструктури.

Вирішення проблем формування і використання сільського трудового потенціалу можливе через прискорений розвиток несільськогосподарської сфери трудової діяльності безпосередньо в сільській місцевості. Основною метою розвитку сільської невиробничої сфери має стати доступність для всіх жителів одержання різних видів послуг. Тому необхідно забезпечити розвиток соціальної інфраструктури за рахунок створення єдиних систем медичного, культурного, побутового і торгівельного обслуговування сільського і міського населення в районах з невеликою відстанню до міста і з добре налагодженою транспортною мережею.

До невідкладних заходів сприяння якнайкращій зайнятості сільського населення можна також віднести:

— відкриття в селах навчальних закладів з підготовки спеціалістів для сільського господарства; створення сприятливих умов для навчання, підвищення кваліфікації селян, особливо молодих;

— сприяння розвитку особистого підсобного і домашнього господарства сільських жителів;

— збільшення наділів землі для розширення особистого підсобного господарства до розмірів, що забезпечить прожитковий мінімум сім'ї сільського жителя;

— приватизація землі, внаслідок якої значна кількість сільського населення залишатиметься в селах, буде працювати на ній.

3.4. Особливості використання трудового потенціалу в промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку

Стан, у якому перебуває сьогодні економіка України, потребує прискореного формування ринкових відносин. Така гостра потреба зумовлюється тим, що радикальна перебудова економіки, в основі якої лежить заміна одного типу відносин іншим, більш ефективним, супроводжується значними економічними й соціальними потрясіннями. Головним завданням цього періоду є конструювання механізму соціального захисту населення, основним елементом якого є формування ефективної системи управління зайнятості населення, адекватної новим умовам економічного розвитку суспільства.

Підвищення ефективності праці в значній мірі залежить від умов (демографічних, економічних) використання трудового потенціалу в галузях народного господарства, перш за все, в промисловості, будівництві, транспорті та зв'язку.

Як показують статистичні дані, переважна частина працюючого населення зайнята в галузях матеріального виробництва, найбільше в промисловості (25,6%), будівництві (6,0%), транспорті (6,9%) і зв'язку (2,1%). Однак, ця частка постійно зменшується за рахунок збільшення кількості зайнятих в галузях невиробничої сфери (див. рис. 11).

Основна частина цього населення області зайнята в промисловості (див. рис. 11), найбільше — в харчовій і легкій. Саме ці галузі

промисловості є галузями спеціалізації Тернопільської області серед інших областей України.

Серед галузей харчової промисловості на першому місці за обсягом випуску продукції та основними виробничими фондами, зайнятим в ній населенням (31,6%, або 6998 чол.), є цукрова промисловість.

Частка населення, зайнятого в промисловості, будівництві, транспорті та зв'язку Тернопільської області (%)¹

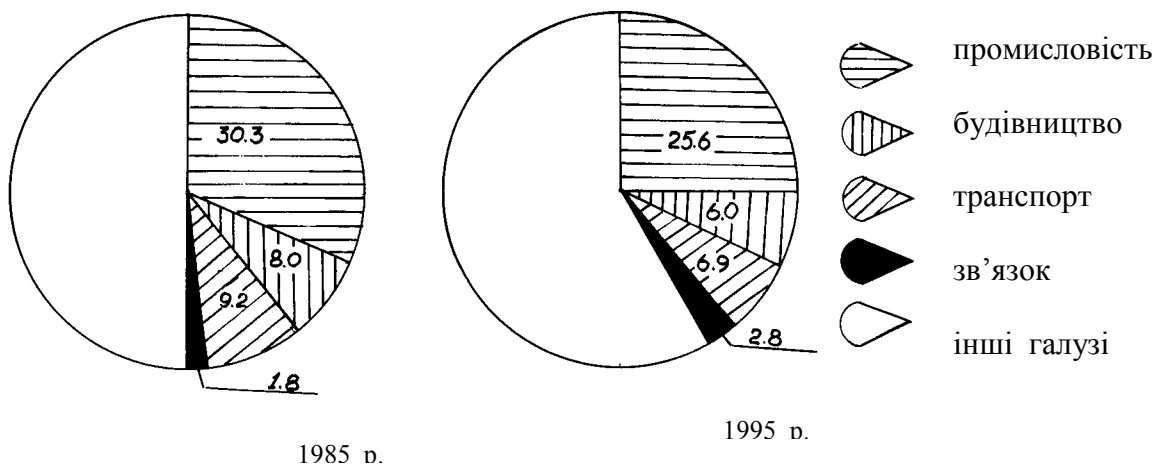

Рис. 11

На території області є 9 цукрових заводів. Найбільші з них — Чортківський, Кременецький, Хоростківський, Збаразький, Буцацький, Борщівський, Козівський, Ланівецький та Тернопільський завод "Поділля" (див. рис. 12). Але, починаючи з 1991 року відбувається поступове зниження виробництва цукру та звільнення значної кількості працівників.

Флодоовочеконсервна промисловість розвинена в основному в районах, де є значна кількість трудового потенціалу, власна сировинна база (див. рис. 12). Переробка овочів і фруктів здійснюється на 10 консервних заводах (Бережанському, Скала-Подільському, Мельниця-Подільському, Копичинському, Гримайлівському, Заліщицькому, Збаразькому, Підволочиському, Підгаєцькому, а також у містечку Дружба Теремовлянського району та багатьох цехах колгоспів, які розміщені

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

майже рівномірно по всій території області.

Особливе місце серед галузей харчової промисловості за зайнятістю в ній трудового потенціалу займає спиртово-горілчана промисловість. Вона разом з плодоовочеконсервною і цукровою є галузями спеціалізації Тернопільської області. В області діє 9 спиртзаводів з загальною чисельністю працюючих 1922 чол. (див. рис. 12).

Значна частина населення області працює в молочній промисловості. Найбільшими підприємствами цієї галузі є Тербовлянський завод сухого знежиреного молока, Тернопільський, Козівський, Монастирський молокозаводи, Чортківський, Буцацький сирзаводи, а також 7 маслозаводів з загальною чисельністю працюючих 637 чол.— див. рис. 12.

М'ясна промисловість представлена в області Тернопільським (с. Острів, з числом працюючих 1135 чол.) та Чортківським (910 чол.) м'ясокомбінатами, а також цехами по переробці м'яса, які діють при райхарчокомбінатах та в колгоспах по всіх районах області.

Значна частина зайнятого населення працює на підприємствах борошномельної, кондитерської та інших галузей харчової промисловості, які розміщені більш-менш рівномірно по всій території області.

Разом з тим, впродовж тривалого часу відбувається зменшення частки працівників в харчовій промисловості, незважаючи на абсолютне збільшення кількості продукції цієї галузі. Це залежить, на нашу думку, від росту продуктивності праці та свідчить про ефективніше використання трудового потенціалу. Довгий час харчова промисловість Тернопільщини розвивалась при нижчій (на 25—35%) фондоозброєності, ніж в середньому по Україні. У формуванні показників незбалансованості робочих місць і трудового потенціалу в області чималу роль поряд з економічними прорахунками і недостатніми темпами підвищення продуктивності праці, відіграють, на нашу думку, демографічні фактори, які виражаються в сповільненні темпів приросту населення в працездатному віці.

Кількість зайнятих у галузях харчової промисловості Тернопільської області

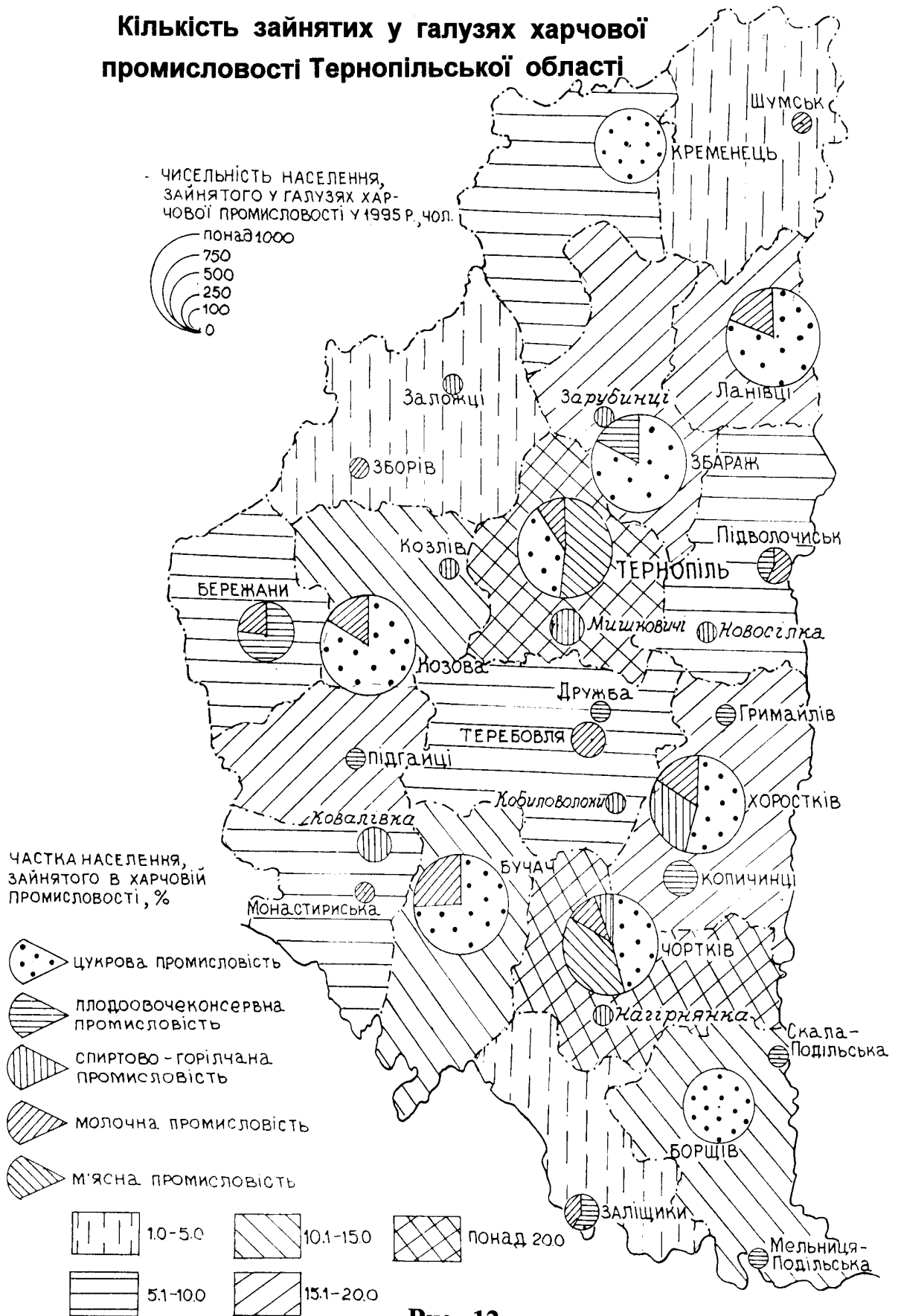

Рис. 12

Друге місце за обсягом товарної продукції після харчової промисловості займає легка, а за кількістю працюючих (13,4 тис. чол. у 1995 році) — 3 місце в структурі промислового комплексу області. Розвинулась вона на основі залучення значної кількості незайнятого жіночого населення, базується на переробці місцевої (шкіра) та привізної (бавовна, текстиль, шерсть, шкіра) сировини. В структурі даної галузі за чисельністю зайнятих трудових ресурсів (6921 чол.) виділяється текстильна промисловість, представлена в/о "Текстерно" в м. Тернополі, Кременецькою ватною фабрикою, Заліщицькою фабрикою текстильно-художніх виробів. Разом з тим, в даній галузі особливо швидкими темпами відбувається спад виробництва, який був викликаний, в першу чергу, на нашу думку, розривом постійних господарських зв'язків в умовах розпаду в минулому єдиного економічного середовища. Це призвело до сировинної кризи в даній галузі, її підприємства тривалий час простоюють, значна частина працівників вивільняється, або неповністю зайнята.

Досить велика кількість зайнятого населення (2596 чол.) працює на підприємствах швейної промисловості. Вона представлена швейними фабриками у Тернополі, Чорткові, Почаєві Кременецького району, Монастириську, а також цехами та ательє індивідуального пошиву і ремонту одягу, розміщеними більш-менш рівномірно по всій території області (див. рис. 13).

До складу галантерейної промисловості області входить 6 підприємств, найбільшим з яких за випуском продукції і чисельністю зайнятих є фабрика "Подоланка" (в м. Тернополі).

Взуттєва промисловість нараховує 1545 чол. персоналу. Представлена взуттєвими фабриками в м. Тернополі, Тереховлі, Почаєві.

Як і в харчовій, в легкій промисловості відбувається значне зменшення чисельності працюючих.

Розподіл зайнятого населення Тернопільської області за галузями промисловості

Всього зайнято у галузях промисловості на 1.01.1996р. (чол.)

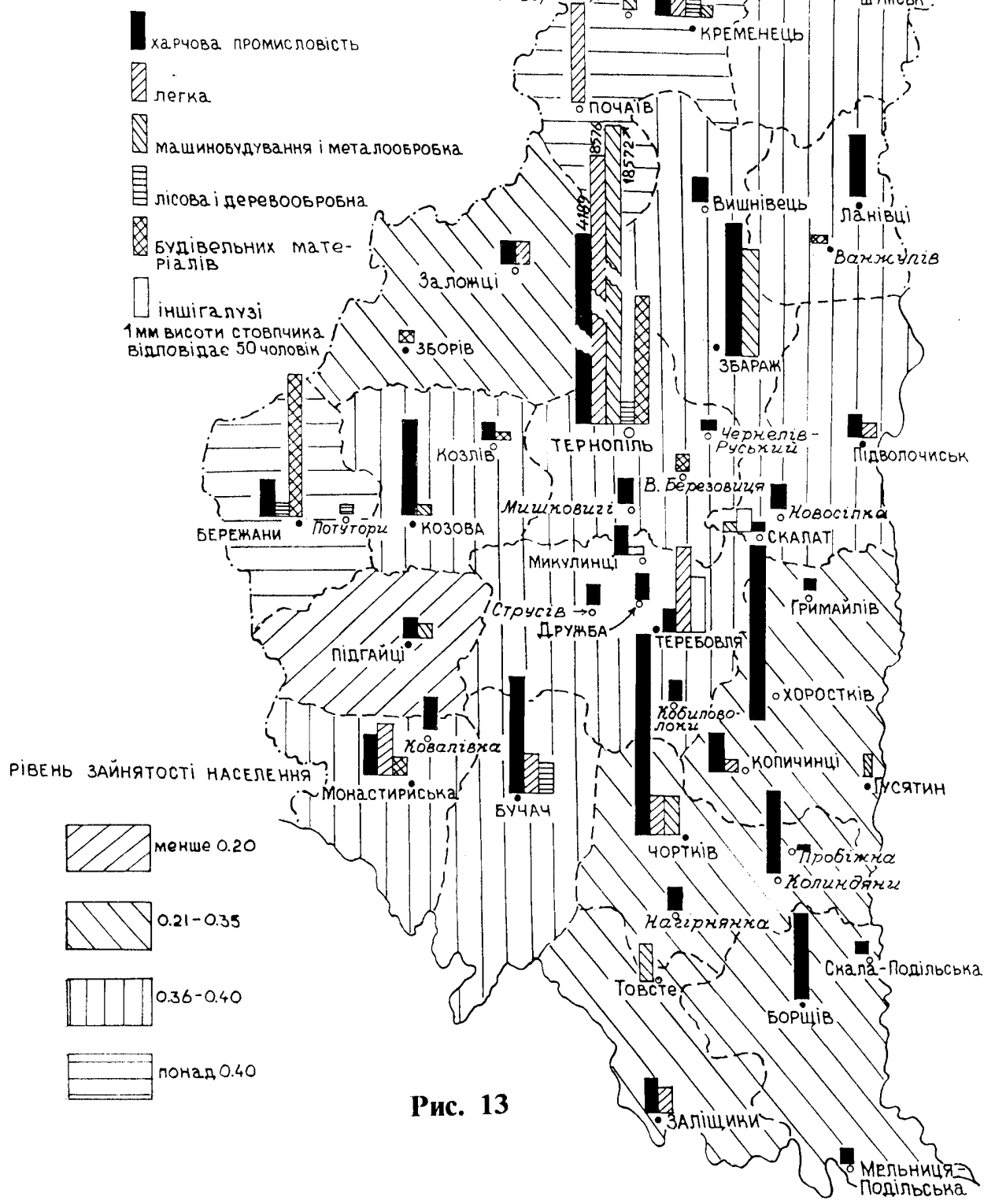

Рис. 13

Велика частка (27,8%) населення, зайнятого в галузях матеріального виробництва працює в машинобудівній промисловості та металообробці. За чисельністю зайнятих вона займає в області друге місце після харчової промисловості, в ній сконцентровано близько 28,2 % промислово-виробничих фондів, виробляється близько 1% машинобудівної продукції України. Ця галузь вважається "наймолодшою" галуззю (питома вага вікової групи 16—29 років становить сьогодні близько 31,5%, а групи старше 50 років — 17,0%).

Найбільшими підприємствами цієї галузі є в/о Тернопільський завод по випуску бурякозбиральних комбайнів з чисельністю промислово-виробничого персоналу 4613 чол., світлотехнічна компанія "Ватра" — 4584 чол. заводи радіотехнічної апаратури "Оріон" (3998 чол.) і "Сатурн" (1153 чол.) та ін. Металообробка має місцеве значення, в ній зайнято 2556 чол. трудового потенціалу області.

В області намітилася тенденція до зниження чисельності зайнятих у лісовій і деревообробній промисловості. Це пов'язано з тим, що зменшилася частка місцевої сировини, а збільшилась — довізної (головним чином з Росії). В зв'язку з цим, в останній час загострилася сировинна криза, відбувається поступовий спад випуску продукції даної галузі, багато підприємств простоюють або працюють на половину потужності, а це призводить, на нашу думку, до вивільнення значної кількості працюючих.

Так, за даними Тернопільського обласного управління статистики в 1995 році, в даній галузі було зайнято 2389 чол. Найбільше їх працює на Тернопільській, Кременецькій, Бережанській меблевих фабриках та на Озернянському Борщівського району, Потуторському Бережанському району деревообробних заводах (див. рис. 13).

В зв'язку з розширенням масштабів сучасного будівництва особливого розвитку в області набула промисловість будівельних матеріалів. В ній зайнято 4675 чол. Разом з тим, для неї, як і для усього

промислового комплексу області, характерне значне зменшення чисельності зайнятого населення. Підприємства даної галузі розміщені більш-менш рівномірно по всій території області, найбільше — в районах, де є значні запаси будівельних корисних копалин (глини, вапна, піску, будівельного каменю).

В області функціонують підприємства по виробництву будівельного скла і скляного посуду в м. Бережани, де працює 1232 чол., а також розвинене фарфоро-фаянсове виробництво в м. Тернополі, представлене Тернопільським фарфоровим заводом, де працює 1104 чол. промислово-виробничого персоналу.

Роль інших галузей промисловості області з погляду використання її трудового потенціалу незначне. Так, тільки 9108 чол. зайнято в хімічній, поліграфічній, паливно-енергетичній та ін. галузях.

Особливу роль в системі територіального розподілу праці тепер відіграє місцева промисловість, яка за багатогалузевою структурою виробництва, характером виробничої діяльності сприяє інтенсивному розвитку і раціональному розміщенню продуктивних сил на території області за рахунок більш повного та ефективного використання місцевих сировинного та трудового потенціалу. Особливістю місцевої промисловості є ще й те, що виходячи із специфіки виробничої діяльності вона має можливість використовувати на окремих ділянках виробництва трудовий потенціал з порівняно меншими вимогами до його професійно-кваліфікаційного рівня, залучати до виробництва сезонні залишки робочої сили, приймати на роботу на неповний робочий день жінок, зайнятих в домашньому господарстві, залучаючи їх до виконання замовлень діючих підприємств, цехів, або шляхом організації спеціальних виробництв надомної праці.

Місцева промисловість відіграє значну роль у вирішенні проблеми більш планомірного і раціонального розміщення промислових

підприємств і наближення їх до районів концентрації резервів робочої сили. Розміщення їх на перспективу повинно орієнтуватися на райони, де нераціонально будувати великі державні підприємства та на малі і середні міста, містечка та великі населені пункти сільської місцевості, віддалені від промислових центрів.

Покращення використання трудового потенціалу повинно йти по лінії раціональнішого використання робочої сили шляхом підвищення продуктивності праці на основі впровадження на підприємствах нової техніки, ефективнішого використання фонду робочого часу, підвищення якості підготовки кадрів.

Значна частина зайнятого населення працює в будівництві (17,3 тис. чол. або 6,0%). Разом з тим, вже впродовж тривалого часу спостерігається значне зменшення чисельності працівників даної галузі. Так, тільки з 1985 по 1995 роки вона зменшилась на 10,1 тис. чол. (або на 2%), причому це характерно для всіх районів області.

Значне зменшення чисельності працюючих в даній галузі пов'язане, на нашу думку, з зниженням обсягів капіталовкладень, що є наслідком послаблення економічної кризи в державі і області зокрема. Значне зниження почалося в 1990 році та досягло максимального рівня у 1994—1996 роках. Це, в свою чергу, призвело до зменшення обсягів будівельних робіт в області. Особливо значне скорочення — в Гусятинському (на 29%), Збаразькому (на 12%), Підволочиському (на 14%), в м. Тернополі (на 18%).

На сучасному етапі, коли економічна криза продовжує поглиблюватись, багато підприємств області опинились перед загрозою зупинки, що, в свою чергу, призведе до значного вивільнення працівників з даної галузі господарства.

Транспорт і зв'язок — галузі господарського комплексу, від рівня розвитку яких залежить функціонування виробництва, добробут людей. В

Тернопільській області населення, зайняте в даних галузях у 1995 році становило 25,6 тис. чол., або 9,7%. Про розподіл зайнятих у різних видах транспорту і зв'язку свідчить додаток 25.

Із нього видно, що найбільше населення зайнято в автомобільному (52,5%) і залізничному (40,8%) транспорті. Саме цими видами транспорту здійснюється більша частина вантажо- і пасажиро-перевезень. Причому в сільській місцевості ці види транспорту набагато гірше розвинуті, ніж у міських поселеннях, а деякі з них взагалі не розвинені. Про це говорить і співвідношення чисельності зайнятих в різних видах транспорту в міських і сільських поселеннях.

Разом з тим, впродовж тривалого часу відбувається поступове зменшення чисельності зайнятих в даних галузях області. Так, тільки з 1985 по 1995 роки, вона зменшилась на транспорті на 7,8 тис. чол. (або на 2,3%), у зв'язку — 0,2 тис. чол. Причому це характерно для всіх районів області. Основна причина такого явища — загальна економічна криза в Україні, області, яка охопила усі загалом галузі господарства. Найбільше зайнятих на транспорті у м. Тернополі, Чортківському, Збаразькому районах, а найменше — у Підгаєцькому районі. У зв'язку найбільше залучено трудового потенціалу області у Тербовлянському, Збаразькому районах, а найменше — в тому ж Підгаєцькому районі (див. рис. 14).

В географії зайнятості населення області в вище згаданих галузях спостерігаються значні відмінності, зумовлені регіональними особливостями територіального поділу праці та спеціалізації господарства. Високою є питома вага зайнятих у промисловому виробництві. Аналіз свідчить, що в великих містах склалася висока частка зайнятості працівників у машинобудівній, легкій та харчовій промисловості, на транспорті.

Малі та середні міські поселення є переважно центрами харчової промисловості та промислового обслуговування сільськогосподарських

Зайнятість населення Тернопільської області у галузях господарства

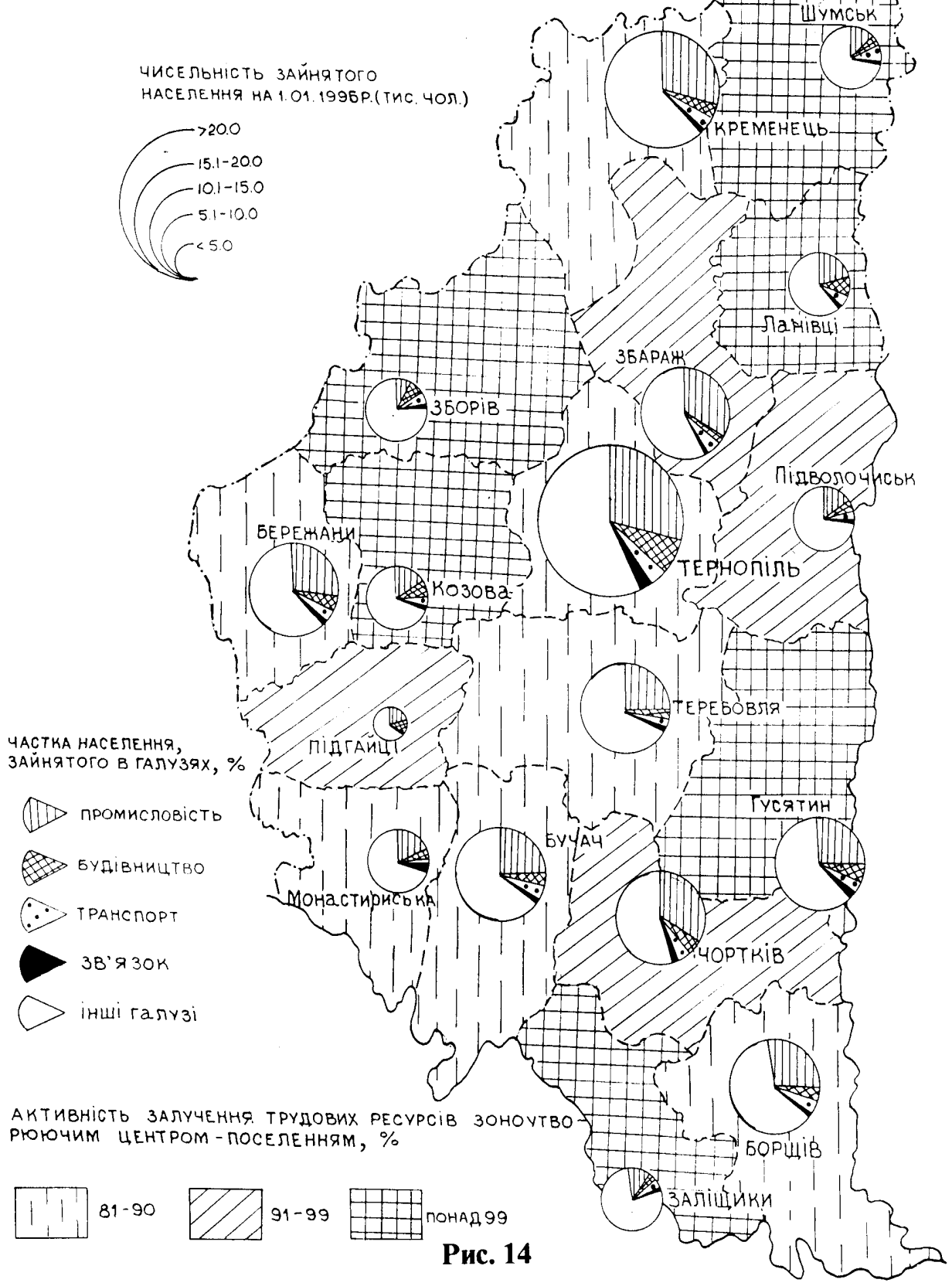

Рис. 14

виробництв. Разом з тим, виділяються ще міста з чітко вираженою вузькогалузевою спеціалізацією.

На основі аналізу структури зайнятості в області виділимо такі типи міських поселень:

I тип — центри адміністративних районів з розвитком декількох галузей обробної промисловості (Кременець, Чортків, Бережани, Тереховля, Бучач, Борщів, Збараж);

II тип — центри адміністративних районів з однією або двома галузями промисловості, значною часткою зайнятих в сільському господарстві (Монастирська, Зборів);

III тип — центри районних систем з розвинутою промисловістю, значною часткою зайнятих в сільському господарстві та курортному господарстві (м. Заліщики);

IV тип — міста із значною зайнятістю населення у сільському господарстві, незначним розвитком промисловості (Підгайці, Скалат, Хоростків);

V тип — міста з чітко вираженими промислово-транспортними функціями (Копичинці).

Серед міст області окремо виділимо м. Тернопіль, як центр, у якому найбільше людей зайнято у промисловості, велика частка зайнятих у транспорті і зв'язку, в будівництві. В ньому зосереджені найбільші установи області, які здійснюють безпосереднє керівництво господарством на території Тернопільської області.

За таким же принципом виділимо типи містечок:

I тип — містечка з чітко вираженими організаційно-господарськими функціями, зайнятістю населення в одній-двох галузях промисловості, значною часткою працюючих у сільському господарстві (Козова, Підволочиськ, Шумське, Ланівці, Гусятин);

II тип — містечка, які мають незначну частку зайнятих у промисловості, значну у сільському господарстві, невиробничій сфері (Золотники, Великий Глибочок, Великі Бірки, Скала—Подільська, Товсте, Вишнівець, Заложці, Козлів, Гримайлів, Микулинці, Заводське, Коропець).

На розвиток і розміщення промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку в області впливають різні фактори, головними серед яких є демографічні, техніко-економічні, а також загальна економічна ситуація в державі в цілому і в області зокрема.

Зупинимося спершу на впливі демографічної ситуації.

В кількісному аспекті деморозвиток в області в останні роки характеризується стійкою тенденцією до скорочення чисельності населення. Порівняння ж питомої ваги населення в працездатному віці в загальній чисельності населення за останні п'ять років показали, що цей показник скоротився, що призвело до збільшення демографічного та економічного навантаження працездатного контингенту не стільки за рахунок вікової групи 0—16 років (через зниження рівня народжуваності), скільки за рахунок підвищення виходу населення за межі працездатного віку.

В нашому випадку рівень трудової активності населення області зайнятого в промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку становитиме:

$$K_{\text{а.н.}} = \frac{115,9}{615,2} = 0,188.$$

Рівень зайнятості в даних галузях становитиме: $K_{\text{з.с.}} = \frac{115,9}{284,6} = 0,407.$

По районах області дані показники представлені в додатку 26.

Дослідження показують, що відносне збільшення працездатного населення є лише в м. Тернополі, Чортківському, Тернопільському районах. При цьому висока питома вага населення в працездатному віці в загальній його чисельності викликана, на нашу думку, різнонаправленими тенденціями в таких процесах, як народжуваність, постаріння, смертність, міграція.

З аналізу трудової активності населення, зайнятого в промисловості, транспорті, зв'язку та будівництві, яка визначається згідно відповідного показника видно, що зайнятість в даних галузях набагато менша, ніж питома вага населення працездатного віку.

Але така тенденція скоріше залежить в сучасних умовах від значного вивільнення, а, отже, зменшення чисельності зайнятого населення в даних галузях і не пов'язана з підвищенням питомої ваги працездатного населення.

Разом з тим, різні вікові та статеві групи трудового потенціалу володіють неоднаковою трудовою активністю. Суттєво відрізняється ефективність їх праці. Так, якщо продуктивність праці одного середньорічного працівника прийняти за одиницю, то у віці 15—19 років вона буде складати 0,71, а в 40—44 роки — 1,12. Трудова активність працездатних чоловіків у віці 25—29 років коливається в межах 15—93,1%, тоді як жінок — відповідно 10—65,9% [87. —С. 134—136]. Ці розбіжності треба враховувати при оцінці трудового потенціалу регіону, окремої галузі та визначенні перспективи його розвитку.

При розміщенні тої чи іншої галузі варто врахувати ще один аспект. Резерви трудового потенціалу в основному визначаються складом зайнятих за віком та статтю. В першому випадку, тобто, враховуючи стать, повний життєвий потенціал жінок в Україні складає близько 1071,9 млн. люд.-років, тобто на 25,4% вище, ніж у чоловіків, а трудовий потенціал (475,5 млн. людино-років) — на 9,1% менше, що обумовлено розбіжностями в тривалості їх трудового періоду, визначеного законодавством [6. — С. 65].

В іншому випадку, тобто враховуючи вік, сукупна маса трудового потенціалу залежить від вікового складу зайнятих і чим нижче їх вік, тим більша маса трудового потенціалу і його резервів. Це слід враховувати при визначенні перспектив розвитку різних галузей господарства і,

головним чином, промисловості, поскільки всі вони відрізняються між собою складом зайнятих за віком. Найбільше "постарілою" в області є харчова промисловість (питома вага вікової групи 16—29 років складає 27,1, а групи старшої 50 років — 20,3%), а найбільш "молодою" — машинобудування (відповідно 31,5 і 17,0%).

Причина такого розходження криється в повільному впровадженні нової техніки в харчовій промисловості в порівнянні з машинобудуванням, що, природньо, визначає для молоді ступінь престижності під час вибору місця прикладання праці.

При розміщенні тих чи інших підприємств необхідно звернути увагу на статеву структуру населення. Так, наприклад, затрати чоловічої праці на роботах, що потребують значної фізичної сили, будуть більш ефективнішими в порівнянні з такими ж за кількістю та часом затратами жіночої праці. Разом з тим, є ряд виробництв, де жіноча праця є більш якісною та продуктивнішою, ніж чоловіча.

З демоекономічною ситуацією тісно переплітаються техніко-економічні процеси. Сьогодні вони особливо негативно впливають на неї: низькі коефіцієнти вибуття старого та змінності роботи високопродуктивного обладнання, повільна зміна технологічних способів праці, що обумовлює високий рівень зайнятості ручною працею. Тому, на нашу думку, вірне твердження, що основою вдосконалення демографічних і демоекономічних структур населення держави та області зокрема повинні стати прискорене скорочення сфери прикладання тяжкої фізичної праці та перехід від часткової до повної раціональної, ефективної зайнятості населення.

Демографічна ситуація і техніко-економічні процеси пов'язані, можливо, навіть залежні від сучасної економічної обстановки в області та в Україні в цілому. Вона, в свою чергу, впливає на формування ринку праці. Процес формування ринку праці у промисловості, будівництві,

транспорті і зв'язку області відбувається під впливом ряду факторів, яким характерні виникнення і розвиток ринкових товарно-грошових відносин.

Формування ринку праці Тернопільської області у промисловості, транспорті і зв'язку, будівництві відбувається за рахунок працівників, вивільнених із різних галузей промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку, молоді, яка вперше вступає в трудову діяльність, звільнених з місць позбавлення волі, військовослужбовців, осіб, що закінчили ВУЗи, плинності кадрів.

Серед галузей господарства області будівництво надає 14,8% вакансій (II місце після сільського господарства), промисловість — 11,9%. Почастішали звернення малих підприємств у службу зайнятості за допомогою у забезпеченні робітниками і спеціалістами. Станом на 01.01.1996 року в обласну службу зайнятості звернулось 48 малих підприємств про потребу 398 працівників. Найбільша потреба підприємств і організацій в робочій силі станом на 01.01.1996 року була в м. Тернополі (139 чол.), Лановецькому (116 чол.), Борщівському (109 чол.) районах, в тому числі робітників — 91,7% і службовців — лише 8,3%.

Значна чисельність працівників вивільняється з підприємств, організацій, установ в зв'язку з ліквідацією, реорганізацією та перепрофілюванням. Вони поповняють ряди безробітних. Найбільше було вивільнено працівників з цього приводу у 1995 році у м. Тернополі (261 чол.), Бучацькому (112 чол.), Кременецькому (107 чол.) районах.

В галузевому розрізі найбільше вивільнених з промислових підприємств — 49,7% від загальної кількості вивільнених, менше 5% в транспорті і зв'язку, будівництві. Серед вивільнених 60% складають жінки і 15,7% молодь у віці до 28 років.

Основними причинами вивільнення працівників залишаються, на нашу думку, розбалансованість економіки, спад виробництва, брак

оборотних коштів, а нерідко і невміння керівників організувати виробництво в нових умовах.

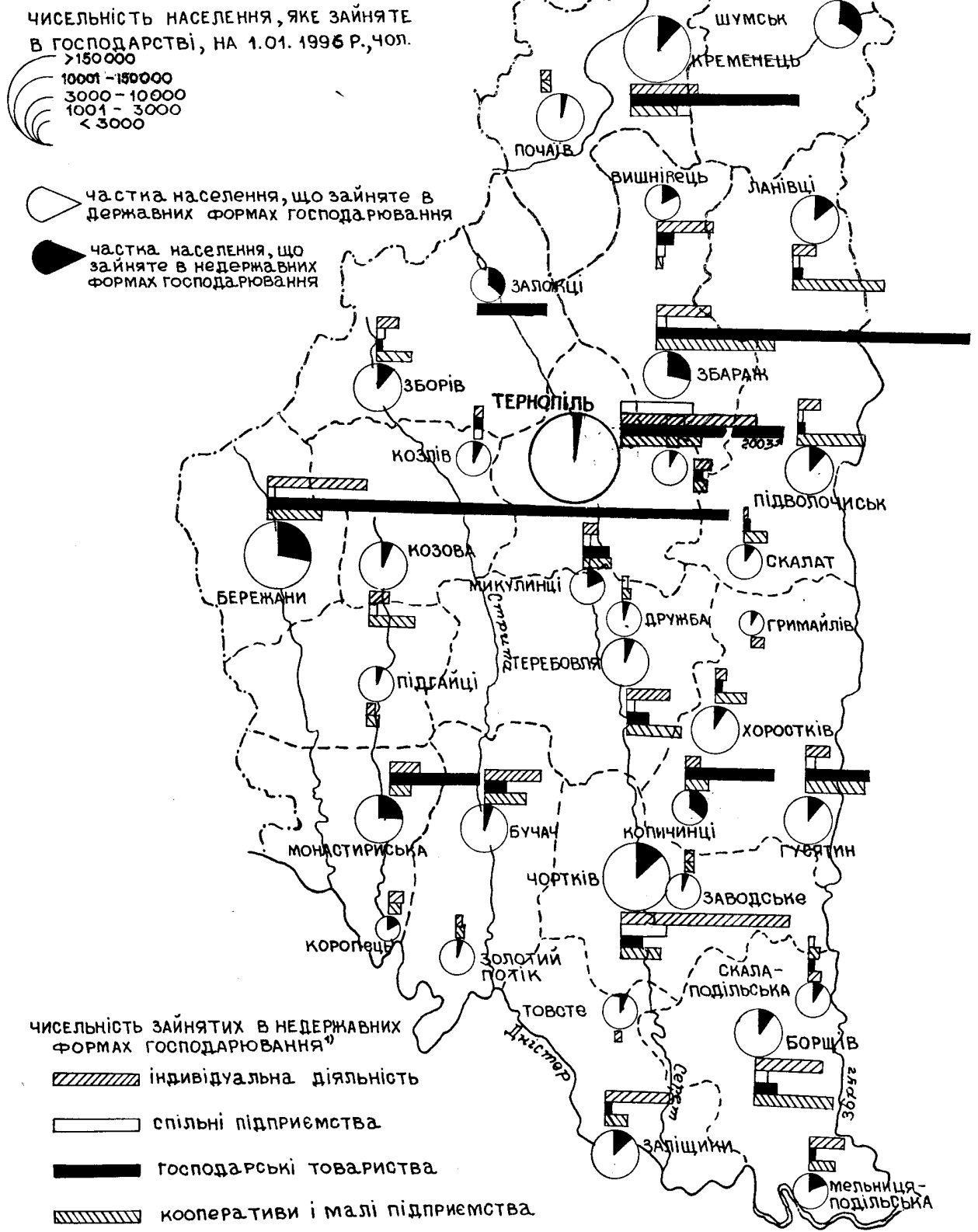
Існує також так зване проведення громадських робіт, задля якого укладаються договори з підприємствами, в яких вказується кількість робочих місць, в тому числі з гнучкими формами зайнятості. Бере участь у громадських роботах порівняно мала частка громадян. Найбільше громадських робіт проводиться у промисловості, далі йде будівництво, а потім транспорт і зв'язок.

Головний чинник, що перешкоджає виникненню масового безробіття — розвиток підприємництва. Воно знаходиться в області у зародковому стані. Разом з тим, з 1992 по 1993 рік чисельність зайнятих в малих, спільних підприємствах, кооперативах значно зросла, а вже в 1994—1995 роках вона почала зменшуватись (див. додаток 27). Як видно з додатка 27, особливе скорочення чисельності зайнятих відбулося в промислових підприємствах. Така зміна пов'язана з певними труднощами, що стоять перед малими, спільними підприємствами і кооперативами, які займаються виробництвом. Про територіальні відмінності в зайнятості населення в недержавних формах господарювання Тернопільської області свідчить рис. 15.

Розглянувши статистичні матеріали про розвиток малого бізнесу (особливо в досліджуваних галузях) в Тернопільській області, ми можемо зробити висновок, що він, як особливий сектор ринкової економіки, ще недостатньо розвинений. Адже в країнах з розвинутою ринковою економікою питома вага малого підприємництва становить 60—70%. Причини підвищеної уваги до розвитку малих підприємств пояснюються особливим значенням їх в економіці країни (насичення ринку товарами і послугами, забезпечення зайнятості населення, формування конкурентного середовища тощо).

Разом з тим, розвиток малого бізнесу має ряд негативних тенденцій. А саме: значна кількість зареєстрованих такого роду

Зайнятість населення у недержавних формах господарювання

ПРИМІТКА: одному міліметру довжини стовпчика відповідає 25 чоловік

Рис. 15

підприємств так і не вступили в дію; переливання малого капіталу із виробництва у сферу торгівлі та посередницької діяльності; недовготривалість більшості малих фірм, що обумовлюються не тільки нестабільністю загальноекономічної ситуації, але й відсутністю стимулів до довгострокових інвестицій в економіку України, окремого її регіону.

Проблема зайнятості потребує якнайшвидшого розв'язання. До невідкладних заходів сприяння ефективному використанню трудового потенціалу (в даному випадку в промисловості, будівництві, транспорті і зв'язку) слід віднести, на нашу думку: забезпечення зайнятості з врахуванням специфіки умов праці та побуту різних демографічних груп; підвищення рівня продуктивності праці та формування прогресивної галузевої структури зайнятості; задоволення потреб галузей господарства в робочій силі з врахуванням її кількості та якості, вдосконалення професійних характеристик трудових ресурсів; узгодження зайнятості населення з завданнями демографічної системи, що дозволить ліквідувати недоліки у використанні трудового потенціалу, враховувати в господарській практиці різні процеси, властиві зайнятості й обумовлені, наприклад, специфікою праці різних професійно-демографічних груп, змінами в структурі робочої сили згідно рівню освіти, тобто кардинальною його реформою. Проблеми освіти різноманітні, але тепер і в майбутньому головні дві з них — проблема професійної освіти та якісний ріст підготовки кадрів. Вони вже сьогодні вимагають принципово нового підходу. До особливого заходу слід віднести розвиток малого і середнього бізнесу, що дозволить створити велику кількість додаткових робочих місць, наприклад, створення невеликих промислових підприємств, які б займалися переробкою сільськогосподарської та іншої місцевої сировини, особливо в трудонадлишкових районах. Необхідно здійснити заходи щодо збільшення обсягів підготовки робітників у професійних навчально-виховних закладах за суміжними та інтегрованими

спеціальностями (професіями), впровадження різнорівневого професійного навчання молоді для підвищення конкурентоздатності випускників цих закладів на ринку праці.

3.5. Особливості використання трудового потенціалу в сфері послуг

Поряд з виробничою сферою важливе значення для розвитку господарства, економіки в цілому, має сфера послуг, основою якої є різноманітні послуги.

Рівень розвитку тієї чи іншої галузі сфери послуг має величезне значення для формування і використання трудового потенціалу регіону. Вона впливає на трудовий потенціал через створення комплексу умов для ефективного його відтворення. Велике значення вона має для формування фізичних і інтелектуальних здібностей до праці, підвищення рівня освіти, кваліфікації, культури, здоров'я, поліпшення умов праці і побуту, організації відпочинку, розвитку торгівлі і транспорту. Через медичне, культурно-побутове обслуговування, житлово-побутові умови, школу, торгівлю, громадське харчування, підготовку кадрів сфера послуг впливає на раціональне використання трудового потенціалу.

Кількість зайнятих у виробничій сфері та в сфері послуг взаємно зумовлюють одне одного. З одного боку, чим вищий науково-технічний прогрес, тим більше робітників вивільняється з сфери виробництва в сферу послуг. З другого боку, прогресуючий розвиток сфери послуг є одним з факторів зростання продуктивності праці в виробничій сфері. Передумовою цього є, на нашу думку, в першу чергу, розширення наукових досліджень, поліпшення медичного, духовного і побутового обслуговування населення регіону.

За даними Тернопільського обласного статистичного управління в досліджуваному регіоні в галузях сфери послуг (освіта, наука, культура,

мистецтво, охорона здоров'я, фізкультура і спорт, побутове обслуговування, торгівля, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, невиробничі види обслуговування транспортом і зв'язком та ін.) у 1995 році було зайнято 154,1 тис. чол. (або 54,1%) від усього зайнятого населення області. Більшість робітників і службовців, зайнятих в сферах обслуговування, становлять жінки. Торгівлю, громадське харчування, охорону здоров'я, фізкультуру, соціальне забезпечення, народну освіту, культуру слід віднести за вказаними показниками до суто "жіночих" галузей: питома вага працюючих в них жінок коливається в межах 68,7 — 83,6%.

Разом з тим, в області дотепер найважливіші галузі сфери послуг ще не повністю задовольняють зростаючі потреби населення, особливо це відчувається в сільській місцевості. Така ж тенденція характерна і для інших областей Західного регіону. Розглянемо рівень задоволення потреб населення області у різних видах обслуговування і в наданні послуг окремо по кожній галузі досліджуваної сфери.

Важливою умовою піднесення матеріального і культурного рівня життя населення є розвиток освіти, науки, культури і мистецтва. В області в даній галузі було зайнято у 1995 році 57,0 тис. чол., що на 7,7 тис чол. більше, ніж у 1985 році. На 10000 чол. населення припадало у 1995 році 484 чол. зайнятих в названій галузі (у 1985 році — 428 чол.). Разом з тим, рівень розвитку науки, культури і мистецтва в області ще не повністю задовольняє потребу в них населення, особливо це стосується сільської місцевості.

В області постійно зростає чисельність осіб, які навчаються (див. рис. 16). Порівняно з 1988 роком у 1995 році кількість осіб, які здобувають освіту в різних навчальних закладах, збільшилось на 1,7 тис. чол. При цьому, як видно з графіка (рис. 16), значно зростає

**Кількість осіб у працездатному віці,
які навчалися у різних за видами навчальних закладах на
початок навчального року (тис. чол.)**

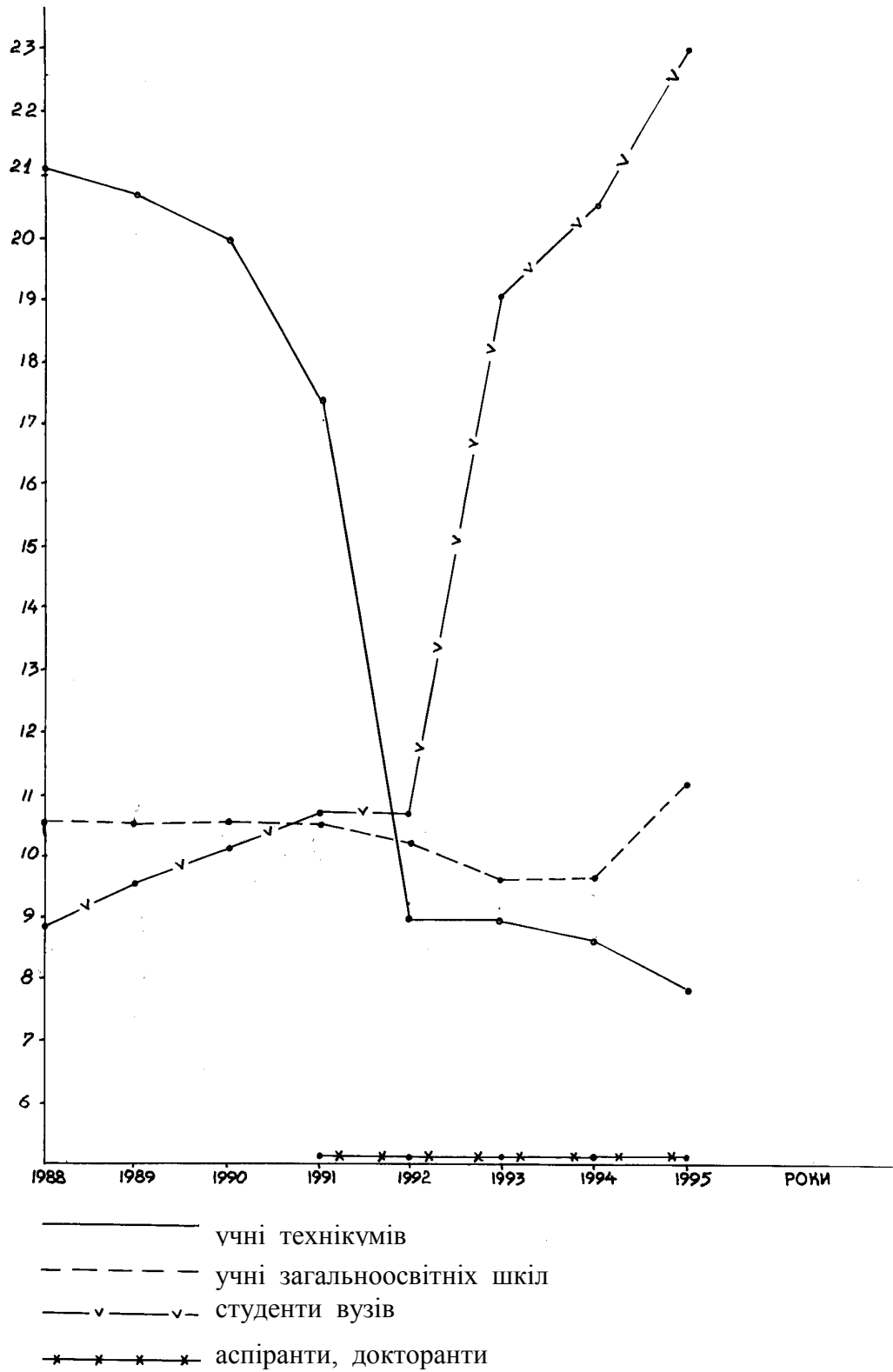

Рис. 16

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

чисельність студентів вузів (у 2,6 рази). Така тенденція сприяє поліпшенню професійної підготовки спеціалістів для різних галузей господарства, що, в свою чергу, впливає на якісний стан трудового потенціалу області. Разом з тим, починаючи з 1992 року, спостерігається значне зменшення кількості учнів профтехучилищ і технікумів, що говорить про престижність здобуваної професії в сучасних умовах. Такий самий процес (зменшення чисельності учнів) характерний і для учнів загальноосвітніх шкіл (див. рис. 16). Це пояснюється, на нашу думку, насамперед, зменшенням кількості дітей шкільного віку, що є наслідком зниження народжуваності в області, а також рядом інших причин.

Забезпеченість школами в цілому в області задовільна. В досліджуваний період тут функціонувало 259 початкових шкіл, 369 неповних середніх, 247 середніх, 5 гімназій, 5 ліцеїв та 7 шкіл для дітей з дефектами розумового та фізичного розвитку. Разом з тим, близько 33,8% сіл, або 76,2% сільського населення області не забезпечені школами. Це вимагає значних капіталовкладень у розвиток цієї галузі, перш за все, в сільській місцевості. Найменше шкіл є в Підгаєцькому, Ланівецькому та Козівському районах. Як нам здається, це пов'язано, головним чином, з політикою, яка проводилася у 70—80 р.р. по відношенню до "неперспективних" сіл, багато з яких було ліквідовано, або приєднано до більших поселень.

Якість трудового потенціалу залежить не тільки від розширення мережі шкіл, поліпшення умов праці та навчання в них, але й від розвитку системи професійної та вищої освіти. Так, в закладах системи профтехосвіти щороку здобуває освіту в області понад 7,0 тис. чол., разом з тим, велика кількість здобувають кваліфікацію (освіту) в різних технікумах. Розміщення училищ і технікумів є більш-менш рівномірним по усій території Тернопільщини (вони є майже в усіх районних центрах, а також в інших міських поселеннях). Найбільші з них з

достатнім освітнім персоналом: торгівельний технікум, кооперативний технікум в м. Тернополі., вище училище культури в м. Тербовля, політехнічний технікум в м. Копичинці, лісотехнічний технікум в м. Кременець, агротехнічний коледж в м. Бережани, радгосп-технікум в м. Бучачі та радгосп-технікум в м. Борщів, медичні училища в м. Чорткові та Кременці, педучилище в м. Чорткові, педагогічний коледж в м. Кременець, музичне училище, технічний коледж в м. Тернополі.

На відміну від середніх спеціальних, вищі навчальні заклади розміщені в м. Тернополі (приладобудівний, педінститут, академія народного господарства та медінститут). Тут зайнято 3135 чол. трудового потенціалу області. На кафедрах інститутів працює понад 650 кандидатів та 90 докторів наук, що говорить про високу якість потенціалу.

В наукових організаціях області та підприємствах, які ведуть науково-дослідні роботи, зайнято понад 3,2 тис. чол., з них 44 мають науковий ступінь кандидата наук. До найбільших установ, які займаються науковою роботою можна віднести: "Еліта", ВПКТІ "Світло", конструкторсько-технологічне бюро з експериментальною базою "Оргоснастка", Український науково-дослідний інститут тваринництва, Українська дослідна станція по тютюну і махорці НВО "Тютюн", філіал інституту "Дніпроцивільбуд", вузи м. Тернополя, в/о Тернопільський завод по випуску бурякозбиральних комбайнів.

Значна частина населення (2184 чол.) зайнята в установах дошкільного виховання дітей. Таких закладів на території області нараховувалось у 1994 р. близько 700. Значна частина садочків зосереджена в містах (23,8% від загальної кількості в області). Решта дитячих закладів розміщена в сільській місцевості. Разом з тим, в 65,1% сіл області дитячі дошкільні заклади відсутні (або 92,0% сільського населення не отримує цього виду послуг). Таких сіл найбільше в Кременецькому, Підгаєцькому, Збарзькому та ін. районах. Це свідчить

про те, що на території Тернопільської області необхідно провести ще ряд заходів для вдосконалення територіальної організації закладів дошкільного виховання, насамперед, створення таких закладів в тих селах, де є нагальна необхідність. Це дозволить піднести рівень забезпеченості області дошкільними закладами, а також покращить використання трудового потенціалу.

З освітою тісно пов'язана галузь сфери послуг — культура. Тут зосереджено 3013 чол. трудового потенціалу області. Рівень розвитку даної галузі визначається мережею різноманітних закладів і бібліотек, клубів, музеїв, театрів. В області діє понад 1 тисяча бібліотек, з них 139 знаходяться у містах, а решта — в сільській місцевості. На території Тернопільщини нараховується також понад 1038 клубних установ, які мають близько 238 тис. місць (в середньому по 20 місць на 1000 жителів). 102 клубні установи є у містах і селищах, 936 — в селах.

Значна частина культпрацівників зайнята в театрах. В області є 2 професійні театри — ляльковий і драматичний, розміщені в м. Тернополі. В області є 3 державні музеї, ряд їх філіалів, відділень.

Сучасні умови трудової діяльності та життя населення визначають значний рівень розвитку охорони здоров'я та високі темпи росту зайнятості трудового потенціалу в даній галузі. За даними Тернопільського обласного управління статистики в галузі охорони здоров'я, фізкультури і соціального забезпечення у 1995 році було зайнято 35,2 тис. чол., що на 7,1 тис. чол. більше, ніж у 1985 році. Разом з тим, в області з 1985 по 1995 рік зросли показники зайнятості в охороні здоров'я на 10000 чол. населення. Так, якщо в 1985 році цей показник становив 244 чол., то вже у 1995 році — 299 чол. на 10000 населення.

Охорона здоров'я області характеризується досить розгалуженою мережею лікувально-профілактичних закладів великої потужності. Так, на кожні 10000 жителів області припадає 132 ліжка у лікарнях (по Україні

— 134). Разом з тим, Тернопільська область має значні відмінності в розташуванні цих закладів по міських та сільських поселеннях. Переважна більшість лікарень розміщені у міських населених пунктах. В селах розміщено тільки 29 лікарень, які, на відміну від міських, розміщені в нетипових пристосованих приміщеннях. В середньому майже 24 тис. жителів села припадає на одну лікарню, або 620 чол. на одне ліжко (цього звичайно замало). За забезпеченістю ліжками в лікарнях і чисельністю зайнятого в цих установах трудового потенціалу виділяються Борщівський (2,195 тис. чол.), Кременецький (2,232 тис. чол. медичного персоналу) райони. Найменша їх кількість у Підгаєцькому (0,269 тис. чол.) і Лановецькому (0,958 тис. чол.) районах. Важливу роль у оздоровленні населення сіл мають, крім лікарень, лікарські амбулаторії та фельдшерсько-акушерські пункти. Але, ще й дотепер 37,6% сіл Тернопільщини не мають медичних закладів, тобто 7,8% сільського населення не має можливості користуватися такого виду послугами. Це, в основному стосується сіл, які раніше були віднесені до ряду "неперспективних", в яких такі пункти були свого часу ліквідовані, а потім не створені заново.

Тернопільщина має значну кількість працівників охорони здоров'я: понад 5,3 тисяч лікарів, 13,5 тис. осіб середнього медичного персоналу, що говорить про високу їх кваліфікацію (високий якісний рівень трудового потенціалу галузі). Забезпеченість лікарями в області досить висока — 54 лікарі на 10000 чол. Найвищий цей показник в м. Тернополі (55,7), де зосереджені найбільші заклади охорони здоров'я області. По районах цей показник коливається від 19,4 (Шумський район) до 30,2 лікарів на 10000 жителів (Чортківський район). Забезпеченість населення середнім медичним персоналом має також певні відмінності по районах області. В середньому по області вона становить 115 чол. на 10000 жителів. Разом з тим, в області не зменшується, а навпаки, збільшується кількість хворих. Це пов'язано, на нашу думку, головним

чином, з відсутністю у лікарнях належної матеріальної бази, багатьох видів ліків, а також невисокою професійною підготовкою значної кількості медичного персоналу в області.

Важливою галуззю сфери послуг, яка багато в чому визначає її сьогоденні розміри, є торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання. В Тернопільській області в даній галузі було зайнято у 1995 році 23,9 тис. чол. трудового потенціалу, що на 12,2 тис. чол. менше, ніж у 1985 році (36,1 тис. чол.). Забезпеченість працівниками торгівлі і громадського харчування в області досить висока — 203 працівники на 10000 чол. населення. Разом з тим, цей показник вже впродовж 5-ти років зменшується (в 1985 році він становив 313 чол., в 1990 році — 315 чол.). Найвищий він в м. Тернополі — 300 працівників торгівлі і громадського харчування на 10000 жителів, найменший в Підгаєцькому, Шумському, Ланівецькому районах.

Рівень розвитку, особливості зайнятості, територіальної організації торговельного комплексу значною мірою обумовлюються, окрім виробництва і розселення населення, потребами жителів, рівнем їх купівельної спроможності. На сучасному етапі, в умовах спаду виробництва товарів народного споживання, росту цін на ті чи інші товари, розвиток торгівлі, забезпеченість в ній залежить від впровадження, як у виробництво, так і в торгівлю, процесів комерціалізації та приватизації.

Торговельний комплекс області представлений 3950 підприємствами державної (в останній час її частка значно зменшилася), а також кооперативної торгівлі, 1560 підприємствами громадського харчування.

Значно зросла забезпеченість населення місцями в підприємствах громадського харчування. В розрахунку на 10000 жителів вона становить понад 767 місць (це 22 місце серед областей України). Показники

забезпечення населення торговою площею магазинів є дещо вищі (серед областей займає 14 місце).

Існують певні відмінності в забезпеченні міських і сільських жителів підприємствами торгівлі і громадського харчування, а також в зайнятості в даних галузях трудового потенціалу області. Звичайно в міських населених пунктах таких підприємств більше, ніж в селах і тому вони є торговими центрами для навколишньої сільської місцевості. Рівень розвитку таких центрів тим більший, чим краще розвинуте транспортне сполучення між ними і навколишніми селами.

Найбільшого розвитку дана галузь досягла в м. Тернополі, де в ній занято 7,03 тис. чол. обслуговуючого персоналу, в Кременецькому (2,4 тис. чол.), Тербовлянському і Чортківському (по 1,6 тис. чол.) районах. Найменше — в Підгаєцькому (0,2 тис. чол.), Шумському (0,4 тис. чол.) районах. Разом з тим, в області ще в 33,5 % сіл немає магазинів, а в 82,4% сіл — підприємств громадського харчування (тобто близько 2,9 % сільського населення не має можливості користуватися послугами магазинів і 64,6 % — підприємствами громадського харчування).

Для дальшого розвитку торгівлі і громадського харчування в області, насамперед, ефективнішого використання трудового потенціалу, необхідна, в першу чергу, на нашу думку, зміна форм власності як у виробництві, так і у самій торгівлі, громадському харчуванні. Окрім цього, важливе місце необхідно надати зміцненню матеріально-технічної бази торгівлі, яка в сучасний період знаходиться ще на низькому рівні (частка торгового обладнання у вартості виробничих фондів торгівлі і громадського харчування — 26,4%). А у багатьох випадках закуплене вже обладнання для підприємств торгівлі зберігається на складах і базах, не встановлюється з тих чи інших причин.

Підприємства сучасних побутових послуг (пральні, хімчистки, різноманітний ремонт, перукарні, фотоательє, готелі, домашні послуги та

ін.) і житлово-комунального господарства — важлива ланка в системі обслуговування населення. На розвиток даного виду послуг в сучасних умовах одночасно впливають різні фактори, які визначають кінцевий результат тих чи інших техніко-економічних зрушень. Технічне вдосконалення "виробництва послуг", поширення товарів підвищеної якості, швидке покращення зразків і типів виробів, що є в експлуатації, суперництво товарів тривалого користування і галузей обслуговування, які надають одні і ті ж послуги викликають тенденцію сповільненого росту числа підприємств і кількості зайнятих в них і навіть припинення роботи таких підприємств.

В Тернопільській області в галузі житлово-комунального господарства, невиробничих видів побутового обслуговування населення зайнято 12,4 тис. чол., (в т. ч. власне в побутовому обслуговуванні — 1,5 тис. чол.). На 10000 жителів в області в 1995 році припадає 105 чол. працівників даної галузі, тоді як у 1985 році він становив 115. Найбільше зайнято в м. Тернополі (8,38 тис. чол.), Чортківському (0,6 тис. чол.), Кременецькому (0,5 тис. чол.), найменше їх у Підгаєцькому (0,057 тис. чол.) і Лановецькому (0,070 тис. чол.) районах. Рівень розвитку сфери побутового обслуговування в області ще далеко не задовольняє потреби в ньому населення, особливо у сільській місцевості.

Побутові послуги в селах здійснюються комплексними приймальними пунктами, будинками побуту, швейними та ремонтними майстернями, лазнями. Разом з тим, в 76,7% сіл взагалі відступні заклади такого роду (тобто 52,1% сільського населення області позбавлені побутових послуг), в 90,3% селах області немає лань.

Деяке пожвавлення в побутове обслуговування населення внесли кооперативи. У 1995 році в них було зайнято 0,1 тис. трудового потенціалу області. Ними було виконано значний обсяг робіт. Однак, такі кооперативи в основному розміщені в міських поселеннях, а в селах, де

якраз побутових підприємств мало, такі кооперативи ще не створені. В майбутньому, коли буде проведена повніша приватизація побутових підприємств, створиться основа для зростання побутових послуг, виникнуть нові підприємства, як в міських, так і в сільських населених пунктах, що дасть можливість ширше використовувати трудовий потенціал населення області.

Значна частина населення (10,9 тис. чол.), зайнятого в сфері обслуговування працює в галузі житлово-комунального господарства, але їх кількість постійно зменшується. Разом з тим, зменшується і житловий фонд, особливо в міських поселеннях. Це пов'язано із зниженням темпів росту житлового будівництва в області внаслідок значного подорожчання будівельних матеріалів і самого будівництва.

В інших галузях сфери послуг зайнята незначна кількість трудового потенціалу, а саме значення послуг, наданих ними є не настільки важливе, як розглянутих вище галузей.

В сучасних умовах, коли значного розмаху набула економічна криза, все більше загострюються проблеми зайнятості населення. Вони, разом з галузями виробничої сфери охопили і сферу послуг.

Так, за даними Тернопільського обласного центру зайнятості на 1.01.1996 р. серед безробітних було: 2% культурно-освітніх працівників, вихователів — 4%, товарознавців — 9%, вчителів — 10%; серед робітників: швачок — 11%, кухарів — 11%, продавців — 6%, кравців — 6%, monterів радіоапаратури — 2%.

Основними причинами вивільнення працівників, зростання безробіття є, на нашу думку, розбалансованість економіки, брак оборотних коштів, а нерідко і невміння керівників організувати виробництво в нових умовах.

Поряд з негативними моментами є і позитивні тенденції в плані використання трудового потенціалу. З введенням в дію Закону про приватну власність, відбулося значне збільшення чисельності малих,

спільних підприємств, кооперативів. Цей рух захопив і сферу послуг. Про розподіл малих, спільних підприємств, а також кооперативів в області по різних галузях сфери послуг свідчить додаток 28.

Як показує додаток 28, відносно поживлення створення нових господарських структур в 1993 році змінилося значним їх зменшенням (характерно для всіх галузей сфери, крім торгівлі, громадського харчування і матеріально-технічного постачання). Причина такого явища криється, як ми думаємо, в недосконалій податковій та бюджетній системі, у відсутності нового механізму фінансування розвитку малого бізнесу, а також є багато інших причин.

З метою повнішого розвитку сфери послуг і більш ефективного використання трудового потенціалу області необхідно здійснити, на нашу думку, ряд заходів:

— створення додаткових робочих місць у соціальній сфері. Виходячи із зарубіжного досвіду і потреб, особливо, сільських жителів, кількість зайнятих у торгівлі, медичному, культурно-побутовому, житлово-комунальному, транспортному та інших видах обслуговування можна збільшити вдвічі-втричі проти теперішнього рівня;

— регулювання зайнятості в сфері послуг повинно включати як економічні заходи (система податкових, кредитних пільг, дотацій, субсидій), так і адміністративні (розробка соціальних програм стимулювання зайнятості, сприяння працевлаштуванню окремих груп населення, управління міграціями, навчанням і перекваліфікацією). Одночасно реформування зайнятості повинно супроводжуватися зміною режимів праці, скороченням тривалості робочого тижня, наданням можливості робити неповний робочий день;

— розвиток сфери обслуговування у сільській місцевості завдяки створенню на правах малих підприємств, майстерень ремонту взуття, радіотелеапаратури, відкриття магазинів, кафе, перукарень, саун.

Разом з тим, можна виділити ряд конкретних заходів окремо по кожній галузі сфери послуг, виходячи з проблем, які там існують.

3.6. Перспективні і прогностичні особливості та оцінка трудового потенціалу області

З метою підвищення наукового рівня управління необхідне виявлення майбутнього стану соціально-економічних процесів, якісних та кількісних закономірностей та тенденцій формування трудового потенціалу. Прогнози мають також важливе значення для обґрунтування державної політики в галузі зайнятості населення.

Особливе місце в загальній системі прогнозування займають прогнози чисельності та складу населення та його трудового потенціалу. Ці прогнози виконуються за загальною чисельністю, чисельністю за статтю, віком тощо. Методи прогнозування можна об'єднати в наступні групи:

- 1) з використанням математичних функцій;
- 2) за демографічними моделями відтворення населення;
- 3) за статистичними характеристиками динаміки;
- 4) за пересуванням віку.

Найбільш поширеними методами прогнозування на основі рядів динаміки є екстраполяційні методи, які базуються на інерційності процесів в часі. При цьому припускають, що закономірності зміни показника, які склалися в минулому, певний час будуть зберігатись і в майбутньому. Але виникає необхідність по-різному враховувати ретроспективні дані по мірі видалення в минуле. Одним із методів дисконтування є експоненційне вирівнювання Брауна.

Метод експоненційного вирівнювання Брауна нами використано для прогнозування показників чисельності та складу населення Тернопільської області, а також особливостей його зайнятості. Всі розрахунки проведені на ПЕОМ "486 SLC — 33 UM" за програмою EKSPON. Вихідні дані для

прогнозування чисельності населення працездатного віку Тернопільської області представлені в додатку 29.

В результаті багатоваріантних розрахунків по мінімуму коефіцієнта відхилення (коефіцієнта варіації V) відібрані наступні рівняння:

Для міських поселень:

жінки: $V_t = 152330,3 + 46,3t - 168,8t^2$ (при $m=3$, а $V=0,2\%$);

чоловіки: $V_t = 154314,3 + 66,6t - 142,3t^2$ (при $m=3$, а $V=0,2\%$).

Сільська місцевість:

жінки: $V_t = 142814,0 - 288,4t - 59,9t^2$ (при $m=5$, $V=0,4\%$);

чоловіки: $V_t = 164638,6 - 356,8t - 68,9t^2$ (при $m=5$, $V=0,5\%$).

Розраховані нами точкові прогнози оцінки та помилки прогнозу чисельності населення в працездатному віці Тернопільської області наведені в таблиці 8.

Таблиця 8

**Прогнозна чисельність населення
працездатного віку Тернопільської області (чоловік)**

Роки	Міські поселення				Сільська місцевість			
	жінки		чоловіки		жінки		чоловіки	
	точковий прогноз	помилка прогнозу	точ- ковий прогноз	помилка прогно- зу	точ- ковий прогноз	по- милка про- гнозу	точ- ковий прогноз	по- милка про- гнозу
1997	152085	419	154163	454	142117	653	163787	836
1998	151709	455	153874	493	141679	685	163258	877
1999	151165	488	153442	529	141181	716	162661	916
2000	150451	519	152868	562	140623	745	161994	953
2001	149569	548	152153	594	140005	773	161259	989

Для визначення абсолютної чисельності населення в допрацездатному та післяпрацездатному віці нами виконано прогноз частки кожної вікової групи в загальній чисельності населення (загальна чисельність населення в

1997—2001 р.р. розрахована на основі прогнозованої чисельності населення працездатного віку). Прогнозні оцінки частки населення працездатного віку та загальної чисельності населення ($S_{\text{заг}} = \frac{S_{\text{пр}}}{d_{\text{пр}}}$, де: $S_{\text{пр}}$ — прогнозна чисельність населення працездатного віку; $d_{\text{пр}}$ — прогнозна частка населення працездатного віку) наведені у таблиці 9.

Таблиця 9

Прогнозна оцінка частки та чисельності населення працездатного віку Тернопільської області

Роки	Частка населення працездатного віку				Загальна чисельність населення, тис. чол.			
	міські поселення		сільська місцевість		міські поселення		сільська місцевість	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1997	0,5747	0,6405	0,3935	0,5430	264,6	240,7	361,1	301,6
1998	0,5752	0,6414	0,3931	0,5417	263,7	239,9	360,5	301,3
1999	0,5758	0,6425	0,3927	0,5403	262,4	238,8	359,6	301,1
2000	0,5765	0,6437	0,3922	0,5387	261,0	237,5	358,5	300,7
2001	0,5772	0,6450	0,3918	0,5369	259,2	235,9	357,3	300,2

Прогнозна частка населення працездатного віку нами визначена за рівняннями:

Міські поселення:

жінки: $V_t = 0,5739 + 0,00035t + 0,000067t^2$ ($m=7$; $V=0,1\%$);

чоловіки: $V_t = 0,6391 - 0,00058t + 0,00014t^2$ ($m=7$; $V=0,05\%$).

Сільська місцевість:

жінки: $V_t = 0,3942 - 0,00033t - 0,00003t^2$ ($m=6$; $V=0,3\%$);

чоловіки: $V_t = 0,5451 - 0,0009t - 0,00016t^2$ ($m=6$; $V=0,4\%$).

Для прогнозування чисельності населення допрацевдатного віку нами використані прогнозні оцінки частки цієї групи в загальній чисельності. Результати прогнозних розрахунків виконані за нижченаведеними рівняннями;

Для міських поселень:

жінки: $V_t = 0,2793 - 0,00089t - 0,00022t^2$ ($m=7$; $V=0,2\%$);

чоловіки: $V_t = 0,2623 - 0,0011t - 0,00026t^2$ ($m=7$; $V=0,2\%$).

Сільська місцевість:

жінки: $V_t = 0,1983 - 0,000044t - 0,000092t^2$ ($m=4$; $V=0,1\%$);

чоловіки: $V_t = 0,2451 - 0,000059t - 0,00021t^2$ ($m=3$; $V=0,1\%$).

Використовуючи прогнозну частку населення допрацевдатного віку та загальну чисельність населення, нами розрахована очікувана чисельність населення у допрацевдатному віці ($S_{дп} = d_{дп} \cdot S_{заг}$, де $d_{дп}$ — прогнозна частка населення у допрацевдатному віці, $S_{заг}$ — загальна чисельність населення). Визначені нами прогнозна частка, а також чисельність населення області в допрацевдатному віці наведені в таблиці 10.

Прогнозна частка населення післяпрацевдатного віку визначена нами розрахунковим шляхом на основі прогнозу частки населення працевдатного та допрацевдатного віку ($d_{пп} = 1 - d_{дп} - d_{п}$).

Прогнозування чисельності населення післяпрацевдатного віку здійснено за формулою: $S_{пп} = S_{заг} \cdot d_{пп}$.

Визначені таким шляхом вище згадані показники представлені в таблиці 11.

Результати попередніх розрахунків дозволяють визначити прогнозний склад населення Тернопільської області на 1997 — 2001 рр., враховуючи його місце проживання та окремі вікові групи (див. таблицю 12).

Аналізуючи дані таблиць 8—12, робимо висновок про очікуване зменшення чисельності населення досліджуваного регіону, особливо у допрацевдатному і працевдатному віці, незначне його збільшення у

післяпрацездатному віці. Якщо простежити цей процес по території Тернопільської області, то можна побачити, що найхарактерніший він для всіх адміністративних районів області, крім Бучацького району і м. Тернополя. Причому значне зменшення населення допрацездатного і працездатного віку відбуватиметься і надалі в сільській місцевості області.

Оскільки можна очікувати зменшення чисельності населення області в допрацездатному та працездатному віці відповідно з 268,2 тис. чол. у 1997 році до 258,6 тис. чол. у 2001 році та з 612,2 тис. чол. у 1997 році до 603,0 тис. чол. у 2001 році, то це, в свою чергу, призведе до скорочення трудового потенціалу області. Зменшення кількості населення працездатного віку, зумовлене погіршенням демографічної ситуації, ще не відбивається на розвитку господарства області, бо у більшості поселень існує надлишок трудових ресурсів (за рахунок реального і прихованого безробіття), але воно буде відчутним в умовах проведення радикальної економічної реформи.

Таблиця 10

**Прогнозна оцінка частки та чисельності населення
Тернопільської області у допрацездатному віці**

Роки	Частка населення в допрацездатному віці				Чисельність населення в допрацездатному віці, тис. чол.			
	міські поселення		сільська місцевість		міські поселення		сільська місцевість	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1997	0,2271	0,2596	0,1980	0,2445	60,1	62,5	71,5	73,7
1998	0,2257	0,2578	0,1977	0,2439	59,5	61,8	71,3	73,5
1999	0,2240	0,2557	0,1973	0,2431	58,8	61,1	70,9	73,2
2000	0,2221	0,2534	0,1969	0,2421	58,0	60,2	70,6	72,8
2001	0,2200	0,2508	0,1963	0,2409	57,0	59,2	70,1	72,3

**Прогнозна оцінка частки та чисельності населення
Тернопільської області у післяпрацевдатному віці**

Роки	Частка населення в післяпрацевдатному віці				Чисельність населення в післяпрацевдатному віці, тис. чол.			
	міські поселення		сільська місцевість		міські поселення		сільська місцевість	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1997	0,1982	0,0999	0,4085	0,2125	52,4	24,0	147,5	64,1
1998	0,1991	0,1008	0,4092	0,2144	52,5	24,2	147,5	64,6
1999	0,2002	0,1018	0,4100	0,2166	52,5	24,3	147,4	65,2
2000	0,2014	0,1029	0,4109	0,2192	52,6	24,4	147,3	65,9
2001	0,2028	0,1042	0,4119	0,2222	52,6	24,6	147,2	66,7

Прогнозна чисельність населення Тернопільської області, тис. чол.

Роки	Міські поселення			Сільська місцевість			Разом по області		
	в допрацевдатному віці	в працевдатному віці	в після працевдатному віці	в допрацевдатному віці	в працевдатному віці	в після працевдатному віці	в допрацевдатному віці	в працевдатному віці	в після працевдатному віці
1997	123,0	306,3	76,4	145,2	305,9	211,6	268,2	612,2	288,0
1998	121,3	305,6	76,7	144,8	304,9	212,1	266,1	610,5	288,8
1999	119,9	304,5	76,8	144,1	303,9	212,6	264,0	608,4	289,4
2000	118,2	303,4	77,0	143,4	302,6	213,2	261,6	606,0	290,2
2001	116,2	301,8	77,2	142,4	301,2	213,9	258,6	603,0	291,1

Особливої гостроти в сучасних умовах набуває питання раціонального використання трудового потенціалу регіону в різних галузях господарства, а також оцінки його використання на перспективу.

Для прогнозування чисельності зайнятих в народному господарстві області нами використані ряди динаміки за період з 1980 р. по 1995 р. в розрізі галузей виробничої та невиробничої сфери, а також окремо по місту і селу (див. додаток 30). Екстраполяція здійснювалась методом експоненційного вирівнювання Брауна. Оптимальне рівняння для прогнозування визначалося згідно критерію мінімуму коефіцієнта варіації (V) та шляхом логічного аналізу одержаних результатів.

Екстраполяція тенденцій зайнятості, що склалися в останні 4—6 років, дозволяє зробити такі висновки. В промисловості чисельність зайнятих в 2000 році очікується в межах від 44,1 до 51,4 тис. чол., а найбільш ймовірне значення — 47,8 тис. чол. Отже, порівняно з 1995 р. цей показник може зменшитись на 35 % (по нижній та по верхній межі прогнозу відповідно на 39,6% та 29,6%). Прогнозна чисельність постійно зайнятих в сільському господарстві області в 2000 році становитиме від 14,6 до 16,5 тис. чол. Порівняно з 1995 роком зменшення кількості зайнятих складає 12,6% (по нижній та верхній межі прогнозу відповідно 17,5 та 7,8%). В будівництві також прогнозується спад зайнятості до 11,1 тис. чол. в 2000 році, або 64,2% до рівня 1995 року (нижня межа прогнозу — 8,4 тис. чол., верхня межа — 13,9 тис. чол., що становить відповідно 48,6% та 80,3%). Аналогічні тенденції притаманні галузям транспорту і зв'язку, торгівлі, громадського харчування та матеріально-технічного постачання. Для інших видів діяльності сфери матеріального виробництва прогнозується зростання чисельності зайнятих до 4,0 тис. чол. або на 14,3% (нижня межа прогнозу — 3,7 тис. чол., верхня межа — 4,2 тис. чол.).

В галузях невиробничої сфери прогнозується або повільне зменшення чисельності зайнятих (житлово-комунальне господарство, невиробничі види сфери побутового обслуговування, охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення, народна освіта, культура, мистецтво, наука і

наукове обслуговування), або навіть деяке зростання (кредитування і державне страхування, державне і громадське управління, управління кооперативних та громадських організацій та юридичних організацій).

В цілому у Тернопільській області чисельність зайнятих у виробничій та невиробничій сферах в 2000 році прогнозується на рівні 225,69 тис. чол. (нижня межа прогнозу — 214,25 тис. чол., верхня межа — 237,12 тис. чол.). Отже, при умові збереження тенденцій, що склалися в останні роки, цей показник зменшиться на 20,7% (відповідно — на 24,7% та 16,7% по нижній та верхній межі прогнозу) порівняно з 1995 роком. Результати прогнозних розрахунків чисельності зайнятих в галузях виробничої та невиробничої сфери Тернопільської області на 1996 — 2000 роки наведені в додатку 31.

Для прогнозування зайнятості з урахуванням територіального аспекту нами виконано розрахунки чисельності зайнятих в міських поселеннях на 1996— 2000 рр. Аналізуючи раніше проведені розрахунки робимо висновок, що в промисловості в 2000 р. очікується зменшення працюючих до 42,2 тис. чол., або 63,5% до рівня 1995 року (нижня межа прогнозу становить 40,8 тис. чол., верхня межа — 43,5 тис. чол.). В галузях будівництва, транспорту та зв'язку прогнозується аналогічне спадання чисельності зайнятих (відповідно до 8,14 тис. чол. та 14,67 тис. чол. по нижній та верхній межі, або відповідно до 59,4% та 68,6% від рівня 1995 року). В інших видах діяльності сфери матеріального виробництва до 2000 року очікується повільне зростання зайнятих до 5,13 тис. чол. порівняно з 3,4 тис. чол. в 1995 році.

В окремих галузях невиробничої сфери прогнозується повільне скорочення або стабілізація чисельності зайнятих. Так, наприклад, в галузях охорони здоров'я, фізичної культури та соціального забезпечення населення прогнозна чисельність зайнятих в 2000 р. очікується на рівні 30,3 тис. чол., що на 5,1% менше, ніж в 1995 році. В галузях кредитування,

державного страхування, державного і громадського управління, управління кооперативних, громадських та юридичних організацій прогнозується повільне зростання кількості зайнятих відповідно до 4,1 тис. чол, та 9,5 тис. чол. в 2000 році.

В цілому прогнозується зменшення рівня зайнятості по всіх міських поселеннях області до 174,02 тис. чол. в 2000 році порівняно з 220,3 тис. чол. в 1995 році (нижня межа прогнозу —163,2 тис. чол., верхня межа — 184,8 тис. чол.).

Результати прогнозних розрахунків чисельності зайнятих по міських поселеннях в розрізі галузей виробничої та невиробничої сфери на 1996—2000 рр. наведені в додатку 32.

Аналізуючи результати прогнозних розрахунків чисельності населення в допрацевдатному та працевдатному віці, а також перспективних особливостей зайнятості його на майбутнє, приходимо до висновку, що при сучасному рівні розвитку економіки, в області і надалі будуть певні надлишки працевдатного населення.

З метою ефективного використання резервів трудового потенціалу необхідно:

— скоротити сезонні коливання у зайнятості. Для цього потрібно раціонально поєднувати галузі та культури з неспівпадаючими періодами робіт, розвивати в сільському господарстві підсобні підприємства та промисли, розміщувати цехи та філіали промислових підприємств, які розташовані у містах, а також спеціалізовані підприємства, що працюють у міжсезонний період;

— покращити збалансованість зайнятості чоловічого та жіночого населення в малих та середніх містах. Вона можлива внаслідок переборювання однобокої спеціалізації виробництва;

— покращити використання джерел трудозабезпечення;

— стимулювати розвиток соціальних форм зайнятості;

— поліпшити підготовку кадрів і підвищити освітній рівень населення, що пов'язано зі створенням єдиної системи підготовки, підвищенням кваліфікації та професійного використання кадрів; проведенням навчання на високому професійному рівні з врахуванням прогресивних методів виробництва та праці, розвитком матеріально-технічної, інформаційної бази навчальних закладів та ін.

Разом з тим, при умові піднесеного розвитку виробництва в області, зменшення у перспективі трудового потенціалу, негативно відбиватиметься на чисельності трудових ресурсів.

ВИСНОВКИ

Розробка географічних і методичних основ економіко-географічного вивчення формування і використання трудового потенціалу регіону, конкретні дослідження, проведені на прикладі Тернопільської області дозволяють зробити наступні висновки:

1. Трудовий потенціал, як соціально-економічна категорія став об'єктом широкого економіко-географічного і статистико-економічного дослідження після того, як істотно змінився підхід до вивчення проблеми праці, пов'язаний із змінами суспільно-економічних відносин, новим мисленням, необхідністю системного аналізу взаємообумовлених суспільно-політичних, соціально-економічних і демографічних умов відтворення робочої сили та її носія — людини.

Трудовий потенціал регіону — це можливості (демографічні, соціальні, духовні) працездатного населення, які можуть бути реалізовані та приведені до дії в умовах певного рівня розвитку продуктивних сил суспільства та науково-технічного прогресу.

2. Трудовий потенціал будь-якого регіону є невід'ємною складовою частиною територіальної системи продуктивних сил і виробничих відносин. Його роль у цій системі визначається комплексоутворюючими функціями, які він виконує як елемент територіальної і функціональної структури територіальних комплексів різних типів та ієрархічних рівнів.

Регіональні комплексоутворюючі процеси, які лежать в основі формування територіальних комплексів, мають сприяти раціональному використанню трудового потенціалу, створенню оптимальної, з точки зору збереження навколишнього середовища і поліпшення умов життя, структури виробництва. Найбільш інтегрованими територіальними утвореннями є суспільно-географічні комплекси.

Враховуючи особливості відтворення трудового потенціалу нами класифіковані SGK на макрорівні за такими ознаками: чисельність

населення, характер демографічної ситуації, рівень і характер трудозабезпеченості.

На території адміністративної області нами виділено локальні СГК, сформовані залежно від історичних, етнічних особливостей тієї або іншої території, територіальної концентрації виробництва та інтенсивності розвитку внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Функціонування такого комплексу залежить від “ядра” комплексу, де зосереджені трудовий потенціал, виробничі і невиробничі фонди, об'єкти культури та інфраструктури.

В межах досліджуваного регіону нами виділено три локальні СГК на основі міжрайонних систем розселення (Тернопільський, Кременецький, Чортківський) і один на базі районної системи розселення — Бережанський, які вирізняються з-поміж інших характеристикою трудового потенціалу та загальними проблемами розвитку.

3. Нами доведено, що в економіко-географічному аспекті слід відзначити вплив територіальних відмінностей в розмірі, структурі та якості трудового потенціалу на ефективність сільськогосподарського і та промислового виробництва, а саме на рівні продуктивності сільськогосподарської і промислової праці. Таким чином, мова йде про повніший підрахунок територіальної локалізації трудового потенціалу, так, як в сільському господарстві в більшій мірі, ніж в галузях промисловості, місце проживання населення і характер виконуваної ним роботи пов'язані між собою.

4. Комплексне дослідження трудового потенціалу регіону вимагає врахування усіх сторін його функціонування і взаємодії з багатьма складовими, які в кінцевому підсумку визначають структуру трудового потенціалу і напрями відтворювальних процесів, які відбуваються в ньому.

Зважаючи на порівняно низький рівень дослідження трудового потенціалу регіону і, разом з тим, недостатні можливості інформаційної бази, нами розглянуто його як багатовимірну систему, яка складається з

підсистем і характеризується властивою їм групою показників. Однією з таких підсистем є демографічна. Вона характеризує умови і фактори відтворення трудового потенціалу і включає показники природного і механічного руху населення, його здоров'я і режиму відтворення та ін.

5. Виходячи з демографічних показників, розроблені методичні підходи для кількісної оцінки трудового потенціалу регіону.

Обґрунтовані показники якісної характеристики трудового потенціалу, які лягли в основу методики кількісної оцінки його рівня, виходячи з основних положень сучасної концепції трудового потенціалу. За допомогою запропонованої методики виявлено територіальні відмінності та закономірності формування і використання трудового потенціалу Тернопільської області.

6. Особливої уваги заслуговує процес формування трудового потенціалу регіону. В зв'язку з цим, нами у дисертаційній роботі проведено аналіз демографічної ситуації, статево-вікової структури населення області.

Виходячи з проведеного аналізу, нами зроблені такі висновки:

6.1. В області склалася доволі несприятлива демографічна ситуація. Тернопільщина — одна із областей з найменшою чисельністю населення. В регіоні відбувається поступове зниження показників природного приросту населення (за рахунок зменшення народжуваності, зростання смертності). Погіршення демографічної ситуації торкається майже всіх районів області, за винятком Бучацького.

На основі аналізу демографічних процесів, що проходять в Тернопільській області, можна виділити такі групи районів:

а) райони із значною чисельністю населення, додатним природним приростом, порівняно високою часткою населення працездатного віку — Бучацький район і м. Тернопіль;

б) райони із значною кількістю населення, від'ємним природним приростом, незначним механічним приростом, ще високою часткою населення працездатного віку — Борщівський, Терехівський, Тернопільський;

в) райони із значною чисельністю населення, від'ємним природним і механічним приростом, достатньо високою часткою населення працездатного віку — Гусятинський, Збарзький, Кременецький, Чортківський;

г) райони, у яких сповільнились темпи росту чисельності населення, що пов'язано з від'ємними показниками природного і механічного приросту, у яких порівняно низька частка населення працездатного віку — Бережанський, Заліщицький, Зборівський, Козівський, Лановецький, Монастирський, Підволочиський, Підгаєцький, Шумський.

6.2. Аналізуючи статево-вікову структуру населення області ми переконалися, що в області відбувається посилення процесів старіння населення, збільшення показників демографічного навантаження на населення працездатного віку (причому здебільшого за рахунок осіб пенсійного віку). Виявлено територіальні відмінності в статево-віковій структурі населення області.

6.3. Виходячи з аналізу демографічних процесів, приходимо до висновку, що ситуація, яка склалася в області, негативно впливає на величину і структуру трудового потенціалу досліджуваного регіону. В області постійно відбувається зменшення вказаного показника.

6.4. З допомогою запропонованої методики нами визначено величину трудового потенціалу області, виявлено основні чинники, що її визначають (природний приріст населення; частка населення в працездатному віці; коефіцієнт дожиття до наступного віку; рівень освіти населення; рівень здоров'я, захворюваності; приховане безробіття).

7. Ринок праці — невід’ємна складова частина ринкової економіки в цілому, його проблеми повинні вирішуватися комплексно спільно з загальними заходами, орієнтованими на економічний ріст. Соціально — економічна політика, що проводиться на державному рівні, повинна носити зважений і економічно цілеспрямований характер, який сприяв би максимальному усуненню негативних тенденцій в житті суспільства. Здійснення такої політики в нашій державі повинне спиратися на досвід зарубіжних країн з високорозвинутою економікою.

8. Зайнятість — головна умова використання трудового потенціалу. Регулювання зайнятості в перехідний період в області повинно здійснюватись по таких напрямках:

а) регулювання процесів вивільнення робочої сили на основі цілеспрямованого формування структурних зрушень і узгоджених термінів проведення технічної реконструкції підприємств всередині одної, а також різних галузей;

б) перепідготовка кадрів, яка б здійснювалась на замовлення підприємств в період їх реконструкції для забезпечення потреб майбутнього виробництва;

в) розвиток будіндустрії на основі організації виробництва будівельних матеріалів з місцевої сировини і надання допомоги у становленні підприємств, що спеціалізуються на будівництві житла, об’єктів соціальної сфери;

г) створення додаткових робочих місць за рахунок введення в дію переробних підприємств АПК;

д) практичне сприяння в становленні індивідуальних селянських і фермерських господарств шляхом надання необхідної фінансової, правової та іншої допомоги, організації мобільних підприємств агротехнічного обслуговування фермерських господарств, централізованого постачання паливом, добривами і т. п.;

е) створення центрів підтримки малого підприємництва, завданням яких є надання всебічної допомоги, кредитів, консультацій з правових, фінансових, організаційних питань, діяльності малих підприємств безробітних, які готові створити власне невелике підприємство та інші.

9. Аналізуючи рівень і структуру зайнятості населення Тернопільської області, ми переконалися, що в досліджуваному регіоні відбувається постійне зниження рівня зайнятості трудових ресурсів.

Найвища зайнятість населення в Козівському, Шумському, Монастирському районах, найнижча — в м. Тернополі, де є найбільша частка серед працездатного населення осіб, які навчаються, пенсіонерів у працездатному віці, значна чисельність населення вивільнена у зв'язку з перепрофілюванням, а подекуди і ліквідацією певної частини підприємств.

10. В умовах економічної кризи відбувається зниження рівня зайнятості працездатного населення у тих районах, де є значна кількість промислових підприємств, які зменшили свою потужність (Борщівський, Бучацький, Кременецький, Чортківський, Терехівський райони та м. Тернопіль), а також в районах, де обмежена сфера прикладання праці (Зборівський, Лановецький, Підгаєцький райони).

Проблема зайнятості в регіоні може бути розв'язана тільки при дальшому піднесенні рівня соціально-економічного розвитку цих територій, переходу економіки на нові форми господарювання.

11. З розвитком ринкових відносин в Тернопільській області законодавчо виникають нові форми власності і господарювання на селі. Завершено реформування господарств, на основі яких створено значну кількість селянських спілок, колективних сільськогосподарських підприємств, колгоспів з пайовими відносинами, агрофірм, аграрно-акціонерних господарств, колективно-пайових господарств. Однією з нових форм організації праці на селі є селянські (фермерські) господарства.

12. Більшість регіонів області, як і України в цілому, потребують розширення функцій у розвитку села, переходу до його багатофункціонального розвитку і відповідно зміни форм зайнятості. Тому важливо:

а) збільшити кількість малих підприємств в сільській місцевості в сфері переробки сільськогосподарської сировини, виробництва будівельних матеріалів, побутового обслуговування населення, розвитку різних форм відпочинку (так званий агротуризм);

б) розміщення цехів і філіалів промислових підприємств з випуску продукції несільськогосподарського профілю, що дозволить створити додаткові робочі місця, сприятиме рівномірному використанню працівників впродовж року;

в) розвинути малий бізнес на селі;

г) організувати об'єднання типу фермер — переробне підприємство — магазин, що забезпечить швидке просування продукції до споживача.

13. Виявлено вплив демографічних і економічних факторів на територіальну організацію промисловості, будівництва, транспорту і зв'язку області.

З аналізу трудової активності населення, зайнятого в промисловості, будівництві, транспорті та зв'язку видно, що зайнятість в даних галузях набагато менша, ніж питома вага населення працездатного віку. Така тенденція залежить в сучасних умовах від значного вивільнення, а, отже, зменшення чисельності зайнятого населення в даних галузях і не пов'язана з підвищенням питомої ваги працездатного населення.

14. Дослідження особливостей використання трудового потенціалу в галузях обслуговування і невиробничої сфери свідчить, що рівень розвитку даних галузей ще не повністю задовольняє потреби населення області в ній.

Рівень розвитку тієї чи іншої галузі невиробничої сфери має величезне значення для формування і використання трудового потенціалу регіону. Вона впливає на трудовий потенціал через створення комплексу умов для ефективного його відтворення. Величезне значення вона має для формування фізичних та інтелектуальних здібностей до праці, підвищення рівня освіти, кваліфікації, культури, здоров'я, поліпшення умов праці та побуту, організації відпочинку, розвитку торгівлі і транспорту. Через медичне, культурно-побутове обслуговування, житлово-побутові умови, школу, торгівлю, громадське харчування, підготовку кадрів невиробнича сфера впливає на раціональне використання трудового потенціалу.

14.1. З метою повнішого розвитку невиробничої сфери і більш ефективного використання трудового потенціалу області необхідно здійснити ряд заходів:

а) розвиток сфери обслуговування у сільській місцевості завдяки створенню на правах малих підприємств, майстерень ремонту взуття, радіоапаратури, відкриття магазинів, кафе, перукарень, саун;

б) створення додаткових робочих місць у соціальній сфері. Виходячи із потреб, особливо у сільських жителів, кількість зайнятих у торгівлі, медичному, культурно-побутовому, житлово-комунальному, транспортному та інших видах обслуговування можна збільшити вдвічі-втричі проти теперішнього рівня;

в) регулювання зайнятості у сфері послуг повинно включати як економічні заходи, так і адміністративні. Одночасно реформування зайнятості повинно супроводжуватися зміною режимів праці, скороченням тривалості робочого тижня і робочого дня.

15. За допомогою економіко-математичного методу експоненційного вирівнювання Брауна зроблено прогноз показників чисельності та складу населення Тернопільської області, а також особливостей його зайнятості. Показано територіальні відмінності у формуванні і використанні

трудового потенціалу регіону. Розрахунки виконані на ПЕОМ за допомогою програми EKSPON, показали, що в майбутньому потрібно очікувати зменшення величини трудового потенціалу. Разом з тим, прогнозується зменшення чисельності зайнятих в галузях (особливо у виробничій сфері) господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983. - 350 с.
2. Алымов А.Н., Заставный Ф.Д., Федорищева А.Н. Размещение производительных сил. - К.: Наукова думка, 1978. - 286 с.
3. Ананьев А. Новые процессы в занятости населения в условиях перехода к рыночной экономике //Вопросы экономики. - 1995. - N 5. - С. 35 - 47.
4. Арендар В. Стан ринку праці у 1995 році //Праця і зарплата. - 1996. - N 3 (лютий).
5. Балашевич В.А., Андронов А.М. Экономико-математическое моделирование производственных систем. - Минск: УНІВЕРСІТЭЦКАЕ, 1995. - 240 с.
6. Бандур С.И. Резервы трудосбережения: Территориально-отраслевой аспект. - К.: Наукова думка, 1990. - 164 с.
7. Барсукова С.Ю. Малая приватизация, проблема занятости // ЭКО. - 1994. - N 7. - С. 142 - 151.
8. Безгребельная И. Определение допустимого уровня безработицы //Экономист. - 1994. - N 9. - С. 78 - 82.
9. Безруков В.Б. Использование экономико-математических методов при планировании труда. - М.: Экономика, 1976. -189 с.
10. Белкин Е.В. Можно ли справиться с грядущей безработицей? //Вестник Российской АН. - 1992. - N 11. - С. 10 -11.
11. Белоконь И.В. Трудовые ресурсы села (проблемы сезонной занятости). - К.: Наукова думка, 1987. - 173 с.
12. Блинова Т.В., Русановский В.А. Региональные аспекты занятости и безработицы //Проблемы управления трудовыми ресурсами на современном этапе. - СПб., 1994. - С. 21 -37.
13. Богомолов Ю., Добрынина Л. Профессиональная занятость: Региональный аспект //Плановое хозяйство. - 1995. - N 5. - С. 108 - 113.

14. Бондар І., Кузнецова О. Ринок і безробіття: соціальна політика держави у сфері зайнятості населення //Праця і зарплата. - 1995. - N 8 (квітень).
15. Бреева Б.Д., Вороновская О.Е. Рынок труда: некоторые аспекты анализа и прогноза //Проблемы прогнозирования. 1994. - N 5. - С. 51 -65.
16. Буря П., Карпов В., Шаповалов О. Ситуація зайнятості в Україні та тенденції її розвитку //Економіка України. -N 10. - С. 51 -68.
17. Бусурин Ю.М. О механизме перераспределения рабочей силы в условиях перехода к рыночной экономике //Вестник Астраханского технологического института рыбной промышленности и хозяйства. - 1993. - N 1. - С. 38 - 39.
18. Васильченко В.С. Реформи, конверсія, зайнятість. - Київ, 1995. - 99 с.
19. Васильченко В.С. и др. Экономическая ситуация и занятость населения в Украине. - Киев, 1992. - 186 с.
20. Вечканов Г.С., Пуляв В.Т. Экономические закономерности трудовых ресурсов и эффективное их использование. -ЛГУ, 1987. - 215 с.
21. Вихованський В.М., Березовська М.А. Соціально-економічні і демографічні проблеми розвитку сфери обслуговування. - Львів: Вища школа, 1978. - 146 с.
22. Волынский Г.К. К вопросу о безработице в переходный период //Российский экономический журнал. - 1994. - N 11. -С. 107 - 109.
23. Волохова Т.В. Государственное регулирование рынка труда: классификация мер и опыта развитых стран //Вестник Московского университета: Серия 6 "Экономика". - 1994. - N 3. - С. 54 - 63.
24. Воспроизводство населения СССР /Под ред. Вишневого А.Г., Волкова А.Г. - М.: Финансы и статистика, 1983. -303 с.
25. Врублевский В.К. Закономерности развития общественного труда под влиянием НТР в условиях зрелого социализма: Автореф. дис. на соиск. науч. степ. д.э.н. - М., 1982. - 48 с.

26. Врублевский В.К. Развитой социализм: труд и НТР (очерки теории труда). - М.: Наука, 1984. - 116 с.
27. Гаузнер Н.Д., Иванов Н.П., Михина М.В. Стратегия развития человеческих ресурсов в условиях перехода к рынку //Мировая экономика и международные отношения. - 1992. - N 9. - С. 30 - 45.
28. Географія Української РСР /За ред. Пістун М.Д., Шиповича Є.І. - К.: Вища школа, 1982. - 303 с.
29. Гимпельсон В. От дефицита рабочей силы к безработице //ОНС. - 1991. - N 2. - С. 32 - 40.
30. Глинкина С.П., Куликова Н.В., Сеницина И.С. Формирование рынка труда и политика занятости в Восточной Европе //Мировая экономика и международные отношения. - 1993. - N 11. - С. 26 - 38.
31. Глушкова В.Г., Косаев А.Г. Проблема обеспечения крупного города кадрами и обеспечения роста населения. - М.: Наука, 1985. -131 с.
32. Гольдин М.И. Актуальные проблемы развития трудового потенциала общества зрелого социализма //Вопросы философии. - 1982. - N 5. - С. 3.
33. Горчаков А.А., Орлова И.В. Компьютерные экономико-математические модели. - М.: ЮНИТИ, 1995. - 134 с.
34. Грачев М.В. Управление трудом (Теория и практика капиталистического хозяйствования). - М.: Наука, 1990. - 136 с.
35. Грибоедова И.А. Трудовой потенциал в условиях перехода к рыночным отношениям //Бухгалтерский учет, финансы, кредит и статистика. - 1992. - Вып. 23. - С. 141 - 144.
36. Грязнова Л., Марусис Г. Занятость: уровень, структура и формы регулирования. - Минск, 1994. - 98 с
37. Гудзинський С.О. Ринок праці на селі: закономірності формування //Економіка АПК. - 1995. - N 6. - С. 70 - 76
38. Демографическая политика /Под ред. Стешенко В.С., Пискунова В.П. - М.: Статистика, 1974. - 211 с.

39. Дыгерн И.Б. Трудовой потенциал региона в условиях рыночной экономики //Прогнозирование финансирования развития экономики в условиях рыночных отношений. - М., 1992. - С. 72 - 79.

40. Экспорт рабочей силы: взгляд изнутри //Вопросы экономики. - 1991. - N 9. - С. 88 - 97.

41. Ерасов В.В., Скворцов Н.Н. Формирование рынка труда: зарубежный опыт. - Краматорск: Колибри, 1994. - 106 с.

42. Єременко В., Хальзев Б. Робоче місце та ринок праці. Управління економікою: теорія і практика //Економіка України. - 1995. - N 6. - С. 47 - 55.

43. Еремина Н.М., Маршалова В.П. Статистика труда. -М.: Экономика, 1988. - 407 с.

44. Жиделева В.В., Бутырева Л.В. Вопросы занятости и профессиональной подготовки молодежи в условиях рыночной экономики //Исследование новых экономических процессов и явлений в региональной экономике. - Сыктывкар, 1993. - С. 98 -103.

45. Жупанський Я.І., Джаман В.О. Маятникові трудові поїздки населення і локальна система розселення //Економічна та соціальна географія. - 1992. - N 44. - С. 35 - 40.

46. Жупанський Я.І., Джаман В.О. Економіко-картографічне забезпечення обласної цільової програми "Праця" //Сучасні географічні проблеми Української РСР. - К.: ГТ УРСР, 1990. - С. 260 - 261.

47. Зайнятість населення України в умовах формування ринкової економіки //Праця і зарплата. - 1993. - Серпень.

48. Закон і праця /Методичний посібник. - Львів: УНВО Електрон, 1994. - 92 с.

49. Занько Ю.С. Совершенствование управлением трудовым потенциалом региона (на примере западных областей Украинской ССР): Автореф. дис. на соиск. науч. степ. к.э.н. - Львов, 1986. - 17 с.

50. Заславский Н. Безработица //Экономические науки. - 1991. - N 10. - С. 23 - 27.

51. Заставецька О.В. Роль соціально-економічного потенціалу у функціонуванні територіальних соціально-економічних комплексів в сучасних умовах //Матеріали третьої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту за 1992 рік. - Тернопіль, 1993. - С. 66 - 69.

52. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку. - Тернопіль, 1993. - 203 с.

53. Заставецкий Б.И. Местные центры Тернопольщины, их иерархия и значение для расселения и размещения хозяйства // Экономико-географические исследования в Юго-Западном экономическом районе. - Л., 1977. - С. 125 - 135.

54. Заставецький Б.І. Сучасна демографічна ситуація в сільській місцевості Тернопільської області //Матеріали четвертої звітної наукової конференції викладачів та студентів географічного факультету за 1993 рік. - Тернопіль, 1994. - С. 36 - 42.

55. Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Міські поселення Тернопільської області: динаміка людності, функціональні типи та перспективи розвитку // Природа, населення та господарство Тернопільської області, їх вивчення в загальноосвітній школі (Матеріали обласної науково-практичної конференції, травень, 1991). - Тернопіль, 1991. - С. 114 - 120.

56. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах. - Львів: Світ, 1994. - 472 с.

57. Заставний Ф.Д. Населення України. - Львів: Світ, 1993. - 224 с.

658. Злупко С.Н. Занятость населения и ее региональные особенности (методология, методы, организация): Автореф. дис. на соиск. науч. степ. д.э.н. - Львов, 1989. - 48 с.

59. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. - М.: Прогресс, 1966. - 660 с.
60. Інструкція зі статистики чисельності працівників, зайнятих у народному господарстві України (Затверджена наказом Мінстату України за погодженням з Мінекономіки України, Мінпраці України, Мінфіном України //Галицькі контракти. - 1996. - N 4. - С. 30 - 68.
61. Кадыков М.В. Гибкость рынка труда //Профсоюзы и экономика. - 1991. - N 2. - С. 52.
62. Касимовский Е.В. Трудовые ресурсы: формирование и использование. - М.: Экономика, 1975. - 253 с.
63. Качан Є.П. Трудові ресурси, національний склад і рівень життя населення // Розміщення продуктивних сил України. - К.: Вища школа, 1996. - С. 31 - 46.
64. Качан Е.П. Трудовой потенциал АПК: особенности механизма его формирования и использования // Вопросы расселения населения и использования трудового потенциала в Юго-Западном экономическом районе. - Л., 1991. - С. 85 - 102.
65. Качество трудового потенциала (социально-экономический аспект) / Под ред. Долишнего М. И. - К.: Наукова думка, 1986. -228 с.
66. Кетова Н. Становление рынка труда в аграрной сфере //АПК: экономика, управление. - 1994. - N 4. - С. 47 - 52.
67. Кириченко О. Механізм регулювання зайнятості //Політика і час. - 1991. - N 7. - С. 48 - 55.
68. Кирсанова С.С. Скрытая безработица: пути преодоления //Профсоюзы и экономика. - 1994. - N 2. - С. 51 - 54.
69. Кистанов М.Е. Территориальная организация производительных сил. - М.: Экономика, 1981.

70. Ковтонюк М.Е. Сельское расселение Юго-Западного экономического района // Вопросы расселения населения и использования трудового потенциала в Юго-Западном экономическом районе. - Л., 1991. - С. 5 -24.

71. Колосова Р.И., Моисеенко В.М. Учет и планирование трудовых ресурсов и рабочих мест в условиях рыночных отношений //Вестник Московского университета: Серия 6 "Экономика". - 1992. - N 5. - С. 54 - 62.

72. Корецький Л.М., Паламарчук М.М. Географія промисловості Української РСР (умови формування промислових територіальних комплексів. - К.: Наукова думка, 1967. - 327 с.

73. Корж А.В., Качан Е.П. Формирование пригородной зоны г. Тернополя // Экономико-географические исследования в Юго-Западном экономическом районе. - Л., 1977. - С. 135 - 151.

74. Коровкин А.Г. Балансы движения населения и трудовых ресурсов и моделирование на их основе //Экономика и математические методы. - 1989. - Т. 25, вып. 2. - С. 260 -268.

75. Коровкин А.Г. Движение трудовых ресурсов: анализ и прогнозирование. - М.: Наука, 1990. - 207 с.

76. Коровяковская Н.В. Совокупный работник социалистического общества. - М.: Экономика, 1987. -

77. Косаев А.Г. Трудовой потенциал и занятость в условиях интенсификации. - М.: Наука, 1990. - 158 с.

78. Костаков В., Попов А. Интенсификация использования трудового потенциала // Соц. труд. — 1982. — № 7.— С. 61.

79. Кострюков В.А. Рынок труда в новых экономических условиях //Проблемы управления и организации рыночного механизма хозяйствования. - М., 1992. - С. 28 - 40.

80. Котляр З.А. Современные проблемы занятости //Вопросы экономики. - 1991. - N 11. - С. 50 - 61.

81. Котляр З.А. Структура занятости населения: проблемы совершенствования. - М.: Наука, 1989. - 118 с.
82. Кузьмин С.А. Демографические аспекты политики занятости //Известия АН СССР: Серия "Экономическая". - N 2. - С.80 - 93.
83. Кузьмин С.А. Эффективная занятость населения. - М.: Экономика, 1990. - 143 с.
84. Кукурудза С.І. Принципові питання розбудови моніторингу систем //Географічні природоохоронні проблеми Західного регіону України. Вісник Львівського ун-ту: Серія "Географічна". Вип. 19, 1994. - С. 22 - 25.
85. Купалова Г.І. Ринок робочої сили в аграрному секторі економіки України (теоретичні та практичні проблеми). - Київ, 1995. - 233 с.
86. Курило І.О. Демоекономічне вивчення якості населення: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н. - К., 1992. - 24 с.
87. Курс демографии: Учеб. пособие /Ред.кол. Боярский А.Я., Валентей Д.И., Вишневский А.Г. и др. - М.: Финансы и статистика, 1985. - 389 с.
88. Либанова Э., Палий Е. Трудовой потенциал: проблемы статистической оценки //Вопросы статистики. - 1990. - N 3. - С. 10 - 15.
89. Лукинов И.И. Некоторые проблемы воспроизводства и использования трудового потенциала //Социалистический труд. - 1981. - N 8. - С. 101 - 110.
90. Мальський М.З. Історико-географічні особливості формування екологічної ситуації в Західному регіоні України //Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України. - К.: ІСДО, 1993. - С. 35 - 43.
91. Маслова И.С. Трудовые ресурсы: эффективность использования. - М.: Наука, 1988. - 263 с.
92. Маслова И. Трудовой потенциал: методические вопросы социально-экономической характеристики //Тезисы докладов Всесоюзной научно-практической конференции "Трудовой потенциал советского общества". - М., 1987. Т. 2. Ч. 1. - С. 9.

93. Маслова И.С., Шляпина Н.А. Проблемы воспроизводства трудового потенциала в социалистическом обществе в литературе 80-х годов /Препринт доклада. - М., 1987. - 58 с.

94. Маслова И. Эффективная занятость и рынок рабочей силы //Вестник статистики. - 1990. - N 12. - С. 8 - 20.

95. Матрусов Н. Системы "население - хозяйство - территория" как основная категория регионального планирования и прогнозирования //Вестник Московского университета: Серия "География". - 1993. - N 1. - С. 31 - 40.

96. Мельник О., Плотников О. Мікроекономічний аналіз структури зайнятості: Економіка соціальної сфери //Економіка України. - 1993. - N 4. - С. 76 - 81.

97. Методичні вказівки до проведення практичних занять з курсу "Демографія" для студентів 2-го курсу спеціальності "Управління трудовими ресурсами". - Тернопіль, ТАНГ, 1995. -92 с.

98. Методические принципы оценки демографической ситуации в областях УССР для разработки региональных программ развития народонаселения (рекомендации). - Киев: СОПС, 1988. - 13 с.

99. Механизм управления воспроизводством населения и трудовых ресурсов: региональный аспект /Отв. ред. Романенкова Г.М. - Л.: Наука, 1990. - 112 с.

100. Михнюк Л. Дожилися //Свобода, 05.12.92 р.

101. Минц А.А., Матрусов Н.Д. Новая география производительных сил СССР. - М.: Знание, 1973. - 73 с.

102. Минц Л.Е. Трудовые ресурсы СССР. - М.: Наука, 1975. - 322 с.

103. Михайлов О. Формирование рынка труда и занятость сельского населения //Российский экономический журнал. - 1995. - N 7. - С. 41 - 44.

104. Мониторинг занятости населения и формирование рынка труда Украины: вопросы методологии и методики /Под ред. Васильченко В.С., Либановой Э.М., Оникиенко В.В. и др. - К., 1992. - 39 с.

105. Мохначук С.С., Проценко С.Д. Прогнозування чисельності та складу населення локальних демографічних систем //Економічна та соціальна географія. - 1992. - N 44. - С. 14 - 17.
106. Мохначук С.С. Системный подход и география //Экономическая география. Вып. 21. - К.: Изд-во КГУ, 1976. - С. 3 - 16.
107. Население и трудовые ресурсы: проблемы и решения, зарубежный опыт. - М.: Наука, 1992. - 126 .
108. На ринку праці: про виконання Державної програми зайнятості населення на 1993 рік //Урядовий кур'єр, 07.05.94р.
109. Народне господарство України у 1993 році: Статистичний щорічник. - К.: Техніка, 1994. - 494 с.
110. Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица. - М.: Международные отношения, 1991. - 181 с.
111. Николаев С.А. Межрайонный и внутрирайонный анализ размещения производительных сил // Региональные исследования за рубежом. - М.: Наука, 1973. - С. 94 - 95.
112. Новик Л.И. Трудовой потенциал на пути к рынку. -Днепропетровск: Сич, 1991. - 158 с.
113. Новицкий А.Г. Занятость в сфере обслуживания населения: Социально-демографический аспект. - М.: Мысль, 1987. - 271 с.
114. Новокшонова Л.Н. Предпринимательство на рынке рабочей силы //Эффективность и интенсификация в условиях рыночной экономики. - Нижний Новгород. - 1993. - С. 118 -119.
115. Оникиенко В.В. и др. Трудовые ресурсы: проблемы сбалансированного распределения. - К.: Наукова думка, 1986.- 245 с.
116. Оникиенко В.В., Шаленко М.В. Совершенствование территориальной организации трудовых ресурсов. - К.: Наукова думка, 1989. - 196 с.

117. Онищенко В.Ф. Рациональная занятость: методология региональных исследований. - К.: Наукова думка, 1989. - 208 с.
118. Основные понятия экономической географии /Василевский Л.И., Полян П.М., Севастьянов В.Н. и др. - М.: Геогр. о-во СССР, 1975. - 91 с.
119. Отраслевое управление в республике: организационно-правовой аспект /Отв. ред. Селиванов В.Н. - К.: Наукова думка, 1991. - 204 с.
120. Паламарчук М.М., Пистун Н.Д., Шаблій О.И. Об экономико-географических законах //Экономическая география. Вып. 29. - К.: Изд. Киевского ун-та, 1980. - С. 16 - 26.
121. Паламарчук М.М., Ташук К.О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. - К.: Наукова думка, 1974. - 124 с.
122. Палій Т.М., Старостенко Г.Г. Вплив трудової міграції на соціально-демографічні процеси в Україні // Демографічна ситуація в Україні (Матеріали наукової конференції, жовтень, 1993 р. У 3-х частинах. Частина 3. Демографічні аспекти відтворення трудового потенціалу. - К., 1993. -С. 56.
123. Панков Б. Формирование аграрного рынка труда //АПК: экономика, управление. - 1995. - N 6. - С. 44 - 47.
124. Панкратов А.С. Трудовой потенциал в системе управления производством. - М.: МГУ, 1983. - 211 с.
124. Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала. - М.: МГУ, 1988. - 279 с.
126. Пантельєв М. Соціальні проблеми праці та шляхи їх розв'язання в умовах радикальної економічної реформи //Економіка Радянської України. - 1990. - N 4. - С. 3 - 13.
127. Патрушев В.И. Социальные резервы трудового коллектива: пути реализации (Социологический анализ). - К.: Вища школа, 1990. - 215 с.
128. Перцик Е.Н. Районная планировка: географические аспекты. - М.: Мысль, 1973. - 267 с.

129. Петрига М.О. Трудові ресурси Тернопільської області, їх розміщення, розподіл і використання: Дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н. - Львів, 1967. - 309 с.

130. Петрига Н.А., Заставецкая О.В. Тернопольская область: экономико-географическая характеристика // Экономическая география. - К.: Вища школа, вып. 38, 1986. - С.123 - 135.

131. Петрига Н.А. Проблемы совершенствования территориальной организации трудовых ресурсов села и пути их решения // Вопросы расселения населения и использования трудового потенциала в Юго-Западном экономическом районе. - Л., 1991. - С. 61 -85.

132. Петрова І. Процес сегментації ринку праці України //Економіка України. - 1995. - N 9. - С. 52 - 63.

133. Писаренко С.М., Анісімова Г.Н. Роль геграфічних досліджень у розв'язанні екологічних проблем області //Сучасні географічні проблеми Української РСР. - К.: ГТ УРСР, 1990. - С. 244 - 245.

134. Писаренко С.М. Трудовые ресурсы и территориальная структура общественно-территориального комплекса (экономико-географический аспект исследования): Автореф. доктора геогр. наук. - К., 1990. - 35 с.

135. Писаренко С.М., Берко М.Д., Бриндзя З.Ф. Місце і роль соціально-трудового потенціалу в територіальній організації суспільства// Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. В 2-х частинах. Ч. 1. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 49 - 58.

136. Писаренко С.М. Регіональні особливості формування аграрного сектора // Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. В 2-х частинах. Ч.1. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 216 -222.

137. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. -К.: Вища школа, 1994. - 156 с.

138. Пирожков С. Воспроизводство трудового потенциала //Экономика Советской Украины. - 1991. - N 7. - С. 8 - 18.

139. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. - К.: Наукова думка, 1992. - 174 с.
140. Питюлыч М.И. Маневр трудовыми ресурсами. - Ужгород: Карпати, 1990. - 70 с.
141. Пітюлич М., Мікловда В. Концептуальні основи формування регіональної системи зайнятості //Економіка України.- 1995. - N 12. - С. 46 - 51.
142. Победа В.В. Особенности относин занятости при переходе до ринкового механізму: Питання політичної економії, вип. 22. - К.: Либідь, 1992. - 131 с.
143. Поклонский Ф.Е., Дзюба С.Г. Регулирование занятости на современном этапе многоукладной экономики /Препринт доклада. - Донецк, 1995. - 22 с.
144. Поросенков Ю.В. Закономерности размещения населения СССР: Экономико-географическое исследование. - Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1977. - 160 с.
145. Природний рух населення на Україні в 1986-1990 рр. - К.: Міністерство статистики України, 1991. - 235 с.
146. Притнокова І. Зайнятість і ринок праці //Філософська і соціологічна думка. - 1995. - N 7 - 8. - С. 57 - 81.
147. Пригарин В.С. Проблемы труда и занятости при переходе к рынку //Вестник Ленинградского университета: Серия 5 "Экономика", вып. 2. - 1991. - С. 75 - 80.
148. Проблеми економічної географії Поділля /Тези доп. наук. конф. - Кам'янець-Подільський, 1988. - 223 с.
149. Проблемы развития и размещения производительных сил /Ред. кол. Кальченко В.Н., Давиденко А.П., Заставный Ф.Д., Коваленко П.С., Крыжановский Б.Н. - Киев, 1975. - 208 с.

150. Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України: Тематичний збірник наукових праць /Відпов. ред. Шаблій О.І. - К.: ІСДО, 1993. - 180 с.

151. Пронина А.М. Совершенствование управления трудовым потенциалом региона в условиях формирования и функционирования рынка труда //Управление экономическими системами в условиях формирования рыночных отношений: вопросы теории и практики. - Иваново, 1992. - С. 119 - 125.

152. Про стан виконання Державної програми зайнятості населення на 1994 рік та Цільової державної програми сприяння зайнятості молоді на 1994-1995 роки (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України //Людина і праця. - 1995. - Вересень. - С. 22 - 26.

153. Пухлій В. Безробіття в Україні: регіональний аспект //Діло, 20.03.95 р.

154. Размещение производительных сил: Учебник для вузов /Под. ред. Кистанова В.В., Копылова Н.В. - М.: Экономика, 1994. - 588 с.

155. Расселение: вопросы теории и развития (на примере Украинской ССР) /Под. ред. Заставного Ф.Д. - К.: Наукова думка, 1985. - 263 с.

156. Расселение населения и размещение производства /Под. ред. Мазановой М.Б. - М.: Наука, 1982. - 199 с.

157. Региональные исследования за рубежом /Под. ред. Павлова Ю.М., Алаева Э.Б. - М.: Наука, 1973. - 302 с.

158. Реформа ринку праці та соціальної політики в Україні //Праця і зарплата. - 1994. - N 23 (грудень).

159. Решетник Г.М., Макаров Н.Т. Опыт зарубежных стран в борьбе с безработицей //Нефтяная и газовая промышленность. Экономика и управление нефте-газовой промышленности. - 1993. - N 1. - С. 17 - 22.

160. Ринок праці України: Очима зарубіжних фахівців (З виступу директора Бюро МОП по Центральній та Східній Європі Гай Стендінга на

Міжнародній конференції "Соціальна політика України в контексті економічних реформ") //Праця і зарплата. - 1995. - N 7 (квітень).

161. Рынок труда и социальная защита населения Украины (Специальный выпуск журнала "Профспілки України"). - К., 1995. - 59 с.

162. Рынок труда Украины: проблемы и перспективы //Финансовый Киев сегодня. - 1996. - Январь.

163. Розподіл населення України за статтю і віком на 01.01.1991 р. - К.: Міністерство статистики України, 1991. - 144 с.

164. Романенкова Г. Проблемы прогнозирования рынка труда //Вопросы экономики. - 1993. - N 12. - С. 69 - 72.

165. Романовский А.Ю. Компьютерное моделирование формирования занятости населения в условиях перехода к рынку: Автореф. дис. на соиск. науч. степ. к.э.н. - М., 1992. - 16 с.

166. Рудык Э. Труд и реформа предприятий //Вопросы экономики. - 1993. - N 4. - С. 57 - 63.

167. Рудницька Г., Кучерявий І. Регіональний аспект трудової діяльності українців //Економіка України. - 1993. - N 5. - С. 66 - 74.

168. Рудченко А.Ю. Воспроизводство рабочих мест: теория, прогнозирование. - К.: Наукова думка, 1993. - 117 с.

169. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. - М.: Мысль, 1973. - 559 с.

170. Сафонов А. Новые условия и новые методы регулирования занятости //Человек и труд. - 1993. - N 7. - С. 38 -41.

171. Секретарюк В.В. Формування ринку праці в нових умовах господарювання. - Львів, 1992. - 145 с.

172. Сергеева Г.П., Чижова Л.С. Эффективное использование трудового потенциала. - М.: Знание, 1987. - N 7 (Новое в жизни, науке, технике: Серия "Экономика"). - 63 с.

173. Силаев Е.Д. Производственно-территориальные комплексы. - Баку, 1968. - 261 с.

174. Система анализа социально-экономических данных: пакет программ статистического анализа (Методические рекомендации по использованию системы). - Л.: АН СССР, Ленинградский научный центр, Институт социально-экономических проблем, 1986. - 37 с.

175. Система управления трудом в развитом социалистическом обществе. - М.: Наука, 1983. - 102 с.

176. Скаржинский М.И., Баландин И.Ю., Попов А.И. Трудовой потенциал социалистического общества. - М.: Экономика, 1987. - 102 с.

177. Совершенствование разработки схем развития и размещения производительных сил: Сборник научных трудов /Ред. кол. Заставный Ф.Д., Гаца А.А., Зинич В.Т., Коваленко П.С., Минц М.И. - К.: СОПС УССР АН УССР, 1987. - 189 с.

178. Соколов Р.В., Бобров А.Л. Экономико-математические методы в проектировании //Новые информационные технологии в управлении предприятием. - СПб, 1992. - С. 75 - 86.

179. Социальная защита в переходный период: республика и регионы. - М., 1992. - С. 221 - 240.

180. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник /За ред. проф. Шаблія О.І. - Львів: Світ, 1994. -608 с.

181. Социально-экономический потенциал региона /Ред. кол. Долишний М.И., Бойко Е.И., Петрович И.М., Анисимова Г.Н., Антонюк Л.М. и др. - К.: Наукова думка, 1985. - 218 с.

182. Социально-экономические проблемы формирования трудового потенциала населения: Сборник научных трудов /Ред. кол. Пирожков С.И. и др. - К., 1992. - 78 с.

183. Соціально-трудо́вий потенціал: теорія і практика. Частина 1. /За ред. Долішнього М.І., Злупка С.М. - К.: Наукова думка, 1994. - 263 с.

184. Стан ринку праці: демографічна ситуація //Праця і зарплата. - 1995. - N 10 (травень).
185. Стан ринку праці та соціальний захист незайнятого населення України в 1993 році (Статистичний щорічник. - Ужгород: Орбіта, 1994. - 127 с.
186. Статистичний щорічник України за 1994 рік. - К.: Техніка, 1995. - 519 с.
187. Стеценко С.Г., Швець В.Г. Статистика населення: Підручник. - К.: Вища школа, 1993. - 463 с.
188. Тернопільщина напередодні переходу до ринкових відносин: Статистичний збірник. - Тернопіль, 1991. - 224 с.
189. Тітова Н. Проблеми зайнятості та відтворення трудового потенціалу регіону //Економіка України. - 1992. - N 1. - С. 43 - 49.
190. Тітова Н.А. Трудовий потенціал і його реалізація в умовах формування регіональних ринків праці: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д.е.н. - Львів, 1996. - 48 с.
191. Тихонов О.М. Раціональне використання праці молодих спеціалістів //Філософська і соціологічна думка. - 1989. - N 5. - С. 93 - 96.
193. Топчиев А.Г. Модели пространственной организации геосистем: Автореф. дис. ... докт. геогр. наук. - Л., 1979. - 41 с.
193. Труд в капиталистическом производстве: проблемы управления /Отв. ред. Н.А. Климов и др. - М.: Наука, 1984. - 279 с.
194. Трудовые ресурсы производственных систем / М. И. Долишний, С.Н. Злупко, С. М. Писаренко и др. - К.: Наукова думка, 1990. - 464 с.
195. Трудовые ресурсы. Региональные особенности формирования и использования трудовых ресурсов. - М.: Наука, 1987. - 169 с.
196. Трудовые ресурсы сельского хозяйства: Вопросы теории и методологии /Под ред. Овчинникова В.Н. - М.: Мысль, 1982. - 114 с.
197. Трудовой потенциал Украинской ССР. - К.: Наукова думка, 1982. - 104 с.

198. Трудовой потенциал: формирование и использование в условиях перестройки: Сборник научных трудов /Под ред. Вечканова Г.С. - Л.: ЛИЭ, 1990. - 127 с.

199. Туниця Ю.Ю. Екологічні дослідження - новий важливий напрям розвитку географічної науки //Сучасні географічні проблеми Української РСР. - К.: ГТ УРСР. - С. 27 - 28.

200. Туров И.С. Трудовые ресурсы: проблемы управления //Социально-политический журнал. - 1990. - N 9/10. - С. 199- 207.

201. Фащевский Н.И. Влияние населения и трудовых ресурсов на формирование структуры районного промышленного комплекса (На примере Юго-Западного экономического района СССР): Диссертация на соискание научной степени кандидата географических наук. - К., 1972.

202. Фащевский Н.И. Территориальная организация жизнедеятельности населения: методология и научно-методические основы общественно-географического исследования: Диссертация на соискание научной степени доктора географических наук. - К., 1993. - 412 с.

203. Федеральное ведомство по вопросам труда Германии: организационные принципы и механизм деятельности (методическое пособие для работников центров занятости). - К., 1994. - 179 с.

204. Федоров Г.М. Географическая обстановка: Теоретические и методические основы. - Ленинград: Наука, 1984. - 111 с.

205. Фильрозе Э. Очерк потенциальной демографии. - М.: Статистика, 1975. - 216 с.

206. Формирование и использование трудовых ресурсов в европейских социалистических странах /Авторский коллектив Легтярь Л.С. и др. - К.: Наукова думка, 1990. - 150 с.

207. Хомра О.І. Освітній потенціал зайнятості населення України: динаміка структури, оцінка на перспективу. - К., 1994. - 13 с.

208. Хорев Б.С., Смидович С.Г. Расселение населения (Основы понятия и методология). - М.: Финансы и статистика, 1981. - 191 с
209. Шаблій О.І. Математичні методи в економічній географії. - Львів: Вища школа, 1984. - 135 с.
210. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії: Навч. видання. - Львів: Світ, 1994. - 304 с.
211. Шаблій О.И. Межотраслевые территориальные системы. - Львов: Вища школа, 1973. - 200 с.
212. Шаблій О.И., Топчиев А.Г., Голиков А.П. Современные методы экономико-географических исследований и их роль в развитии теории науки //Экономическая география. Вып. 29. - К.: Вища школа, 1980.
213. Шаленко М. Концепція територіальної сегментації ринку праці України та її практичне використання //Економіка України. - 1994. - N 7. - С. 29 - 33.
214. Шаленко М. Рынок труда как индикатор состояния экономики (Украина) //Человек и труд. - 1994. - N 10. - С. 29 - 33.
215. Шаленко М.В. Формирование механизма территориальной организации трудовых ресурсов: теория и практика. - К.: Наукова думка, 1992. - 131 с.
216. Шевченко Л. Ринок праці: аналіз економічних концепцій //Економіка України. - 1994. - N 4. - С. 26 - 34.
217. Шипович Е.И., Мохначук С.С. Характерные черты урбанизации УССР на современном этапе развития производительных сил //Экономическая география. Вып. 23. - К.: Вища школа, 1977. - С. 63 - 69.
218. Юдіна В.А., Кулик Є.І. та інші. Організаційно-економічні передумови підвищення продуктивності праці при орендних відносинах //Економіка і організація сільського господарства, вип. 88. - 1992. - С. 32 - 36.
219. Ян Адам. Инфляция и безработица //Вопросы экономики. - 1991. - N 1. - С. 38 - 45.

220. Adams A. Van, Widdleton J, Lidermana. A Market - Based manpover Planning with Labor Market Signals //Int. Labor Rev., - Geneva, 1992, vol 131, N 3.

221. Anderson F.J. Regional Economic Analisis: a Canadian Perspective. Toronto - London - Sydney, 1988. - 290 p.

222. Bagnemann M. Arbeitsmarkt der Lukunft: Pladoyer fureine offene Gesherford: Busse + Seewald, 1987.

223. Bradfield Michael. Regional economics: analisis and policies in Canada. Toronto - Montreal - New York - Auckland, 1988. - 268 p.

224. Lyman W. Porter and Richard R.N. Steers, Organizational, Work, and Personal Factors in Employee Turnover and Absenteeism, Psichological Bulletin, 1966, p.p. 94 - 118.

ДОДАТКИ

Трудовий потенціал локальних суспільно-територіальних комплексів
Тернопільської області на початок 1995 року¹

	Чисельність населення, тис. чоловік	У тому числі працездатного віку, тис. чол.	Припад. на 100 працезд. чол.		Щільність трудових ресурсів, чол./км ²	Питома вага трудових ресурсів, %	Питома вага зайнятих, %		
			Старше працездатн. віку, чол.	Молодше працездатн. віку, чол.			у суспільному виробництві	у промисловості	у сільському господарстві
Тернопільський	526,9	262,6	55,2	45,8	54	46	87	22	26
Чортківський	464,4	232,3	62,8	45,7	37	38	86	23	48
Кременецький	113,7	56,7	55,0	46,7	32	38	87	29	18
Бережанський	71,4	33,7	64,6	47,2	29	36	85	26	22

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

Типи локальних суспільно-територіальних комплексів
Тернопільської області за трудовим потенціалом¹

Тип комплексів	Локальний суспільно-територіальний комплекс Тернопільської області	Загальні проблеми
I. Трудодефіцитний, агломераційний, міжрайонний; високий рівень розвитку промисловості і забруднення навколишнього середовища; низький рівень соціальної інфраструктури	Тернопільський	Незбалансованість робочих місць і трудового потенціалу. Створення малого бізнесу. Поліпшення екологічної ситуації.
II. Трудозабезпечений, районний, з потенціальним розвитком, низький рівень розвитку промисловості, соціальної інфраструктури, відносна незабрудненість навколишнього середовища	Чортківський	Розвиток переробної ланки агропромислового комплексу і формування рекреаційного комплексу на основі приватизації, створення підприємств малого бізнесу.
III. Районний, у стадії становлення, дисбаланс вікової структури, повільний розвиток агропромислового комплексу, відносно чисте навколишнє середовище, низький рівень розвитку рекреації	Бережанський, Кременецький	Розвиток переробної ланки агропромислового комплексу і формування рекреаційного комплексу на основі приватизації, прискорення розвитку соціальної інфраструктури.

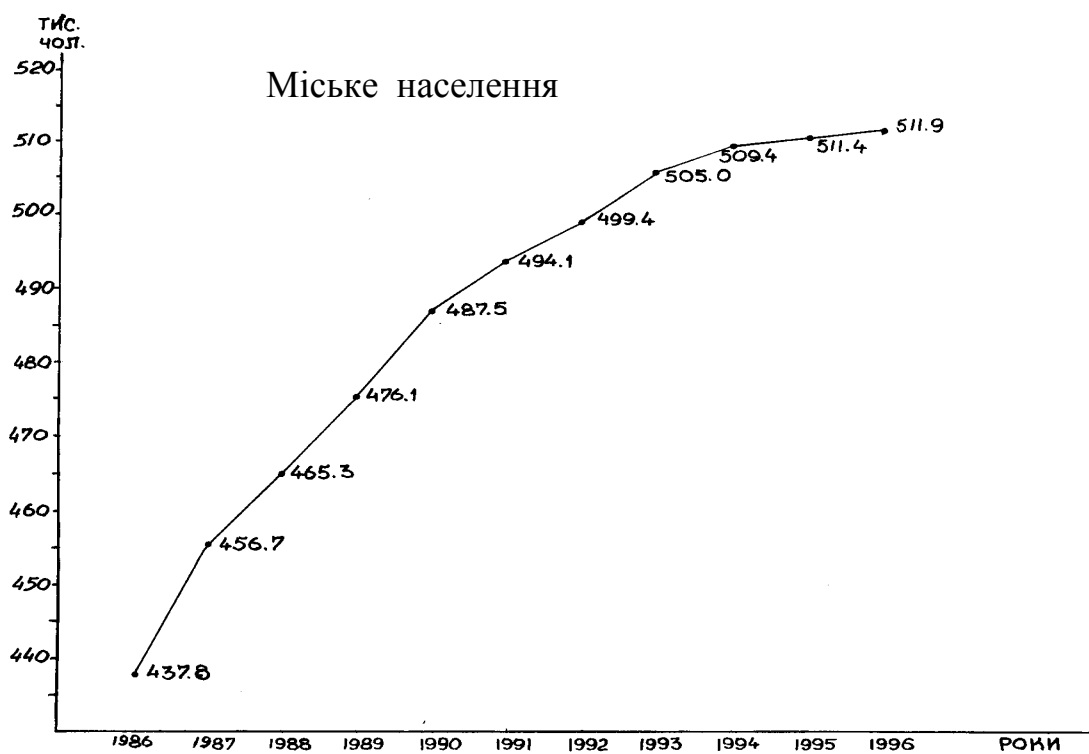
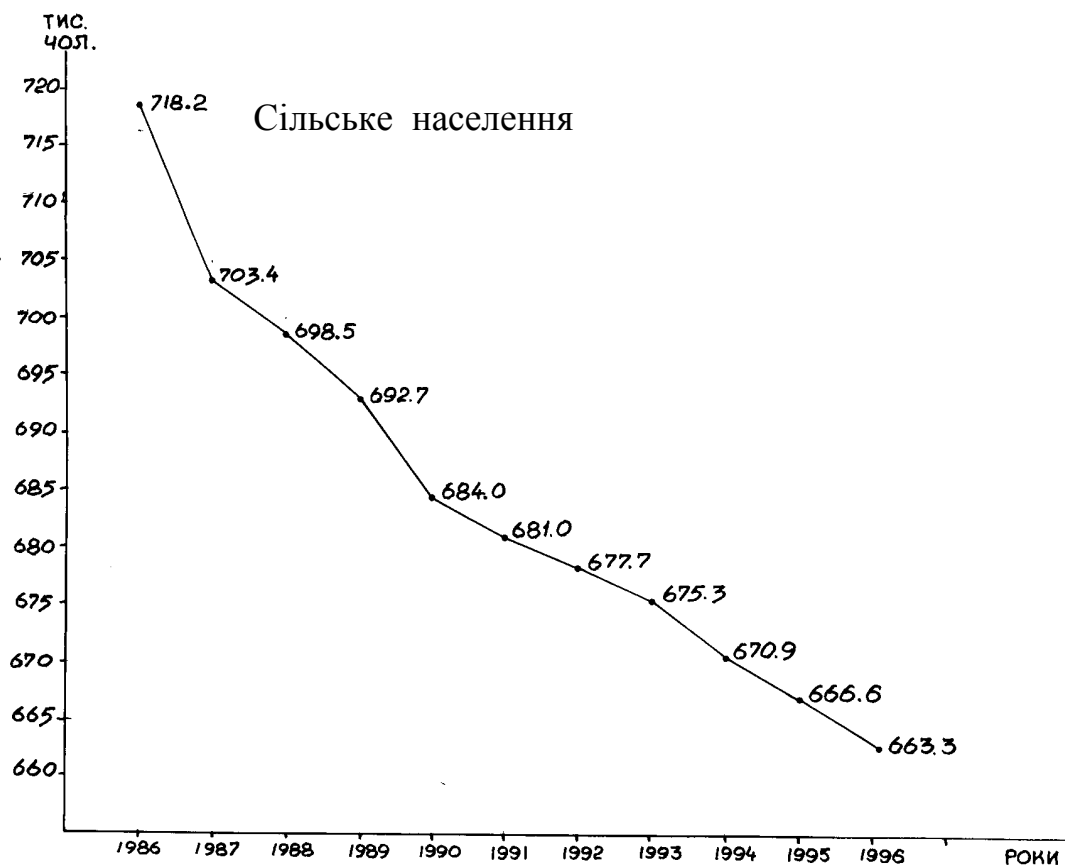
¹ Соціально-трудова потенціял: Теорія і практика. У двох частинах. Ч. 1. / За ред. Долишнього М. І., Злупка С. М. та ін. -К.: Наукова думка, 1994.—С. 55-56

**Чисельність населення у районах
Тернопільської області, тис. чол.¹**

Райони	1959	1970	1979	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Всього по обл.	1085,6	1152,6	1163,1	1168,8	1171,5	1175,1	1177,1	1180,3	1180,3	1177,7	1175,3
Бережанський	85,8	84,1	77,8	71,6	71,5	71,4	47,1	47,1	47,0	46,9	46,7
Борщівський	80,8	87,6	83,7	79,2	79,0	79,1	76,8	78,7	78,8	78,3	78,0
Бучацький	63,5	69,1	68,8	66,3	65,9	65,9	66,3	66,8	67,1	67,2	67,3
Гусятинський	78,1	78,1	73,9	71,6	71,3	71,1	70,4	70,1	69,9	69,5	69,1
Заліщицький	56,9	60,9	59,1	56,3	56,2	56,2	56,2	56,2	55,9	55,7	55,3
Збаразький	65,3	68,5	65,7	63,7	62,9	62,7	62,4	62,2	62,1	61,9	61,7
Зборівський	66,6	62,9	57,1	50,9	50,4	50,1	49,4	49,1	48,7	48,4	48,1
Козівський	50,0	50,9	47,3	43,3	43,3	43,2	43,0	42,8	42,6	42,4	42,2
Кременецький	74,9	77,4	77,2	76,9	76,3	76,2	75,8	76,7	76,8	76,5	76,3
Лановецький	41,8	41,6	38,4	36,0	35,7	35,6	35,3	35,2	34,9	34,6	34,3
Монастирський	43,7	43,9	40,9	37,6	37,3	37,2	37,1	37,2	37,0	36,8	36,5
Підволочиський	60,1	58,7	55,1	50,8	50,2	50,0	49,5	49,4	49,1	48,6	48,3
Підгаєцький	—	—	—	—	—	—	24,0	24,6	24,7	24,7	24,5
Теребовлянський	98,2	91,2	85,2	78,0	77,5	77,3	76,6	75,8	75,1	74,4	74,1
Тернопільський	49,5	61,2	62,1	58,9	58,3	58,1	57,6	57,6	57,3	57,4	57,5
Чортківський	82,9	86,9	85,2	82,6	83,0	83,2	83,4	83,8	83,8	83,6	83,2
Шумський	45,3	44,9	42,0	39,2	38,7	38,6	38,5	37,6	37,4	37,2	37,2
м. Тернопіль	52,2	84,7	143,6	202,6	215,8	219,2	225,7	229,4	232,1	233,6	234,5

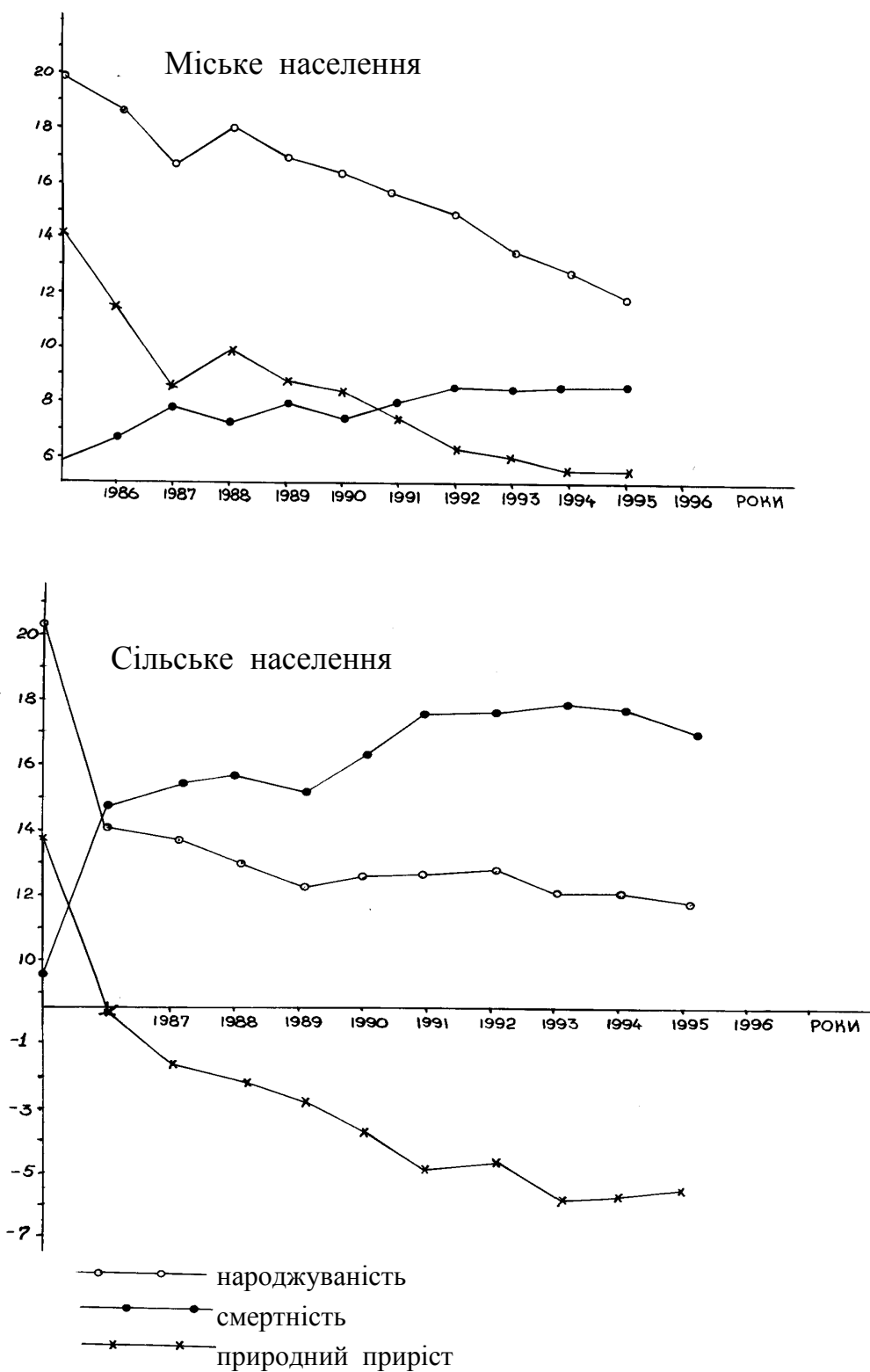
¹За даними Тернопільського обласного управління статистики

Чисельність наявного населення на початок року (тис. чол.)¹

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

Народжуваність, смертність та природний приріст населення Тернопільської області (чоловік на 1000 жителів)¹

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

Розподіл народжених за віком матерів¹

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Всього народжених, в тому числі у матерів у віці, років:	18466	17400	17759	16790	16712	16428	15479	15086	14505	14112
Молодше 20	1840	1858	2174	2209	2443	2698	2643	2614	2628	2588
20—24	8387	7757	7930	7453	7665	7589	7299	6937	6773	6446
25—29	5467	5199	5094	4527	4250	3840	3881	3409	3078	3207
30—34	1935	1869	1844	1925	1763	1677	1544	1536	1427	1313
35—39	692	591	592	550	467	498	423	485	501	458
40—44	134	116	115	109	112	113	79	99	86	94
45—49	10	14	7	9	8	5	6	2	7	7
50—54	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—
55 і старше	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
вік не вказано	—	—	—	8	4	8	4	4	—	—

¹Природний рух населення на Україні в 1986-1990 рр. — Київ: Міністерство статистики України, 1991.—С. 62. За даними Тернопільського обласного управління статистики

**Народжуваність в розрізі районів
Тернопільської області (чоловік на 1000 жителів)¹**

Райони	1959	1970	1979	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Бережанський	15,8	13,7	14,8	14,1	13,6	13,0	13,4	13,3	12,7	12,3	12,0
Борщівський	15,3	12,3	13,5	13,8	12,7	13,4	12,9	13,8	12,9	12,6	12,3
Бучацький	17,7	10,5	11,2	18,0	16,3	15,9	16,5	16,1	15,0	14,5	14,4
Гусятинський	15,7	12,6	14,0	13,3	13,2	12,6	12,2	12,4	11,8	11,8	11,7
Заліщицький	13,9	12,3	12,9	13,5	13,2	12,9	11,8	12,4	10,9	11,5	11,0
Збаразький	16,3	12,0	13,9	13,8	13,4	12,2	13,1	13,3	12,7	12,4	11,6
Зборівський	15,8	14,9	17,1	16,4	14,1	12,7	12,9	12,5	12,2	11,8	11,5
Козівський	15,4	13,8	14,8	16,2	11,9	14,2	13,8	12,6	12,0	11,6	11,0
Кременецький	16,1	12,6	13,6	15,0	14,5	14,2	14,6	14,9	13,5	12,7	12,8
Лановецький	14,3	16,1	16,0	14,0	14,0	13,1	13,0	12,5	12,6	12,0	10,8
Монастириський	16,2	13,2	13,9	15,9	12,8	11,5	13,8	13,5	13,4	12,7	11,5
Підволочиський	13,3	14,2	15,6	13,0	12,4	13,1	11,7	12,8	11,7	11,5	11,3
Підгаєцький	—	—	—	—	—	—	—	12,3	12,8	12,4	11,3
Теребовлянський	14,3	14,0	14,2	14,8	13,1	12,4	12,7	13,3	11,4	11,5	11,6
Тернопільський	15,7	13,0	14,8	15,6	13,5	14,1	13,6	11,8	11,4	10,8	11,2
Чортківський	14,7	11,8	13,0	13,6	13,8	13,7	13,4	12,8	12,0	11,6	11,7
Шумський	14,1	15,0	14,4	15,2	12,9	13,4	13,8	13,0	12,9	12,3	13,7
м. Тернопіль	18,6	14,8	15,0	20,0	18,6	19,6	16,8	16,2	14,1	12,7	12,2
Всього по обл.	15,9	11,7	12,5	15,5	14,4	14,4	14,0	13,8	12,7	12,2	12,0

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

Кількість померлих людей в Тернопільській області¹

Роки	Всього, тис. чол.	В розрахунку на 1000 чоловік
1940	18655	13,2
1950	11801	11,1
1960	8684	7,9
1965	9733	8,6
1970	11134	9,7
1975	12736	10,8
1980	14264	12,2
1985	15423	13,4
1988	14498	12,6
1989	14425	12,3
1990	15032	12,8
1991	15981	13,6
1992	16350	13,9
1993	16478	14,0
1994	16450	14,0
1995	16122	13,7

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

**Смертність в розрізі районів
Тернопільської області (чол. на 1000 жителів)¹**

Райони	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Бережанський	15,1	14,9	14,9	14,3	14,7	15,4	16,5	15,7	14,7	15,5	16,7
Борщівський	14,8	14,9	14,4	14,0	14,1	14,1	15,8	15,9	14,9	15,6	15,9
Бучацький	12,3	17,9	16,8	11,8	11,8	12,0	12,5	12,7	12,8	12,9	12,7
Гусятинський	15,1	14,6	14,6	13,4	13,9	15,2	15,9	15,7	15,7	15,4	15,3
Заліщицький	14,1	15,2	14,0	13,2	12,4	12,3	14,3	14,2	13,2	13,8	15,0
Збаразький	13,9	16,1	14,8	14,3	14,5	14,8	14,4	15,4	16,0	15,5	14,7
Зборівський	17,7	15,2	15,3	16,4	15,5	16,0	19,3	18,8	18,6	18,8	17,2
Козівський	15,0	15,2	15,0	14,9	14,1	13,9	15,1	16,5	15,4	15,6	15,9
Кременецький	14,0	16,0	14,0	13,7	12,9	13,8	14,7	15,6	16,1	15,8	14,7
Лановецький	17,7	15,4	13,8	17,2	16,4	16,5	16,8	17,7	18,7	18,2	18,0
Монастириський	16,2	16,2	14,9	14,2	13,5	14,7	14,9	15,7	15,8	15,1	15,7
Підволочиський	16,4	14,2	14,0	15,4	15,0	16,6	17,0	16,5	17,6	18,2	17,1
Підгаєцький	—	—	—	—	—	—	—	16,0	17,7	17,2	18,3
Теребовлянський	14,3	14,5	14,5	14,1	14,6	14,6	15,9	16,2	16,8	17,0	15,6
Тернопільський	14,9	16,2	14,9	16,2	14,4	14,6	15,8	16,2	16,9	15,8	15,4
Чортківський	13,1	14,7	14,4	13,0	13,0	14,0	14,7	14,8	14,5	14,1	14,5
Шумський	15,5	15,0	15,3	14,2	13,9	14,0	16,0	16,5	18,1	17,0	15,8
м. Тернопіль	5,2	5,2	5,2	5,1	5,4	5,6	5,3	6,2	6,2	6,6	6,4
Всього по області	13,2	16,2	15,5	12,7	12,4	12,9	13,6	13,9	14,0	14,0	13,7

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

**Кількість померлих по вікових групах населення
у Тернопільській області (чол.)¹**

	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Всього:	14181	15189	13539	14435	14498	14438	15032	15997	16350	16478	16461	16122
в тому числі у віці												
0—4 років	377	363	328	335	317	261	261	275	279	267	255	243
5—9 років	40	36	23	49	41	36	27	40	35	21	30	30
10—19 років	99	74	85	104	88	84	99	85	87	91	84	88
20—29 років	190	174	168	197	187	221	193	213	223	231	199	209
30—39 років	313	289	251	274	277	316	336	371	469	439	465	470
40—49 років	829	654	546	614	546	624	650	766	719	715	783	840
50—59 років	1494	1661	1499	1653	1604	1601	1585	1687	1791	1805	1727	1667
60—69 років	2152	1974	1848	2352	2415	2731	2862	3115	3309	3391	3431	3404
70 років і старше	8697	9964	8691	8873	9023	8551	9011	9445	9438	9518	9488	9118

¹ За даними збірника “Тернопільщина за роки радянської влади”, 1990. — С. 271 і даними Тернопільського обласного управління статистики

**Смертність від захворювань системи органів
кровообігу (чол. на 10000 чол.)¹**

Райони	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Бережанський	54,8	79,0	84,3	97,95	100,87	97,29
Борщівський	62,87	86,5	83,71	96,97	100,16	96,6
Бучацький	54,75	61,08	69,38	80,3	82,95	79,9
Гусятинський	79,6	94,27	88,4	102,36	105,74	101,98
Заліщицький	57,8	86,34	81,2	94,02	97,13	93,67
Збараський	60,84	92,13	88,52	102,46	105,84	102,1
Зборівський	59,64	90,35	100,19	115,9	119,81	115,46
Козівський	65,9	88,32	88,32	102,26	105,64	101,88
Кременецький	67,23	93,49	98,04	113,54	117,28	113,11
Лановецький	82,82	87,53	100,83	116,77	120,62	116,33
Монастириський	81,91	84,57	88,03	101,97	105,33	101,59
Підволочиський	3,97	84,64	87,79	101,67	105,0	101,29
Підгаєцький	—	—	74,58	86,38	89,23	86,06
Теребовлянський	69,48	78,58	95,0	110,0	113,64	109,6
Тернопільський	58,06	79,11	90,32	104,62	108,06	104,22
Чортківський	66,70	83,71	83,17	96,28	99,46	59,92
Шумський	59,94	78,82	88,26	102,17	105,53	101,78
м. Тернопіль	26,68	30,14	34,03	39,42	40,71	39,27
Всього по області	63,11	81,09	84,67	98,05	101,28	97,68

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

**Смертність від захворювань
органів дихання (чоловік на 10000 чол.)¹**

Райони	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Бережанський	22,93	31,32	33,12	31,94	27,99	26,98
Борщівський	21,46	27,77	25,5	31,85	21,55	20,77
Бучацький	24,13	17,79	17,19	16,57	14,52	14,0
Гусятинський	29,60	24,58	23,74	22,89	20,06	19,33
Заліщицький	15,78	19,5	19,68	18,98	16,63	16,03
Збараський	19,36	22,48	22,04	21,25	18,63	17,95
Зборівський	27,36	32,08	39,17	37,78	33,1	31,91
Козівський	27,68	27,0	29,51	28,46	24,94	24,04
Кременецький	11,57	10,14	12,09	11,7	10,2	9,85
Ланівецький	26,86	23,26	29,08	28,04	24,58	23,69
Монастирський	26,86	25,0	27,12	26,16	22,93	22,1
Підволочиський	16,73	31,69	24,6	23,73	20,8	20,04
Підгаєцький	—	—	38,75	37,37	32,75	31,5
Теребовлянський	20,12	27,05	22,17	21,39	18,7	18,06
Тернопільський	13,24	21,22	15,11	14,57	12,77	12,3
Чортківський	16,94	21,18	23,48	22,64	19,84	19,12
Шумський	17,09	20,66	19,89	19,28	16,81	16,2
м. Тернопіль	2,57	2,77	2,13	2,04	1,79	1,73
Всього по області	17,52	19,93	23,57	22,73	19,92	19,20

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

Смертність від онкозахворювань (чол. на 10000 жителів)¹

Райони	1984	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Бережанський	15,71	10,52	15,66	19,86	17,83	20,78	20,43	19,73
Борщівський	8,78	10,78	18,05	11,67	18,3	21,33	20,98	20,26
Бучацький	11,79	12,83	15,23	17,94	16,89	19,69	19,36	18,7
Гусятинський	13,83	16,38	20,11	18,99	19,97	23,25	22,89	22,1
Заліщицький	11,03	13,45	14,36	14,89	18,26	21,29	20,94	20,22
Збаразький	12,76	14,84	19,88	20,44	20,75	24,19	23,79	22,97
Зборівський	17,50	19,96	16,73	22,04	19,68	22,93	22,55	21,78
Козівський	14,13	16,68	13,04	18,53	19,22	22,4	22,03	21,27
Кременецький	14,71	14,49	17,42	17,81	15,6	18,17	17,87	17,26
Лановецький	19,72	17,92	17,45	15,78	18,55	21,63	21,27	20,54
Монастирський	15,89	17,11	16,48	15,42	15,42	18,04	17,69	17,08
Підволочиський	14,44	16,47	18,89	17,51	18,7	21,8	21,44	20,71
Підгаєцький	—	—	—	—	15,41	17,96	17,67	17,06
Теребовлянський	15,54	15,09	18,97	18,97	19,23	22,41	22,05	21,29
Тернопільський	16,39	18,8	19,69	19,86	20,71	24,15	23,75	22,93
Чортківський	15,17	15,56	17,19	19,24	20,21	23,55	23,16	22,37
Шумський	14,39	15,52	15,56	21,93	20,91	24,38	23,98	23,16
м. Тернопіль	10,25	11,83	11,91	11,37	14,43	16,83	16,55	16,0
Всього по області	13,08	14,36	16,35	17,3	18,3	21,33	20,98	20,26

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

**Смертність від нещасних випадків,
отруєння і травм (чоловік на 10000 жителів)¹**

Райони	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Бережанський	6,71	6,43	7,00	8,52	8,81	9,37
Борщівський	7,95	8,08	9,34	11,37	11,77	12,52
Бучацький	6,03	5,42	5,88	7,16	7,41	7,88
Гусятинський	5,72	7,82	7,4	9,0	9,32	9,91
Заліщицький	7,09	6,56	6,56	8,0	8,27	8,79
Збаразький	8,8	10,37	7,86	9,57	9,91	10,54
Зборівський	6,88	6,88	7,67	9,34	9,66	10,28
Козівський	6,17	4,8	7,32	8,91	9,22	9,81
Кременецький	6,63	6,5	7,8	9,5	9,83	10,45
Лановецький	9,14	8,31	9,41	11,45	11,86	12,61
Монастириський	5,05	3,98	8,51	10,35	10,72	11,4
Підволочиський	10,23	6,69	7,67	9,34	9,66	10,28
Підгаєцький	—	—	7,08	8,62	8,92	9,49
Теребовлянський	7,56	7,17	8,46	10,3	10,66	11,33
Тернопільський	8,31	7,64	8,31	10,12	10,47	11,14
Чортківський	9,07	8,59	8,23	10,01	10,36	11,02
Шумський	7,14	7,14	7,39	9,0	9,31	9,9
м. Тернопіль	5,1	5,00	7,48	9,1	9,42	10,02
Всього по обл.	7,02	6,77	7,74	9,42	9,75	10,37

1 За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної лікарні

**Кількість померлих у дитячому віці
в 1995 році (чоловік на 10000 народжених)¹**

Райони	Абсолютне число померлих (+ріст, -знижен.)	Органи дихання	Вроджені аномалії	Нещасні випадки	Всі причини	Мертвонароджені
Бережанський	+2,11	39,9	19,9	—	106,4	17,73
Борщівський	+13,6	19,09	28,6	—	114,6	72,9
Бучацький	—42,4	16,0	63,7	—	175,4	92,9
Гусятинський	+31,6	10,9	43,8	—	98,5	36,9
Заліщицький	—45,0	29,7	29,7	—	148,3	32,9
Збаразький	+5,4	16,5	16,5	—	181,3	83,7
Зборівський	—10,9	—	62,9	15,8	125,9	18,0
Козівський	+6,2	—	2,7	—	21,5	64,5
Кременецький	+56,5	23,1	34,7	—	132,9	61,3
Ланівецький	+8,02	10,1	10,1	—	80,9	53,9
Монастирський	+105,3	29,7	29,7	—	238,1	71,4
Підволочиський	+112,3	18,4	73,5	—	165,4	—
Підгаєцький	+2,7	55,3	26,7	—	138,4	69,2
Теребовлянський	+54,2	49,9	21,4	—	128,1	58,2
Тернопільський	—10,6	25,2	50,2	—	200,6	46,3
Чортківський	+43,3	7,5	30,2	7,5	113,3	82,4
Шумський	+114,6	—	88,1	—	176,1	58,7
м. Тернопіль	—33,5	—	25,5	21,3	135,8	76,6
Всього по обл.	+14,1	18,4	35,0	4,5	137,5	60,9

¹ За даними орг. метод. кабінету Тернопільської обласної дитячої лікарні

Природний і механічний приріст за 1995 рік (чоловік на 1000 чол.)¹

	Природний приріст	Механічний приріст	Міста і СМТ (природний приріст)
Всього по області	—1,7	—0,3	
Міське населення	+3,3	—2,2	
Сільське населення	—5,6	+1,2	
м. Тернопіль	+5,8	—2,2	
Бережанський	—4,7	—0,3	м. Бережани (+1,9)
Борщівський	—3,6	+1,3	м. Борщів (+3,0), смт. Мельниця-Подільська (-3,3), смт. Скала-Подільська (-2,1)
Бучацький	+1,7	+0,4	м. Бучач (+2,7), смт. Золотий Потік (+2,2)
Гусятинський	—3,6	—2,2	м. Копичинці (-4,5), м. Хоростків (+4,0), смт. Гусятин (+4,7), смт. Гримайлів (-6,0)
Заліщицький	—4,0	—0,7	м. Заліщики (-0,5), смт. Товсте (+2,7)
Збаразький	—3,1	—0,1	м. Збараж (+0,8), смт. Вишнівець (+2,8)
Зборівський	—5,7	+1,3	м. Зборів (+5,3), смт. Залізці (-18,7)
Козівський	—4,9	+0,8	смт. Козова (+2,1), смт. Козлів (-4,9)
Кременецький	—1,9	—1,4	м. Кременець (+11,9), м. Почаїв (+11,8)
Ланівецький	—7,2	—1,9	смт. Ланівці (-1,4)
Монастириський	—4,2	—2,8	м. Монастириська (+2,5), смт. Коропець (-4,5)
Підволочиський	—6,1	+0,08	м. Скалат (0), смт. Підволочиськ (+0,1)
Підгаєцький	—6,5	+0,6	м. Підгайці (-3,0)
Теребовлянський	—4,0	+0,7	м. Теребовля (+2,1), смт. Дружба (+6,8), смт. Микулинці (+1,7)
Тернопільський	—4,2	+6,3	смт. Велика Березовиця (-1,0), смт. Великі Бірки (+1,4)
Чортківський	—2,6	—1,5	м. Чортків (+2,6), смт. Заводське (+10,7)
Шумський	—2,1	+3,5	смт. Шумське (+8,9)

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

**Механічний та природний рух населення
Тернопільської області на початок 1995 року¹**

Райони	Чисельність населення (тис. чол.)			Природний приріст населення (тис. чол.)			Механічний рух населення (тис. чол.)		
	всьо- го	місь- кого	сільсь- кого	всьо- го	місь- кого	сільсь- кого	всьо- го	місь- кого	сіль- сько- го
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Всього по області	1177,7	511,4	666,3	-2,0	+1,9	-3,9	-0,6	+0,1	-0,7
м.Тернопіль	233,6	233,6	—	+1,4	+1,4	—	+0,1	+0,1	—
Бережанський	46,9	18,4	28,5	-0,2	+0,04	-0,2	+0,0	+0,02	-0,02
Борщівський	78,3	21,5	56,8	-0,2	+0,02	-0,3	-0,2	-0,2	-0,1
Бучацький	67,2	17,2	50,0	+0,1	+0,0	+0,1	+0,0	+0,1	-0,1
Гусятинський	69,5	24,7	44,8	-0,3	+0,0	-0,3	-0,2	+0,0	+0,0
Заліщицький	55,7	15,0	40,7	-0,1	+0,0	-0,1	-0,1	+0,0	-0,1
Збаразький	61,9	18,5	43,4	-0,2	+0,1	-0,3	+0,0	+0,0	+0,0
Зборівський	48,4	11,0	37,4	-0,3	+0,0	-0,3	+0,1	+0,1	+0,0
Козівський	42,4	11,4	31,0	-0,2	-0,0	-0,2	-0,1	+0,0	-0,1
Кременецький	76,5	33,0	43,5	-0,2	-0,0	-0,2	-0,1	-0,2	+0,1
Ланівецький	34,6	9,4	25,2	-0,2	+0,0	-0,2	-0,1	-0,1	-0,0
Монастирський	36,8	10,7	26,1	-0,1	+0,0	-0,1	-0,1	-0,0	-0,1
Підволочиський	48,6	13,5	35,1	-0,3	+0,0	-0,3	-0,1	+0,0	-0,1
Підгаєцький	24,7	4,0	20,7	-0,1	+0,0	-0,1	+0,1	+0,0	+0,1
Теребовлянський	74,4	21,1	53,3	-0,4	+0,0	-0,4	-0,2	-0,0	-0,2
Тернопільський	57,4	9,6	47,8	-0,3	+0,0	-0,3	+0,4	+0,2	-0,2
Чортківський	83,6	33,6	50,0	-0,2	+0,1	-0,3	+0,0	+0,0	+0,0
Шумський	37,2	5,2	32,0	-0,2	+0,0	-0,2	+0,0	+0,0	+0,0

¹За даними Тернопільського обласного управління статистики

**Вікова структура населення по районах
Тернопільської області на 1.01.1995 р.¹**

	Всього насел., тис. чол.	В тому числі у віці			В % від загальної к-сті населення		
		молод- шому від праце- здат.	працев- дат- ному	старшо- му від працев- здат.	молод- шому від працев- здат.	працев- дат- ному	старшому від працев- здатного
Всього по області	1172,8	272,5	615,2	285,0	23,2	52,5	24,3
Бережанський	46,7	10,9	22,5	13,5	23,3	48,2	28,5
Борщівський	78,4	17,7	39,4	21,3	22,6	50,3	27,1
Бучацький	66,6	17,3	33,4	15,9	26,0	50,2	23,8
Гусятинський	69,1	15,3	34,7	19,1	22,1	50,2	27,7
Заліщицький	55,1	12,1	27,9	15,1	22,0	50,6	27,4
Збаразький	61,7	14,2	30,8	16,7	23,0	50,0	27,0
Зборівський	48,4	11,2	22,1	15,1	23,1	45,7	31,2
Козівський	42,1	9,7	20,0	12,4	23,0	47,5	29,5
Кременецький	76,2	17,9	38,7	19,6	23,5	50,8	25,7
Ланівецький	34,6	7,6	16,3	10,7	22,0	47,1	30,9
Монастирський	36,8	8,4	17,5	10,9	22,8	47,6	29,6
Підволочиський	48,5	10,6	23,8	14,1	21,9	49,0	29,1
Підгаєцький	24,5	5,2	11,4	7,9	21,2	46,5	32,3
Теребовлянський	74,2	16,9	36,2	21,1	22,8	48,9	28,3
Тернопільський	57,6	13,6	29,6	14,3	23,6	51,4	25,0
Чортківський	83,5	18,6	43,2	21,7	22,3	51,7	26,0
Шумський	37,2	8,5	18,0	10,7	22,8	48,4	28,8
м. Тернопіль	231,5	56,8	149,6	25,1	24,5	64,6	10,9

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

**Демографічне навантаження на населення працездатного
віку по районах Тернопільської області
(в розрахунку на 1000 працездатних)¹**

	Все населення			Міське населення			Сільське населення		
	всього	дітей	осіб пенсійного віку	всього	дітей	осіб пенсійного віку	всього	дітей	осіб пенсійного віку
Всього по обл.	906	443	463	658	411	247	1151	474	677
Бережанський	1084	484	600	794	466	328	1314	504	810
Борщівський	990	449	541	763	426	337	1091	461	630
Бучацький	994	518	476	750	436	314	1096	552	544
Гусятинський	991	441	550	773	427	346	1134	451	683
Заліщицький	975	434	541	646	387	259	1128	458	670
Збаразький	1003	461	542	861	546	315	1131	474	657
Зборівський	1213	507	706	816	528	288	1326	498	828
Козівський	1105	485	620	842	456	386	1215	494	721
Кременецький	968	462	506	776	433	343	1140	488	652
Ланівецький	1122	466	656	837	493	344	1252	452	800
Монастирський	1103	480	623	891	473	418	1201	481	720
Підволочиський	1037	445	592	783	426	357	1160	455	705
Підгаєцький	1149	456	693	742	420	322	1247	465	782
Теребовлянський	1030	447	583	764	449	315	1188	476	712
Тернопільський	942	459	483	753	452	301	985	461	524
Чортківський	933	431	502	700	434	266	1128	427	701
Шумський	1066	472	594	774	464	310	1122	472	650
м. Тернопіль	548	380	168	548	380	168	0	0	0

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

**Чисельність населення, зайнятого по галузях
народного господарства Тернопільської області (тис. чол.)¹**

	1940	1960	1970	1980	1985	1990	1994	1995
Всього	78,7	138,5	132,6	313,5	341,4	362,3	291,5	284,6
Промисловість	73,1	29,6	65,6	92,4	103,4	105,9	94,9	73,0
Сільське господарство (постійно зайняті)	5,1	10,2	13,8	25,2	25,5	22,9	14,3	17,7
Лісове господарство	5,6	2,1	1,8	1,8	2,1	2,1	1,8	1,8
Транспорт	9,9	16,0	25,0	29,3	31,5	27,5	25,1	19,6
Будівництво	3,0	13,9	22,9	26,4	27,4	36,1	25,0	17,3
Зв'язок	2,1	2,2	4,8	5,9	6,2	6,5	5,8	6,0
Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання	13,4	16,0	28,1	34,2	36,1	37,0	29,7	23,9
Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	0,1	0,8	2,7	4,3	5,3	5,1	3,5	3,5
Житлово-комунальне господарство, невиробничі види сфери побутового обслуговування населення	1,2	3,5	5,9	11,4	13,2	15,1	15,7	12,4
Охорона здоров'я, фізкультура і соціальне забезпечення	3,2	13,5	19,3	25,4	28,1	33,1	35,5	35,2
Народна освіта і культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування	11,2	23,8	32,9	44,6	49,3	57,1	63,7	57,0
Кредитування і державне страхування	1,2	1,2	1,7	2,6	2,5	2,9	3,6	3,6
Державне і господарське управління, управління кооперативних та громадських організацій та юридичних організацій	9,5	5,7	8,2	10,0	10,8	9,7	13,4	12,1

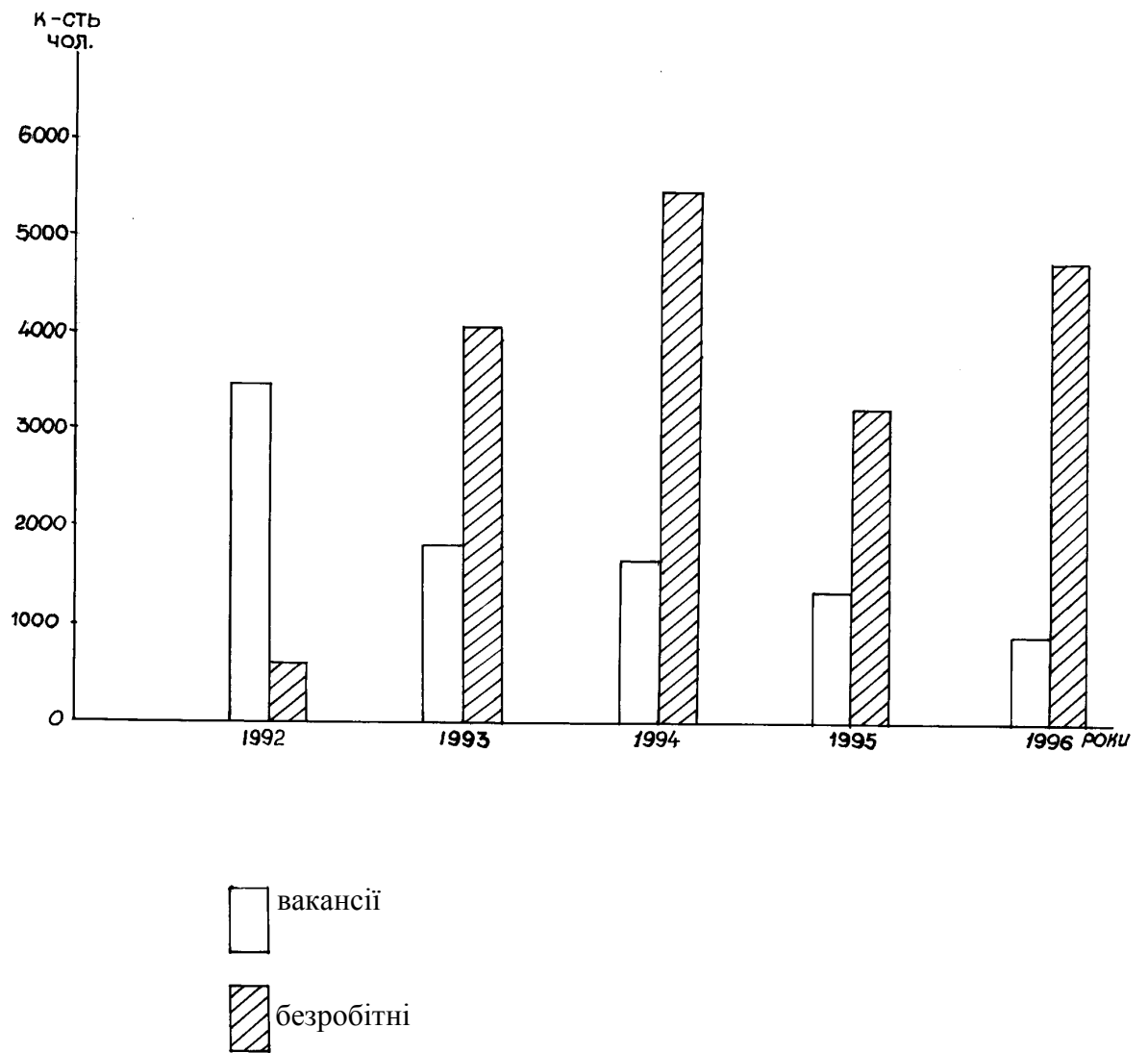
¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

**Потреба підприємств і організацій
в робочій силі станом на 01.01.1996 р. в розрізі районів¹**

Назва районів	Всього	В тому числі:	
		робітників	службовців
Бережанський	25	16	9
Борщівський	109	100	9
Бучацький	25	18	7
Гусятинський	88	85	3
Заліщицький	35	15	20
Збаразький	26	25	1
Зборівський	126	72	54
Козівський	33	28	5
Кременецький	46	31	15
Лановецький	116	103	13
Монастириський	21	14	7
Підволочиський	18	4	14
Підгаєцький	21	10	11
Теребовлянський	25	15	10
Тернопільський	7	4	3
Чортківський	61	45	16
Шумський	35	13	22
м. Тернопіль	139	112	27
ВСЬОГО	956	710	246

¹ За даними Тернопільського обласного центру зайнятості населення

**Співвідношення безробітних та вакансій
в Тернопільській області станом на 1 січня¹**

¹ За даними Тернопільського обласного центру зайнятості населення

**Розподіл чисельності працівників, які брали участь у
роботах колгоспів, по галузях народного господарства
Тернопільської області (тис. чол.)¹**

Галузі господарства	Середньорічна чисельність осіб, які працювали в колгоспах							
	Р О К И							
	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Всього:	172,7	168,1	162,3	161,6	156,0	150,5	142,8	135,4
місто	6,0	5,6	4,5	4,2	3,9	3,9	3,7	3,1
село	166,7	162,5	157,8	157,4	152,1	146,6	139,1	132,3
в тому числі:								
сільське господарство								
всього	145,2	140,6	128,2	130,2	125,7	128,6	122,0	115,7
місто	5,1	4,8	3,6	3,4	3,2	3,3	3,2	2,7
село	140,1	135,8	124,6	126,8	122,5	125,3	118,8	113,0
промисловість								
всього	12,9	12,9	18,6	16,9	16,4	10,7	10,2	9,7
місто	0,5	0,4	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2
село	12,4	12,5	18,1	16,5	16,0	10,4	9,9	9,5
лісове господарство								
всього	—	—	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
місто	—	—	—	—	—	—	—	—
село	—	—	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
торгівля і громадське харчування								
всього	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4	1,5	1,4	1,3
місто	—	—	—	—	—	—	—	—
село	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4	1,5	1,4	1,3
будівництво								
всього	9,4	9,4	11	9,9	9,5	7,9	7,5	7,1
місто	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
село	9,1	9,1	11,0	9,6	9,3	7,6	7,3	6,9
житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення								
всього	—	—	—	—	—	0,2	0,2	0,2
місто	—	—	—	—	—	—	—	—
село	—	—	—	—	—	0,2	0,2	0,2
освіта								
всього	4,0	4,0	2,6	2,1	2,0	1,5	1,4	1,3
місто	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	—	—	—
село	3,9	3,9	2,5	2,0	1,9	1,5	1,4	1,3
особисті підсобні господарства, колгоспники, розташовані в міських поселеннях								
всього	3,5	3,0	2,8	2,6	2,5	2,6	2,6	2,3
місто	—	—	—	—	—	—	—	—
село	3,5	3,0	2,8	2,6	2,5	2,6	2,6	2,3

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики та за даними річних звітів колгоспів

**Сезонність праці та рівень використання робочого часу
колгоспників Тернопільської області у 1995 році¹**

Назва районів	Працювало в колективному сільськогосподарському підприємстві в звітному кварталі (без найманих і залучених осіб), чол.				Відпрацьовано працівниками за звітний період людино-днів				Середньоспискова чисельність працюючих пенсіонерів, чол.			
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
	Бережанський	4274	4672	5330	4789	263596	288865	366829	321476	665	788	858
Борщівський	9129	10670	10709	9785	596339	733426	785143	704199	1092	1295	1352	1259
Бучацький	8042	9279	9306	8657	494923	605400	595	563493	902	1119	1178	1144
Гусятинський	9185	11274	10437	9822	611068	665085	806478	576673	1410	1983	1826	1494
Заліщицький	8738	9090	8950	8713	611518	610839	634755	586106	709	815	829	801
Збарзький	8985	10275	10608	9615	559702	704998	713183	642956	1073	1336	1281	1200
Зборівський	8416	9500	10335	9184	514705	613497	706865	603263	1588	1804	1669	1843
Козівський	5872	6607	7075	6476	371180	444700	498	446800	952	1119	1199	1019
Кременецький	7430	8202	9030	8068	494097	509937	677025	552216	506	539	702	582
Лановецький	5998	6649	7238	6455	396970	452490	520271	457878	778	929	1027	848
Монастирський	3647	4316	4494	4141	237000	265000	310	287458	368	456	580	528
Підволочиський	8715	9283	9697	9233	591547	658205	769658	620679	1242	1304	1400	1334
Підгаєцький	3534	3554	3963	3608	223911	222273	305922	232926	555	565	601	592
Теребовлянський	8425	9980	10579	10213	581000	659000	790	714220	1565	2048	2305	2023
Тернопільський	7237	8231	8604	8008	549499	569936	478666	649702	1291	1563	1693	1668
Чортківський	9194	10600	10839	10609	621888	831277	738917	707162	1647	2072	2108	2113
Шумський	6400	7332	7526	6700	423623	500785	526751	480805	418	644	552	516
Разом по області	123321	139519	144740	134066	8143061	9335713	8032657	9148012	16761	20379	21360	19760

¹ За даними Тернопільського обласного управління управління статистики та річних звітів колгоспів області

**Розподіл працюючих на транспорті і зв'язку
в середньому за рік по Тернопільській області¹**

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Залізничний транспорт											
всього	7,7	7,1	7,0	6,9	6,9	7,2	8,2	9,4	9,0	10,2	8,0
місто	7,7	7,1	7,0	6,9	6,9	7,2	8,2	9,4	9,0	10,2	8,0
село	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Річковий транспорт											
всього	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
місто	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
село	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Автомобільний транспорт											
всього	22,6	23,2	22,9	19,4	19,4	19,1	18,1	18,5	15,8	13,5	10,3
місто	21,7	20,8	21,3	17,9	17,9	17,4	17,2	17,4	8,0
село	0,9	2,4	1,6	1,5	1,5	1,7	0,9	1,1	2,3
Міський електричний транспорт											
всього	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
місто	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
село	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Авіатранспорт											
всього	0,2
місто	0,2
село	0,0
Трубопровідний транспорт											
всього	0,3
місто	0,3
село	0,0
Трубопровідний і сухопутний транспорт											
всього	19,2
місто	17,0
село	2,2
Інші види транспорту											
всього	0,007
місто	0,007
село	0,0
Транспорт і зв'язок											
всього	33,6	37,1	36,7	35,5	33,4	34,0	33,5	26,4	32,1	30,9	25,6
місто	30,1	32,9	32,9	31,8	29,8	29,6	30,6	21,1
село	3,5	4,2	3,6	3,7	3,6	4,4	2,9	4,5
В т. ч. транспорт											
всього	27,4	30,9	30,5	29,2	26,9	27,5	26,9	19,5	26,2	25,1	19,6
місто	26,1	28,5	28,9	27,5	25,4	25,2	26,0	17,4
село	1,3	2,4	1,4	1,7	1,5	2,3	0,9	2,2
Зв'язок											
всього	6,2	6,2	6,2	6,3	6,5	6,5	6,6	6,9	5,9	5,8	6,0
місто	4,0	4,4	4,0	4,3	4,4	4,4	4,6	3,7
село	2,2	1,8	2,2	2,0	2,1	2,1	2,0	2,3

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

**Демоекономічні фактори розвитку промисловості,
будівництва, транспорту і зв'язку в розрізі районів
Тернопільської області¹**

Райони	Питома вага працездатного населення в працездатному віці в загальній чисельності населення	Рівень зайнятості населення в галузях: промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок	Рівень трудової активності населення
Всього по області	0,525	0,407	0,188
Бережанський	0,482	0,396	0,178
Борщівський	0,503	0,265	0,091
Бучацький	0,502	0,336	0,124
Гусятинський	0,502	0,350	0,110
Заліщицький	0,506	0,208	0,069
Збаразький	0,500	0,421	0,157
Зборівський	0,457	0,206	0,067
Козівський	0,475	0,285	0,113
Кременецький	0,508	0,344	0,151
Лановецький	0,471	0,349	0,127
Монастирський	0,476	0,277	0,102
Підволочиський	0,490	0,226	0,083
Підгаєцький	0,465	0,348	0,045
Теребовлянський	0,489	0,322	0,130
Тернопільський	0,514	0,411	0,159
Чортківський	0,517	0,489	0,159
Шумський	0,484	0,220	0,083
м. Тернопіль	0,646	0,519	0,339

¹ Розраховано на основі даних Тернопільського обласного управління статистики

**Чисельність зайнятих підприємницькою
діяльністю в середньому за рік в Тернопільській області (тис. чол.)¹**

	1992	1993	1994	1995
Зайняті в малих підприємствах, в т. ч. в:	9,2	13,1	10,6	11,2
промисловості	2,6	3,7	3,0	2,5
будівництві	1,0	1,5	1,2	1,5
транспорті і зв'язку	0,09	0,1	0,1	0,1
Зайняті в спільних підприємствах, в т. ч. в:	2,0	1,9	1,6	1,0
промисловості	0,8	0,7	0,6	0,9
будівництві	0,1	0,1	0,1	—
транспорті і зв'язку	—	—	—	—
Зайняті в кооперативах, в т. ч. в:	4,4	2,1	0,9	0,8
промисловості	1,9	0,9	0,4	0,4
будівництві	1,5	0,7	0,3	0,2
транспорті і зв'язку	0,4	0,2	0,1	—
Зайняті на приватних, індивідуальних або сімейних підприємствах (крім врахованих вище)	1,5	1,5	1,4	1,1
Підприємці	8,4	9,0	8,2	6,6
Самозайняті	2,0	2,9	2,1	1,7

¹Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

**Розподіл зайнятих у сфері послуг Тернопільської
області (за видами господарювання), тис. чол.¹**

Галузі невиробничої сфери	1991	1992	1993	1994	1995
1	2	3	4	5	6
Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	0,2	1,0	2,1	3,0	4,4
спільних підприємствах	0,1	—	0,4	0,7	0,1
кооперативах	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—
Житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	0,2	2,2	2,3	2,3	1,2
спільних підприємствах	—	—	—	—	0,9
кооперативах	1,7	0,4	0,1	—	0,1
індивідуальною трудовою діяльністю	0,2	0,3	0,4	—	—
Охорона здоров'я, фізкультура і соціальне забезпечення в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	—	0,2	0,1	0,1	0,1
спільних підприємствах	—	—	—	—	—
кооперативах	0,1	0,1	—	—	—
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—
Народна освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	—	0,3	0,1	0,2	—
спільних підприємствах	—	—	—	—	—
кооперативах	0,3	0,1	—	—	—
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—
Транспорт і зв'язок (в частині обслуговування нематеріальних галузей і населення) в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	—	—	0,1	—	—
спільних підприємствах	—	—	—	—	—
кооперативах	—	—	—	—	—
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—
Кредитування, державне страхування в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	—	—	—	—	0,1
спільних підприємствах	—	—	—	—	—
кооперативах	—	—	—	—	—
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—
Апарат органів державного управління, органи управління кооперативними і суспільними організаціями, судовими і юридичними закладами в т. ч. зайнято в:					
малих підприємствах	—	0,1	0,1	0,1	—
спільних підприємствах	—	—	—	—	—
кооперативах	—	—	—	—	—
індивідуальною трудовою діяльністю	—	—	—	—	—

¹ Складено на основі даних Тернопільського обласного управління статистики

Склад населення Тернопільської області за віком і статтю (тис.)¹

Чисельність населення	Р О К И							
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Молодше працездатного віку								
Все населення	275,0	276,7	276,7	276,1	276,4	255,4	272,5	269,2
в тому числі:								
чоловіки	139,6	140,6	140,6	140,1	140,3	139,9	138,5	136,9
жінки	135,4	136,1	136,1	136,0	136,1	135,5	134,0	132,3
Міське населення	123,5	125,1	126,1	127,3	127,1	127,0	125,5	123,3
в тому числі:								
чоловіки	62,9	63,8	64,3	64,8	64,8	64,7	64,1	62,9
жінки	60,6	61,3	61,8	62,5	62,3	62,3	61,4	60,4
Сільське населення	151,5	151,6	150,6	148,9	149,2	148,4	147,0	145,9
в тому числі:								
чоловіки	76,7	76,8	76,3	75,4	75,5	75,2	74,5	74,0
жінки	74,8	74,8	74,3	73,5	73,7	73,2	72,5	71,9
Працездатного віку								
Все населення	615,1	613,9	614,4	614,9	615,5	615,2	615,2	614,8
в тому числі:								
чоловіки	320,2	319,2	319,1	319,5	319,6	319,5	319,3	319,4
жінки	294,9	294,7	295,3	295,4	295,9	295,7	295,9	295,4
Міське населення	280,6	288,3	293,1	296,0	300,0	302,9	305,0	306,4
в тому числі:								
чоловіки	140,5	144,4	146,8	148,4	150,5	152,5	153,3	154,2
жінки	140,1	143,9	146,3	147,6	149,5	150,7	151,7	152,2
Сільське населення	334,5	325,6	321,3	318,8	315,5	312,3	310,1	308,4
в тому числі:								

¹ За даними Тернопільського обласного управління статистики

(продовження)

А	1	2	3	4	5	6	7	8
чоловіки	179,7	174,8	172,3	171,0	169,1	167,3	165,9	165,2
жінки	154,8	150,8	149,0	147,8	146,4	145,0	144,2	143,2
Старше працездатного віку								
Все населення	273,8	275,9	279,0	281,2	283,4	284,7	285,0	286,4
в тому числі:								
чоловіки	76,3	78,2	80,7	82,3	84,0	84,9	85,7	86,6
жінки	197,5	197,7	198,3	198,9	199,4	199,8	199,3	199,8
Міське населення								
в тому числі:	66,8	68,4	69,1	70,4	72,1	73,7	75,1	76,5
чоловіки	19,7	20,6	21,0	21,6	22,3	22,8	23,3	23,8
жінки	47,1	47,8	48,1	48,8	49,8	50,9	51,8	52,7
Сільське населення								
в тому числі:	207,1	207,6	209,9	210,8	211,3	211,1	209,9	210,0
чоловіки	56,6	57,7	59,6	60,7	61,7	62,2	62,4	62,8
жінки	150,5	149,9	150,3	150,1	149,6	148,9	147,5	147,2
Всього								
Все населення	1163,9	1166,6	1170,2	1172,2	1175,4	1175,4	1172,8	1170,5
в тому числі:								
чоловіки	536,1	538,1	540,5	541,9	544,0	544,4	543,5	542,9
жінки	627,8	628,5	629,7	630,3	631,4	631,0	629,3	627,6
Міське населення								
в тому числі:	470,9	481,8	488,4	493,7	499,3	503,7	505,7	506,3
чоловіки	223,1	228,8	232,2	234,8	237,6	239,8	240,7	240,9
жінки	247,8	253,0	256,2	258,9	261,7	263,9	265,0	265,4
Сільське населення								
в тому числі:	693,1	684,8	681,8	687,5	676,1	671,7	667,1	664,2
чоловіки	313,0	309,3	308,3	307,1	306,4	304,6	302,8	301,9
жінки	380,1	375,5	373,5	371,4	369,7	367,1	364,3	362,3

**Чисельність населення, зайнятого по галузях народного господарства
Тернопільської області (тис. чол.)¹**

Галузі господарства	Р О К И			
	1980		1981	
	всього	в т. ч. місто	всього	в т. ч. місто
А	1	2	3	4
01 Всього	320,3	249,8	324,0	255,9
02 Промисловість	94,4	85,2	97,6	88,1
03 Сільське господарство (без колгоспів)	25,8	12,3	24,7	13,0
04 Лісове господарство	1,8	—	1,8	—
05 Транспорт і зв'язок	35,3	31,9	36,4	32,9
06 Будівництво	26,8	23,3	26,2	22,5
07 Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання	35,6	28,0	35,5	28,7
08 Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	4,3	4,3	4,5	4,5
09 Житлово-комунальне господарство, невиробничі види сфери побутового обслуговування населення	11,8	11,4	11,4	11,1
10 Охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	25,9	19,8	26,3	20,5
11 Народна освіта і культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування	45,6	24,0	46,6	24,9
12 Кредитування і державне страхування	2,6	2,6	2,6	2,6
13 Державне і громадське управління, управління кооперативних та громадських організацій та юридичних організацій	10,4	7,0	10,4	7,1

¹ Розраховано за даними Тернопільського обласного управління статистики

(продовження)

	Р О К И							
	1982		1983		1984		1985	
	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В . Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО
А	5	6	7	8	9	10	11	12
01	329,2	262,2	332,9	266,8	337,2	271,3	341,4	276,7
02	99,9	90,3	101,2	92,5	102,4	92,6	103,4	95,6
03	25,2	13,5	24,8	14,0	25,6	13,8	25,5	13,9
04	1,8	—	1,8	—	2,2	—	2,1	—
05	37,0	33,3	37,4	33,8	37,7	34,1	37,7	34,5
06	26,8	23,1	27,1	23,3	26,9	24,0	27,4	24,0
07	35,3	28,8	35,5	29,0	35,6	29,3	36,1	29,9
08	4,9	4,9	5,1	5,1	5,3	5,3	5,3	5,3
09	10,9	10,7	11,6	11,4	12,1	12,0	13,2	13,1
10	26,8	21,0	27,2	21,5	27,7	22,3	28,1	23,0
11	47,7	27,0	48,0	26,3	48,4	27,9	49,3	27,5
12	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,5	2,5
13	10,3	7,0	10,6	7,3	10,7	7,4	10,8	7,4

(продовження)

	Р О К И							
	1986		1987		1988		1989	
	ВСЬО-ГО	В Т.Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО
А	13	14	15	16	17	18	19	20
01	344,9	282,9	355,6	286,4	356,2	291,0	360,5	291,2
02	104,6	97,8	106,2	99,3	105,9	99,2	106,1	99,1
03	24,2	13,7	26,0	12,3	23,4	13,0	22,5	12,1
04	2,3	0,1	2,3	0,1	2,2	0,1	2,2	0,1
05	37,6	33,3	37,3	33,4	36,0	32,2	33,8	30,1
06	27,2	23,7	29,6	23,8	31,7	27,6	36,3	31,8
07	36,8	30,3	37,3	30,8	36,9	30,1	36,6	29,7
08	6,7	6,7	5,4	5,4	5,4	5,4	5,5	5,5
09	14,2	14,1	15,1	15,0	15,2	15,1	15,3	15,2
10	28,4	23,4	29,9	24,3	30,7	25,1	32,1	26,3
11	50,5	30,2	52,1	30,9	54,9	32,9	56,1	30,8
12	2,5	2,5	2,6	2,6	2,8	2,8	2,9	2,9
13	9,9	7,1	10,3	7,0	9,7	6,4	9,7	6,2

(продовження)

	Р О К И							
	1990		1991		1992		1993	
	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬО-ГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬОГО	В Т. Ч. МІСТО
А	21	22	23	24	25	26	27	28
01	362,3	289,6	357,2	286,8	364,0	279,8	309,9	237,4
02	105,9	102,4	104,5	97,7	112,2	89,7	111,0	86,5
03	22,9	13,5	23,3	9,9	15,5	9,7	15,0	9,5
04	2,1	0,1	2,1	0,1	1,8	0,2	1,8	0,2
05	34,0	30,1	34,3	31,3	30,7	24,5	30,7	24,5
06	36,1	25,5	30,8	27,7	35,7	20,8	32,8	19,8
07	37,0	29,6	37,5	29,3	36,6	28,6	34,8	26,9
08	5,1	5,1	3,8	3,8	3,1	3,1	3,4	3,2
09	15,1	14,9	15,0	14,8	20,1	17,8	15,5	13,9
10	33,1	27,5	34,1	28,7	35,8	29,4	35,9	30,3
11	57,1	30,5	57,1	32,6	62,8	37,1	61,0	35,1
12	2,9	2,9	3,0	3,0	3,4	3,4	3,6	3,6
13	9,7	6,2	10,6	6,8	11,4	8,7	12,6	9,6

(продовження)

	Р О К И			
	1994		1995	
	ВСЬОГО	В Т. Ч. МІСТО	ВСЬОГО	В Т. Ч. МІСТО
А	29	30	31	32
01	291,5	218,3	284,6	220,3
02	94,9	76,0	73,0	66,4
03	14,3	9,4	17,7	9,3
04	1,8	0,2	1,8	0,2
05	30,9	21,9	25,6	21,4
06	25,0	16,8	17,3	13,7
07	29,7	19,4	23,9	20,7
08	3,5	3,5	3,5	3,4
09	15,7	14,3	12,4	11,6
10	35,5	28,7	35,2	27,9
11	63,7	35,6	57,0	31,9
12	3,6	3,6	3,6	3,6
13	13,4	10,2	12,1	9,0

Прогнозна чисельність населення, зайнятого по галузях народного господарства Тернопільської області — всього по області (тис. чол.)

Галузі господарства	Р О К И					
	1996			1997		
	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог-ноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу
А	1	2	3	4	5	6
01 Промисловість	69,07	70,97	72,87	62,78	65,17	67,56
02 Сільське господарство	14,77	15,57	16,37	14,65	15,50	16,35
03 Лісове господарство	1,72	1,76	1,80	1,70	1,75	1,80
04 Транспорт і зв'язок	24,96	25,33	25,70	23,95	24,35	24,75
05 Будівництво	17,11	18,61	20,11	14,86	16,73	18,60
06 Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання	23,32	23,82	24,32	21,67	22,19	22,71
07 Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	3,26	3,45	3,64	3,32	3,53	3,74
08 Житлово-комунальне господарство, невиробничі види сфери побутового обслуговування населення	12,07	12,74	13,41	11,35	12,19	13,03
09 Охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	35,26	35,59	35,92	35,10	35,44	35,78
10 Народна освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування	56,79	57,41	58,03	55,32	55,98	56,64
11 Кредитування і державне страхування	3,74	3,79	3,84	3,80	3,85	3,90
12 Державне і громадське управління, управління кооперативних та громадських організацій та юридичних організацій	12,48	12,69	12,90	12,47	12,69	12,91
13 Всього	273,54	279,87	286,20	265,52	272,01	278,50
14 Разом зайнято (визначено розрахунковим шляхом)	274,55	281,73	288,91	260,97	269,37	277,77

(продовження)

А	Р О К И								
	1998			1999			2000		
	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу
7	8	9	10	11	12	13	14	15	
01	56,52	59,36	62,20	50,31	53,56	56,81	44,11	47,76	51,41
02	14,59	15,47	16,35	14,56	15,48	16,40	14,57	15,52	16,47
03	1,69	1,74	1,79	1,68	1,73	1,78	1,67	1,72	1,77
04	22,70	23,10	23,52	21,13	21,57	22,01	19,32	19,78	20,24
05	12,67	14,86	17,05	10,50	12,99	15,48	8,35	11,12	13,89
06	19,68	20,22	20,76	17,37	17,93	18,49	14,73	15,30	15,87
07	3,42	3,64	3,86	3,55	3,78	4,01	3,72	3,96	4,20
08	10,65	11,65	12,65	9,97	11,11	12,25	9,29	10,57	11,85
09	34,85	35,21	35,57	34,53	34,90	35,27	34,13	34,52	34,91
10	53,36	54,06	54,76	50,91	51,64	52,37	47,97	48,73	49,49
11	3,86	3,92	3,98	3,94	3,99	4,06	4,03	4,09	4,14
12	12,44	12,68	12,92	12,41	12,66	12,91	12,36	12,62	12,88
13	256,31	262,96	269,61	245,92	252,73	259,54	234,34	241,30	248,26
14	246,43	255,91	265,41	230,86	241,41	251,84	214,25	225,69	237,12

(продовження)

А	Рівняння тренду	Період вирівнюван- ня, m	Коефіцієнт варіації, %
	16	17	18
01	$Y_t=82,576-5,803t$	4	1,79
02	$Y_t=15,794-0,149t+0,035t^2$	5	3,43
03	$Y_t=1,771-0,006t-0,0007 t^2$	4	1,77
04	$Y_t=26,484-0,307t-0,270 t^2$	4	0,89
05	$Y_t=22,348-1,871t$	5	5,53
06	$Y_t=26,098-0,808t-0,33 t^2$	6	1,52
07	$Y_t=3,402-0,009t+0,034 t^2$	4	3,4
08	$Y_t=13,82-0,542t$	4	4,56
09	$Y_t=35,659+0,044t-0,078 t^2$	5	1,0
10	$Y_t=58,789-0,193t-0,494 t^2$	4	0,95
11	$Y_t=3,695+0,0395t+0,0085 t^2$	6	1,89
12	$Y_t=12,640+0,037t-0,013 t^2$	4	1,61
13	$Y_t=292,015-4,882t-1,190 t^2$	8	2,4

Прогнозна чисельність населення, зайнятого по галузях народного господарства Тернопільської області — міські поселення (тис. чол.)

Галузі господарства	Р О К И					
	1996			1997		
	нижня межа прогнозу	точко- вий прогноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог-ноз	верхня межа прог- нозу
А	1	2	3	4	5	6
01 Промисловість	62,09	63,26	64,43	57,99	59,21	60,43
02 Сільське господарство	8,43	8,79	9,15	8,30	8,67	9,04
03 Лісове господарство	0,20	0,21	0,22	0,20	0,21	0,22
04 Транспорт і зв'язок	18,79	19,38	19,97	17,82	18,44	19,06
05 Будівництво	12,15	13,42	14,69	10,54	12,10	13,66
06 Торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання	18,76	19,54	20,32	17,47	18,44	19,41
07 Інші види діяльності сфери матеріального виробництва	3,48	3,61	3,74	3,70	3,85	4,00
08 Житлово-комунальне господарство, невиробничі види сфери побутового обслуговування населення	11,39	11,88	12,37	10,82	11,32	11,2
09 Охорона здоров'я, фізкультура та соціальне забезпечення	27,29	28,07	28,85	26,92	27,93	28,94
10 Народна освіта, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування	31,18	32,13	33,03	30,44	31,67	32,90
11 Кредитування і державне страхування	3,74	3,79	3,84	3,80	3,85	3,90
12 Державне і громадське управління, управління кооперативних та громадських організацій та юридичних організацій	9,36	9,60	9,84	9,36	9,61	9,86
13 Всього	205,51	212,25	218,99	196,53	204,85	213,17
14 Разом зайнято (визначено розрахунковим шляхом)	206,86	213,68	220,50	197,36	205,30	213,24

(продовження)

А	Р О К И								
	1998			1999			2000		
	нижня межа прог- нозу	точко- вий прогноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу	нижня межа прог- нозу	точко- вий прог- ноз	верхня межа прог- нозу
7	8	9	10	11	12	13	14	15	
01	53,09	54,35	55,61	47,37	48,68	49,99	40,83	42,18	43,53
02	8,16	8,55	8,94	8,0	8,41	8,82	7,84	8,26	8,68
03	0,20	0,21	0,22	0,21	0,22	0,23	0,21	0,22	0,23
04	16,70	17,34	17,98	15,42	16,08	16,74	13,99	14,67	15,35
05	8,96	10,78	12,60	7,40	9,46	11,52	5,86	8,14	10,42
06	16,21	17,34	18,47	14,97	16,24	17,51	13,73	15,14	16,55
07	4,02	4,18	4,34	4,44	4,61	4,78	4,95	5,13	5,31
08	10,11	10,63	11,15	9,27	9,81	10,35	8,31	8,87	9,43
09	26,58	27,80	29,02	26,24	27,66	29,08	25,91	27,53	29,15
10	29,72	31,20	32,68	29,0	30,73	32,46	28,30	30,26	32,22
11	3,86	3,92	3,98	3,94	3,99	4,06	4,03	4,09	4,14
12	9,33	9,60	9,87	9,29	9,57	9,85	9,23	9,53	9,83
13	187,74	197,45	207,16	179,08	190,06	201,04	170,50	182,66	194,82
14	186,94	195,90	204,86	175,55	185,46	195,39	163,19	174,02	184,84

(продовження)

А	Рівняння тренду	Період вирівнювання, m	Коефіцієнт варіації, %
	16	17	18
01	$Y_t=68,897-2,004t-0,816t^2$	6	1,37
02	$Y_t=8,998-0,093t-0,0098t^2$	5	2,8
03	$Y_t=0,208+0,0018t-0,000000007t^2$	4	5,54
04	$Y_t=20,797-0,551t-0,157t^2$	6	2,08
05	$Y_t=16,065-1,321t$	6	6,38
06	$Y_t=21,739-1,099t$	6	3,26
07	$Y_t=3,407+0,0059t+0,094t^2$	3	1,99
08	$Y_t=12,603-0,235t-0,129t^2$	6	3,81
09	$Y_t=28,337-0,135t$	3	2,61
10	$Y_t=33,0696-0,467t$	3	2,6
11	$Y_t=3,695+0,0395t+0,0085t^2$	6	1,89
12	$Y_t=9,551+0,0407t-0,0148t^2$	4	2,62
13	$Y_t=227,047-7,398t$	6	2,96